Елена Каневска - Николова

Говорът на село Момчиловци, Смолянско - половин век по-късно

Елена Каневска-Николова

ГОВОРЪТ НА СЕЛО МОМЧИЛОВЦИ, СМОЛЯНСКО - ПОЛОВИН ВЕК ПО-КЪСНО

Международно социолингвистическо дружество
София
2001

ПРЕДГОВОР

В края на 1998 година по инициатива на проф. Михаил Виденов – председател на Международното социолингвистическо дружество в София, бе поставена и открита паметна плоча на родната къща на доц. Стайко Кабасанов в Момчиловци. Студията на големия български езиковед за родния му момчиловски говор е едно от многобройните му приносни изследвания. Имах щастието да изпитам неведнъж неотразимото влияние на неговата обаятелна, високонравствена личност – всъщност той определи посоката на професионалните ми търсения. Ако беше жив сега, щеше много да се зарадва на това изследване – продължение на поставената от него преди половин век проблематика в променилата се съвременна езикова ситуация.

Идеята за социолингвистичното проучване на с. Момчиловци ми бе подсказана от проф. Михаил Виденов, който преди три години при гостуването си в селото нахвърли плана на бъдещото изследване върху една салфетка, превърнала се по-сетне в метонимия на самото изследване. Благодаря му и за рецензията на завършения труд, и за полезните препоръки и бележки, които допринесоха за подобряването и прецизирането на работата.

Голяма благодарност дължа на доц. Тодор Л. Бояджиев за неоценимото му съдействие при статистическата обработка на данните.

Признателна съм на всички момчиловци, които отзивчиво откликнаха и помогнаха за осъществяването на изследването като информатори или анкетирани лица. И за оная „мая“, която заквасва у нас човечността и поддържа духа на българщината.

Благодаря от сърце на моите родители, основни мои информатори и консултанти, за пълната им отдаденост и съпричастност към това начинание. Благодаря на цялото ми Голямо семейство за търпението и подкрепата, без която тази книга, писана с много любов, нямаше да е факт.

На моите родители

ISBN 954-8818-09-4

УВОД

1. Предмет и цели на изследването

Родопските говори в продължение на повече от един век са привличали вниманието на български и чуждестранни езиковеди. Като ценен източник за българската езикова история и за типологията на славянските езици те са били и продължават да бъдат обект на научен интерес. Днес, в края на XX и началото на XXI век, когато във всички български говори протичат необратими конвергенционни процеси, за езиковедската наука е особено ценно да се проследи и документира движението на езиковите променливи и постепенното отстъпление на диалектите пред книжовния език особено в такъв специфичен и колоритен в езиково отношение регион като родопския.

Говорът на среднородопското село Момчиловци е познат в езиковедските среди от студията на Ст. Кабасанов „Говорът на с. Момчиловци, Смолянско“, публикувана в Известия на Института за български език, издание на БАН, през 1956 г. Преди появата на тази студия, както изтъква и нейният автор, момчиловският говор не е бил обект на специално проучване. Стремежът на изследователя е да предаде съвременното състояние на говора на с. Момчиловци (през 40-50 години), осъзнавайки, че „тези говори (среднородопските – б.м.), по силата на ред икономически и други причини бързо отстъпват пред литературния език“ (цит. съч.: 12). В студията си Ст. Кабасанов неколкократно прави важни, по същество социолингвистични бележки за зависимостта на езиковите промени от социално-икономическите изменения: „... бързо се рушат старите форми на живот, изменя се целокупният бит на доскоро консервативните села Момчиловци и Соколовци. Успоредно с промените в бита на населението се изменя и техният говор. Той отстъпва пред литературния език.“ (цит. съч.: 10). Въпреки тези бележки и констатациите за вариантност на някои езикови особености в речта на по-възрастните и по-младите, изследването е осъществено чрез прилагане на традиционните диалектоложки методи. Направен е синхронен срез и подробно лингвистично описание на говора, като дескриптивният подход е съчетан със съпоставителния – някои форми и явления се сравняват със старобългарския език или с други гово-

ри. Лингвистичният материал е събиран в средата на XX век, но отразява състоянието на диалекта и през предходните десетилетия. Времевата дистанция – повече от половин век, и настъпилите съществени социални изменения през втората половина на века позволяват в съпоставителен план чрез методите на социолингвистиката да се откроят промените в традиционния говор по посока на книжовния език, както и да се проследят сложните двупосочни интерференционни процеси вследствие диглосията.

Какви са основанията ни половин век по-късно да се върнем към говора на с. Момчиловци? Интересът е провокиран от обективни обстоятелства, но има и субективни корени. Момчиловският говор е рòден говор на авторката на това изследване. Дългогодишните наблюдения над него и участието в организираните от Института за български език диалектоложки експедиции в Родопите оформиха трайния интерес към тази проблематика, намерил конкретна реализация най-напред в дипломна работа на тема „Старинна лексика в родопските говори" (СУ, 1987), а няколко години по-късно в публикуваната в сп. „Български език" статия „Към въпроса за лексикалната близост на родопските говори със старобългарския език" (кн. 5, 1996).

През последните години интересът ми се насочи към извършващите се пред очите ни необратими промени в традиционните териториални говори, които отстъпват пред книжовния език вследствие на редица социални императиви. Крачката от диалектологията към социолингвистиката бе направена с дисертационния ми труд, издаден през 1998 г. от Международното социолингвистическо дружество в София със заглавие „Смолянският градски език". В тази книга чрез методите на социолингвистиката е представена трикомпонентната езикова ситуация в град Смолян (книжовен език, диалект и мезолект) и е документирано варирането на езиковите променливи, което насочва към извода за постепенното, макар и бавно, заглъхване на диалектите в този изключително колоритен езиков регион. Идеята за социолингвистично проучване на село Момчиловци, което да проследи динамиката на говора и да очертае действителното му състояние днес в съпоставка с регистрираните от Ст. Кабасанов преди половин век характерни езикови особености, е нова за българската диалектология. Изборът на локална езикова пробле-

матика дава възможност да се наблюдават и анализират специфични социолингвистични факти на фона на един многопластов езиков и социален контекст. Постепенно се оформи задачата да се изследва варирането на социолингвистичните маркери[1] (лексикални, фонетични, граматически) в зависимост от различните социодемографски обстоятелства и основните ситуативни фактори и чрез анализ на конкретен емпиричен материал да се докаже заглъхването на ТТД като отглас на социалните изменения в днешното с. Момчиловци.

На историческата съдба и старинността на селото не се спирам (кратки историко-етнографски сведения са поместени в студията на Ст. Кабасанов, а подробно описание на историята, бита и обичаите е направено от К. Канев във внушителния по обем и съдържание труд „Миналото на село Момчиловци, Смолянско" – вж. Канев 1975).

Предмет на настоящото изследване са устойчивите тенденции и промените в традиционния териториален диалект (ТТД) по посока на книжовния език (КЕ) под влияние на редица социодемографски обстоятелства и ситуативни фактори. Отправна точка на всяко едно подобно проучване е тезисът на У. Лабов, че речевото изменение може да бъде обяснено само като резултат от системното взаимодействие между социалните и езиковите признаци (Лабов 1968-75).

Село Момчиловци, чиято езикова ситуация е *обект на настоящото социолингвистично проучване*, твърде много (особено през последните години) се различава от традиционния тип българско село. Впрочем в края на XX век в България почти не е останало село в истинския смисъл на думата. Разпадът на патриархалния бит, на фолклорния тип култура и постепенната урбанизация на по-големите села, в които настъпват съществени социално-демографски изменения, са фактори, които неминуемо рефлектират и върху речевото поведение на носителите на традиционния териториален диалект. В този смисъл никак не е преувеличена констатацията, че „традиционната диалектология днес не може да изследва дори и своя класически обект – село-

[1] Социолингвистическият маркер се определя като „синкретичен знак за действието на комплекс от социално-демографски обстоятелства" (Виденов 1998: 62).

то" (Виденов 1990: 95). След като се е изменил научният обект, следва да се измени и методиката на неговото изследване.

2. Методика на изследването (от диалектология към социолингвистика)

Говорът в съвременното българско село е вече една езикова реалия, „обрасла" с редица социални детерминанти, така че разглеждането му извън социалния и ситуативния контекст би било анахронизъм. Социолингвистите са категорични, че „теренната социолингвистика сега, в края на XX и началото на XXI век, единствена може да обхваща езиковата ситуация в което и да е българско селище – от махалата и малкото село до големия град" (Виденов 2000: 237). Досегашният опит при проучването на градските и селските езикови ситуации показва, че най-надеждно и резултатно е съчетаването на различни *методи и подходи* – социолингвистични, психолингвистични, лингвопрагматични, глотометрически и др. Социолингвистичният и психолингвистичният подход предполагат разкриване на езика не сам по себе си, а там, където той битува – в междуличностните отношения. Интересът е насочен към говорните общности, характеризиращи се със социална и езикова нееднородност. Такъв характер имат общностите, изграждащи съвременните селищни структури.

Настоящото изследване тръгва от трудоемката теренна работа и диалектоложкия материал, представен от Ст. Кабасанов, минава през сравнително-дескриптивния анализ на езиковите особености, за да стигне до социолингвистичното представяне на връзките и зависимостта на езиковите променливи от социалните генеративи и ситуативните обстоятелства. Така че съвременното състояние на говора е видяно през двете оптически призми – на социалния контекст и конситуацията.

2.1. Методи за събиране на социолингвистичния материал. Избор на информатори

Фактът, че между обекта и субекта на изследването липсва отношение на другост, доколкото авторката също е носителка на говора и дълго време е била потопена в тази диалектна

среда, е колкото предимство, толкова и недостатък. Най-важното предимство бе, че принадлежността към изследваната регионално-диалектна общност ми осигуряваше навсякъде благодатния статут на участник в разговорите, т.е. съвсем естествено и безпрепятствено се реализираше **методът на включеното наблюдение**. В същото време клопката на познатост и принадлежност налагаше съзнателния стремеж към *извъnположеност* в бахтиновския смисъл, към непрекъснато дистанциране, за да могат да се обхванат и огледат в цялост езиковите явления и процеси, протичащи в говора.

Важно условие за надеждността на резултатите от социолингвистичното изследване е успешният избор на информаторите. Използвах социологическия метод на т.нар. **организиран случаен подбор**, многократно апробиран в българските социолингвистични проучвания (Байчев, Виденов 1988; Алексова 1995; Каневска-Николова 1998; Ангелов 1999; Бокова 2000). Този метод изисква съобразяване със социалната матрица на изследвания обект – изборът на информаторите е случаен, но те отговарят на предварително обмислена матрица от социално-демографски признаци.

Общият брой на информаторите[1], представители на всички възрастови и социални групи в селото, е 41; речта им (монологична, диалогична и полилогична) е записана на 10 аудиокасети, подредени и номерирани в личния ми фоноархив. След приключването на всеки запис бяха отбелязвани основните социално-демографски характеристики на информаторите: възраст, пол, образование, професия, месторождение и продължителност на пребиваването в селото, както и компонентите на комуникативния континуум: време, място, участници и условия на общуването. Шестима от информаторите (по двама от трите възрастово-социални групи) са записани както в немаркирана, така и в маркирана ситуация, т.е. при разговор с външни за селото лица – гости на един от семейните хотели. По-трудно се оказа реализирането на записи в маркирана ситуация, дори при единия информатор от I-ва възрастово-социална група прибягнахме до „инсцениране“ на маркирана ситуация – един от гостите на

[1] Виж списъка на информаторите в приложението.

семейния хотел, студент в ПУ „Паисий Хилендарски“, бе пред-варително запознат с целта на изследването и инструктиран какви въпроси да задава, след което информаторът, ученик в подготвителния клас на ПМГ – гр. Смолян, роден и израснал в Момчиловци, бе поканен на разговор. В някои от записите се наблюдава смяна на съкомуникантите или на темата на общуването, което позволява да се проследи влиянието и на тези ситуативни фактори.

Всички записи с изключение на един, осъществен от моя племенничка по време на почивките при репетициите по танци (разговори между приятелки – ученички в шести и седми клас) са направени лично. Методът на **скрития микрофон** допринасяше за преодоляване на т.нар. „парадокс на наблюдателя“ (Лабов 1970-75). Записаните текстове са транскрибирани по системата, установена от Ст. Стойков (вж. Стойков 1966: 187-189) и допълнена със знаците[1], въведени от Б. Байчев и М. Виденов при социолингвистичното проучване на гр. Велико Търново (Байчев, Виденов 1988: 74-75), както и някои означения на звукове, специфични за смолянския (в частност момчиловския) говор като ô, ê, ȩ (вж. Стойков 1993:42).

Като метод за събиране на емпиричен материал е използвана и **анкетата**, съчетана с **интервю**. Бяха проведени две анкети – едната, предоставяща данни за нормите на езиковия живот в селото и по-специално конвенционалните изрази за поздрав и сбогуване, за призоваване и обръщение, за благодарност и благопожелание, за извинение, за съчувствие и съболезнование, а другата – за установяване на диалектната вещина и езиковите атитюди на носителите на говора. В единия случай бяха анкетирани 42 души (по 14 представители на трите възрастово-социални групи), а в другия – 60 души (по 20 от всяка група).

2.2. Методи за анализ на социолингвистичния материал

Обработването и анализът на събрания социолингвистичен материал са осъществени чрез съчетаване на дескриптивно-лингвистичен и сравнителен подход с математико-статистичес-

[1] Виж в приложението.

ки методи. Описанието на промените и устойчивите тенденции в днешния момчиловски говор на всички езикови равнища е направено в съпоставка с диалектоложкото изследване на Ст. Кабасанов през 50-те години на миналия век.

За изследване на връзките между социалните и езиковите признаци и за доказване на влиянието на социално-демографските фактори върху лингвистичните променливи бе приложен корелационен (вариационен) анализ, който е успешно апробиран в проучванията на българските теренни социолингвисти (Ангелов 1999; Алексова 2000; Бокова 2000). Този статистически метод изисква избор на независими (социални) и зависими (лингвистични) променливи. Глотометрическите процедури при определянето на лингвистичните променливи са подробно описани от А. Ангелов (Ангелов 1999: 54) и от Кр. Алексова (Алексова 2000: 75-76) – откриване и измерване на честотното разпределение на фонетичните и граматичните отклонения от книжовно-разговорната норма в проби от по сто думи (хектолекси)[1] или от по хиляда графически символа (килографи), скалиране на резултатите, представянето им във вид на средни процентни стойности и графично изображение на зависимостите. Най-напред от общия брой на потенциално съществуващите позиции бяха изчислени честотните разпределения на фонетичните и граматичните отклонения от книжовно-разговорната норма в проценти. За по-високофреквентните лингвистични променливи бяха достатъчни проби от по една хектолекса, а за по-нискофреквентните бе използван целият речев масив. Процентните стойности на променливите за всеки информатор бяха нанесени в таблица. В друга таблица бяха отбелязани социално-демографските характеристики на информаторите.

Условията (методическите принципи), на които е подчинен изборът на зависимите (лингвистичните) променливи, са описани в първи раздел (1.2.) на *четвърта* глава, а във втори раздел на същата глава е представена същността на корелационния анализ, приложен в изследването. В *пета*, *шеста* и *седма* глава качественият анализ е съчетан и подплатен с количествен анализ на данните, представени и чрез диаграми.

[1] М. Янакиев препоръчва хектолекситe при глотометрическите изследвания (Янакиев 1977: 191).

ПЪРВА ГЛАВА
Традиционният териториален диалект в с. Момчиловци според изследването на Ст. Кабасанов

Уводната част на изследването включва историко-етнографски сведения за двете среднородопски села Момчиловци и Соколовци, намиращи се на около два километра едно от друго и на петнадесет километра югоизточно от Чепеларе. Двете селища са образували една административна единица с център в с. Момчиловци, чието старо турско название е Горно Дерекьой. По въпроса за старинността на двете села Ст. Кабасанов приема твърденията на добрия познавач на родопската история В. Дечов, но съдейки по сведенията на един от основните си информатори, заключава, че датата на заселването им „трябва да се отмести с около 100 години по-рано", т.е. Момчиловци „е било основано преди 350-400 години" (Кабасанов 1956: 6). Той предполага, че първите жители на селата освен обитателите на устовските и райковските кълни са били и християни на служба като овчари при юруците. По-късно в Момчиловци са се заселили семейства от различни части на Родопите (Гюмюрджинско, Ксантийско), както и от вътрешността (Чирпанско и Пловдивско), които езиково са се претопили в местния говор, но повечето преселници били от близки в говорно отношение области. Масови изселвания от двете села не е имало, но малкото на брой помохамеданчени българи до средата на миналия век се изселили в съседни села. През последните години на робството (в началото на века) главно по икономически причини няколко семейства от Момчиловци се изселили в с. Габарево, Казанлъшко, и в с. Борово, Асеновградско, а по-късно – в Кърджалийско, Девинско и Добруджа. Изселването се спира със създаването на условия за разгърнато строителство през 40–50-те години и с ангажирането на работна ръка по залесяването и опазването на горите.

Броят на населението, който посочва Ст. Кабасанов по официални данни, е 1995 жители на с. Момчиловци, разделено на няколко махали, наречени по родове или по местоположението им. Като най-важни фактори за цялостното изменение на бита

на населението след 1944 г. са изтъкнати широкото разгърнато строителство главно във връзка с рудодобива в Среднородопския край, което спомага за икономическото замогване на хората, както и създаването на местна интелигенция. Констатирано е, че успоредно с промените в бита на населението се изменя и неговият говор, но най-малко в сравнение с промените в икономическия и културния живот. При това „промените, които се наблюдават в развоя на говора по посока на неговото приближаване към литературния език, са предимно в областта на лексиката, по-малко в областта на фонетиката, а най-малко в областта на граматиката – в морфологията и синтаксиса" (Кабасанов 1956: 10).

В уводната част на изследването е направена и кратка обща характеристика на говора на с. Момчиловци, който спада към смолянския или централния родопски говор и споделя неговите главни характерни особености. Подчертана е близостта с говорите на съседните селища, като са изтъкнати някои отличителни особености на българомохамеданските села Виево, Кутела и др. Изтъквайки, че говорът на с. Момчиловци, както и говорите на съседните села, споделящи общите особености на смолянския говор, не са проучвани, Ст. Кабасанов формулира целта на своето изследване: да опише съвременното състояние на говора на с. Момчиловци и въз основа на по-богат материал да попълни, да доизясни и поправи някои непълни и грешни сведения за смолянския говор.

Информаторите, от които изследователят е черпил сведения, са както възрастни, така и по-млади жители на двете села. Посочени са 6 главни информатори от с. Момчиловци, 2-ма от с. Соколовци и 3-ма смесени (родом от с. Соколовци и с. Проглед, а омъжени в Момчиловци).

Описанието на говора е представено съобразно структурния принцип в няколко глави: Фонетика; Морфология; Бележки върху синтаксиса; Речникови особености и Речник.

ФОНЕТИКАТА включва описание на гласните и съгласните в говора.

А. ГЛАСНИ

Най-напред е направена кратка обща характеристика на гласните. Основните гласни фонеми в момчиловския, както и в смолянския говор са: *а, о, ô, у, е, ê, и*, като от тях типични за

говора са ô – застъпник на стб. гласни ѫ, ѧ, ъ, ь под ударение, ê – на ѣ. Ст. Кабасанов отбелязва, че фонемата ъ не е типична момчиловския говор, тъй като се среща под ударение само в о-раничен брой думи предимно от турски произход и в някои ду-летни форми (Чакồр/Чакър, кồр/кър, айсồй/айсъй, айнồй/айн- и др.), както и в частиците нàй/нъй и мар–/мър.

1. Гласна ô

Характеристиката на гласните започва с най-типичния родопската фонетика звук ô. Направен е преглед на схващан-ята относно същността и характера на този звук. Наблюдениит- на Ст. Кабасанов потвърждават становищата на Л. Милетич Ст. Стойков, че „той не е дифтонг, а едноставна широка гласна чийто изговор в с. Момчиловци и съседните селища е между *о* *а*. С примери е илюстрирана употребата на ô вместо стб. ѫ и ъ, и ь под ударение в различни фономорфологични позиции: гồб- пекồт, маг'ồ, горồса, солтồ, дồрво, вồлна, сồхна, дошồл; кл'ồтв- чồдо, гл'ồдам, кл'ồкна и др. Съгласните пред ô от стб. ѧ са оби-новено меки, но *з, с* и *р* могат да бъдат и твърди, затова се сре-щат двойни форми: сồдна и с'ồдна, зồ и з'ồ, рồт и р'ồт, срồшнах ср'ồшнах и др. В известни случаи ô се среща вместо *е* и стб. ѣ – спомагателния глагол „съм“ под ударение (обикновено след о-рицание): ни см'ồ, ни йồ, ни б'ồх, ни б'ồ, в частицата *де:* д'ồ. С- Кабасанов обяснява изговора ô вместо *е* и ѣ чрез силно редуци-рано *е*, което е близо до ерово произношение.

2. Групи *ồр* и *ồл*

Групи *ồр* и *ồл*, в които ô е на мястото на ъ, се явяват после-дователно между две съгласни в едносрични и многосрични ду-ми: вồрх, жồлт, вồлна, гồрне и др., а групи *рồ* и *лồ* – в думи, които ô е на мястото на ѫ: крồк, клồбо, трồска и др.

3. Гласна ê

Наред с ô, ê е една от най-характерните особености на ро-допските говори и в частност на момчиловския. Обяснено е уч-ленението на този звук, който „често пъти мени своя характер зависимост от ударението и от положението си, като неговат- изговорна амплитуда се простира от обикновеното тясно *е* до широкото *е* (ê)“ (Кабасанов 1956: 20). Гласната ê се явява на мяс-тото на стб. ѣ: вềра, голềм, смлềх, сềдам, вместо палатално *а* (ꙗ): йềм, чềша, дềвол, пиềн, и в известни положения вместо ѧ

(след замяна с ѣ): грѐда, нарѐдам, сѐдам, стѐгам и др. Независимо от характера на следващата сричка етимологичните ѣ и ѩ съвпадат в една обща гласна ê, а извън ударение звукът се редуцира по-слабо или по-силно. Ст. Кабасанов отбелязва, че изговор *йа* (*'а*) вместо стб. ѣ е характерен за родопските мохамедански говори и че този изговор, съвпадащ с книжовния, трудно си пробива път в момчиловския говор у младото поколение, минало през училище, дори завършило средни училища.

4. Гласна *е*

Гласната *е* под ударение има ясен изговор и се явява преди всичко вместо стб. є, но в някои случаи се среща и вместо стб. ѧ и ь: пѐт', прѐдạ, пѐтạ, ѐтарвạ; дѐн', овѐн, овѐс, конѐц, венѐц и др., както и вм. ѣ: кạдѐ, дѐсо, срạдѐ, добрѐ, злѐ (наред с добрề, злề). Отрицателните глаголни форми „нямам", „няма" в момчиловския и изобщо в смолянския говор се изговарят с обикновено *е*: нѐмạм, нѐмạ.

Извън ударение гласната *е* в средисловието се редуцира повече или по-малко в зависимост от положението ѝ: вẹдрà, вẹзнѝ, грѐбẹн, дѐвẹр, жẹлẹзàр, рẹкồл и др. Редуцираното *е* (ẹ) от є съвпада с *е* от стб. ѧ и ь извън ударение: дѐв'ẹт', чẹдà, йẹзѝк', хо̀дẹт, пра̀вẹт; осẹмна̀дẹсẹ, тẹвнѝца, лẹснино̂̀, ко̀нẹт, говẹда̀рẹт, сѝнẹс, добрѝẹс и др.

По отношение на краесловното *е* Ст. Кабасанов отбелязва, че изговорът му извън ударение е твърде неясен и го определя като полушироко *е*, тъй като е среден звук между *е* и ê. Такъв характер има краесловното *е* в отглаголните съществителни на *-не:* хо̀дẹнẹ, ру̀канẹ и др., и в глаголните окончания за 1 и 2 л., мн.ч. в сег., мин.несв. и мин.св. време *-ме, -те:* купо̀вамẹ, купо̀ватẹ. Освен като заместник на стб. є полуширокото краесловно *е* се явява и вместо стб. ѣ и ѧ: л'удѐсẹ, л'удѐнẹ, л'удѐтẹ, зѝмẹ, ху̀бавẹ; тѐлẹ, дềтẹ, врềмẹ и др. Изговорът на краесловното палатално *а* (*'а* и *йа*) също е много неясен и в някои случаи съвпада с полуширокото *е:* Марѝйẹ, чѝчẹ, хѐл'ẹ.

5. Гласна *а*

Ст. Кабасанов описва случаите на редуцирано **а** (ạ) на мястото на различни гласни извън ударение: вм. *а* (гла̀вạ, ба̀бạ, стạринѝ); вм. стб. ж и ъ (кạшто̀вница, мạжо̂̀с; дạрва̀л'ник, вạл'нѐсạл, фạрлѐн, пѐкạл, мо̀кạр, о̀гạн'); вм. стб. ѧ и ь след зат-

върдяване на предходната съгласна (бо̀рạт сạ, бо̀лạн, глà̀дạн, стàрạц); вм. *е* (ạдѝн, цạдѐн, зạлѐн, дѐсạн); вм. *о* (нạштѐс, пạтỳрẹ, плѐтạх, рѐкạх).

6. Гласна *о*

Изтъкнато е, че само под ударение гласната *о* има ясен изговор, а неудареното *о* се редуцира – особено силно след устнените и задноезичните съгласни, когато преминава в съответната тясна гласна *у*: стрѝку, ỳйку. Редукцията на *о* е най-силна в сравнение с другите широки гласни *а* и *е*.

Звукът *о* се запазва в наставката *-овам* за образуване на итеративни глаголи: купо̀вам, пцо̀вам.

7. Гласна *у*

Гласната *у* не мени своя изговор в зависимост от ударението. Характерни особености на говора във връзка с гласната *у* са:

• йотуване на *у* в началото на думата: йỳм, йутѝдẹ и др.;

• случаи на замяна на стб. ѫ с *у*: бỳбрẹк, кỳт'ạ, орỳжẹ;

• замяна на *е* и *и* с *у* чрез лабиализация: тѐнжурạ, д'убѐл и дẹбѐл, л'увàдạ и ливàдạ, йỳме и ѝме и др.;

• лабиализация на начално *о*, като изговорът се колебае между ў и *в*: ў̀оти и во̀ти, ў̀огạн' и во̀гạн';

• лабиализация на начално *у* чрез вмятане на *в*: ỳрда и вỳрдạ, вỳтринạ и др.

8. Гласна *и*

Гласната *и* не мени изговора си и във всички положения се пази на мястото на стб. и и ы. Ст. Кабасанов посочва случаите на *и* вместо *е* извън ударение вследствие редукцията:

• във формите за 2 л. ед.ч. и 1 и 2 л. мн.ч. на глагола *што̑*: штиш, штим, штите;

• в безударените предлози *бис* и *прис* и в проклитичната отрицателна частица *ни*;

• в глаголните форми за 2 л. ед.ч. и 1 и 2 л. мн.ч. при глаголи от свършен вид, I спр. с наставка *-на* и при глаголи с наставка *-ейа* или *-айа*: бо̀рсниш, -м, -те, говѐ̑иш, -м, -те;

• в отделни думи: нидѐ̑л'ạ, чирѐ̑щạ, сидѝ, тишко̀ ти и др.

Опровергавайки твърдението на Л. Милетич за влияние от североизточните български говори, Ст. Кабасанов обяснява редуцираните форми на спомагателния глагол *што̑* „като единичен

случай, появил се под влияние на глаголи от II спрежение“ (Кабасанов 1956: 27). Тъй като редукцията е>и при глаголите се явява само в крайна затворена сричка и пред *ш*, *м*, *т*, Ст. Кабасанов прави извод, че разгледаните случаи могат да се обяснят като самостойно явление, развило се по фонетичен, артикулационен път.

9. Изпадане на гласни

Констатацията на Ст. Кабасанов е, че в сравнение с други югоизточни говори в момчиловския говор няма много случаи на изпадане на гласни и тȩ са обикновено пред ударената сричка:

е – згà, здȇлкạ, пọн’дȇл’ник и др.

о – твà, свà, нвà, звȏт, рàптạ.

у – пòркạй (пòрукạй).

а – кọ (ако).

ъ – ткàйạ (тъка).

и – ѝттȩ (ѝдитȩ), зȏмтȩ, мòт’кạ и др.

10. Уподобяване и сливане на гласни

Като най-често срещан случай на изравняване на гласни Ст. Кабасанов посочва уподобяването на ***е*** към ***а*** след неударено ***а***, което влияе асимилационно, а ***е*** вследствие на силна редукция се доближава до *ạ*: т’ȍвнạ ạ мȍглạ пàднạлạ, сѝтнạ ạ рȍсạ рȍснạлạ.

Случаи на сливане на гласни:

о за *ȍйа*: мòт, твòт, мòн, твòн (вм. мòйạт, твòйạт);

ȩ за *ȅйạ*: гòвȩм, жѝвȩм (вм. живȇйạм);

ȏ за *ȅйạ*: живȏт (вм. живȇйạт).

11. Степенуване на гласни

Запазени стари редувания на гласни в стари и новообразувани итеративни глаголни форми:

а) Стари форми

о в ***а***: бòдạм – нạбàдạм, дọхàдạм, прọвàдạм и др.;

е в ***и***: дạ ỳвȩдạ – увѝдạм, нạжѝжạм, зạрѝчạм;

ь в ***и***: дọпѝрạм, ọпѝнạм и др.

б) Нови, аналогични форми

ъ и ***ѫ*** в ***и***: пọглѝштạм, зạстѝпạм и др.;

е в ***и***: ọтѝцạ, пọгрѝбạ и др.;

о в ***и***: вạзрѝвạм (рòв’ạм).

Б. СЪГЛАСНИ

В общата характеристика на съгласните в момчиловския говор е изтъкнато, че те споделят всички особености на югоизточните български говори и същевременно имат и свои особености, характерни за смолянския говор изобщо. Посочени са следните по-важни характерни особености:

• липсват звуковете Ѱ и Ѕ – вместо тях се срещат *ж* и *з*, напр. жѐм (джам), хаджѝ, каладжѝйа, звѝска, зевгàр и др.

• съгласните ***ж, ч, ш*** винаги са меки – гласната ***а*** след тях винаги се преглася в *ê*, а съгласните пред тях се омекчават: мал'чѝ, син'жѝр, чим'шѝр и др.

• задноезичното ***н*** (пред съгласните ***г*** и ***к***) се отличава с голямата си мекост: т'ȍн'ко, машѝн'ка, мàн'го, дан'галàк и др.

• пред сонорните ***л, м, н, р*** звучната ***в*** минава в съответната беззвучна ***ф***: фнимàвам, флѝзам, фнѝсам и др.; предлогът „в" се произнася само като ***ф*** (*фаф*), независимо дали е пред звучна или беззвучна съгласна.

• пред гласните ***о, у, а*** и в краесловието съгласната ***л*** се отличава с по-силна веларност – между средно алвеоларно ***л*** и веларно ***л***: злò, глàва, дàл и др.

1. Омекчаване на съгласните

Отбелязано е, че всички съгласни пред гласните *'ȏ*[1], ***и***, ***ê*** и ***е*** се омекчават повече в сравнение с книжовния език.

а) Меки съгласни пред *'ȏ* на мястото на стб. ѫ и ь: гл'ȍдам, кл'ȍтва, л'ȍсно (изкл.: адȏт, дадȍт); дер'ȏ, гибр'ȍ, маг'ȏ и др.

б) Меки съгласни пред ***и*** – особено силно се омекчават съгласните ***л, н, к, т***:

- съгласната ***л*** в групата *-лки*: зѐл'ки, л'ỳл'ки, ȇбал'ки; по аналогия: л'ỳл'ка, постѐл'ка, бȍл'ка, зѐл'ка;

- съгласната ***л*** пред наставката *-ник*: нач'ȅл'ник, миȅл'ник и др.

- съгласните ***н, т, к***: мин'дѝл', н'имòй, т'ѝкла, кѝт'к'и, тѝк'в'и;

- други съгласни: п'ѝле, б'ѝле, д'ѝф, р'ѝза, с'ѝлом и др.

в) Меки съгласни пред *ê* (от стб. ѣ), ***е*** и ***е*** (от стб. ѧ или є) – омекчаването е по-слабо, отколкото пред ***и***: л'ȅк, чир'ȅша,

---

[1] Има се предвид ȏ като заместник на стб. ѫ и ь.

цв'ѐт, д'ѐдọ; д'ѐс'ẹт', хо̀д'ẹт, п'ѐт' и др.

- съгласната ***н*** е средномека в отглаголните съществителни: пѐẹн'ẹ, хо̀д'ẹн'ẹ, кọпа̀н'ẹ и др.

- меко ***т*** пред окончание *-оф* в прилагателните притежателни имена и пред итеративната наставка при глаголите: Кạрạжигѝт'оф, гọст'о̀вạм.

г) Меки съгласни в краесловието

- стара мекост: ко̀н', о̀гạн', со̀л', учѝтел', пѐт', ка̀мẹн', ко̀рẹн' и др.

- нова мекост, получена вероятно по аналогия: тига̀н', цạрву̀л', мухạбѐт', трийо̀н', кувѐт', бо̀дẹл' и др.

- мека съгласна ***н*** – в отглаголни съществителни и съществителни на *-ун*: ко̀пạн', о̀рạн', сạпу̀н', вạркузу̀н' и др.

- полумеко ***р*** (между ***р*** и ***р'***): ца̀р, пạда̀р, гọвẹда̀р, звѐр и др.

2. Съгласна ***х***

Съгласната ***х*** в момчиловския говор се пази на етимологичното си място. Като единствен случай на вметнато ***х*** са посочени местоименията *хи, хми* (вм. *и, им*), а на вторично ***х*** – предлогът *нах* (*към*).

Вместо групата ***хв*** в началото на думата и в средисловието се явява ***ф***, напр. фо̀ркạм, фа̀тạм, по̀фạтẹн, фа̀ткạ, фо̀йнạ и др.

3. Групи ***шт – жд***

В момчиловския говор се пазят съчетанията ***шт*** и ***жд*** – единствените изключения са формите на прилагателното чу̀с, чу̀здạ, чу̀здọ, чу̀зди (и чу̀жди) и наречието ху̀г'ạ (стб. ҳоүждє – 'толкова повече').

4. Изпадане на съгласни

Тук е посочено единствено изменението и изпадането на ***в*** в началото на думата главно пред ***о*** и ***у***: удо̀сạ (водо̀сạ), у̀йкọ (ву̀йкọ), удẹнѝцạ (покрай воденѝцạ), нау̀й (на̀вọй), зѝмạм и др.

5. Изменение на съгласни

• съчетанията ***жд*** и ***шт*** в итеративните глаголи се заместват с едносъставни съгласни ***д*** и ***т***: изва̀дạм (изваждам), нага̀дạм, насѝтạм (насищам), усѐтạм и др.; вм. ***жд – шк***: вѐшкạ (вежда).

• ***ц*** вм. ***с***: пцо̀вạм (псувам), ко̀цạм (късам); ***ш*** вм. ***д***: нạпрѐш (напред).

6. Изменение на групи съгласни по асимилационни и други причини

• *хт* вм. *кт*: нѐхтẹ, лàхтẹ, дòхтọр и др.
• *вн* вм. *мн*: пòвн'ạ, т'ȍвнọ.
• *мл* вм. *мн*: млȍгọ.
• *хч* вм. *жч, сч, зч*: нòхчẹ, хчỳпвам, рạхчѐсạ.
• *цки* вм. *ьски, шки*: йунàцки, християнцки, гòрцки и др.
• *с* вм. *жьс*: мȍскọ (стб. **мѫжьско).**
• *шт* вм. *шк* и *ьск*: чилȅштạ, дȅтẹштạ.
• *сл* вм. *св*: слọбọдȍ.
• *хш* вм. *кш*: бạхшѝш (бакшиш).
• *нн* вм. *дн*: ạннò, глàнни, пòнник и др.

МОРФОЛОГИЯТА включва описание на граматичните значения и форми на изменяемите части на речта – съществителни, прилагателни, числителни имена, местоимения и глагол. В тази глава са представени и някои по-характерни словообразуващи наставки и особености на ударението при отделните части на речта.

1. СЪЩЕСТВИТЕЛНИ ИМЕНА

Най-напред са посочени някои особености във връзка с **рода на съществителните имена**, които могат да се систематизират по следния начин:

• съществителните от женски род в основната си форма окончават на ***а*** или *ȍ*:
- именително окончание *-а*: женà, мọмà, кọлà;
- винително окончание *-а*: гòрạ – гọрȍсạ, вòдạ – вọдȍсạ, брàдạ – брạдȍсạ и др.
- винително окончание -ȍ: хạбȍ, рạждȍ, леснинȍ и др.

• турски думи, които в книжовния език са от среден род, в момчиловския говор са от женски род на -ȍ: дẹрȍ, ạндẹзȍ; турски думи на *-ия* също окончават на -ȍ: кẹс'ȍ, сẹрм'ȍ и др.

• от мъжки род са всички конкретни съществителни, завършващи на съгласна, които в книжовния език са от женски род: пѐш, кàл, лòй, сòл' и др.; при абстрактните съществителни като зàвис, млàдọс, смȍрт има колебание относно родовата им принадлежност.

Образуването на множествено число е представено по следния начин:

• мн.ч. на същ. от м.р. – преобладават формите с оконча-

ние *-е* в думи, които в книжовния език образуват множествено число с *-ове* и *-и*: двѝрọвẹ – двѝрẹ, нѝжọвẹ – нѝжẹ, пѝтẹ, зѝбẹ, дѐнẹ, гѝстẹ, говẹдѝрẹ, кѝкạлẹ, учѝтẹлẹ, хайдѝтẹ, кѝсмẹ, кѝмẹнẹ и др.

• мн.ч. на същ. от ж.р. – с окончание *-и*: жѐни, бѝби, рѝби, нѝви, змѝи; с *-е*: кạф'ѝ – кạфѐ, мẹшѝ – мẹшѐ, лạжѝ – лạжѐ; мн.ч на същ. рѝкạ и нѝгạ е рѝки и нѝги.

• мн.ч. на същ. от ср.р. – с окончания *-а*, *-на* и *-та*: дạрвѝ, рạмѝ, крилѝ, врẹмẹнѝ, кѝчẹтạ, свѝнẹтạ, пọлѐтạ и др.

Запазените **падежни форми при имената** (не само при съществителните и местоименията, но и при прилагателните) са изтъкнати като най-характерната особеност в морфологията на момчиловския и изобщо на смолянския говор.

• Родителен падеж ед.ч.

- м. и ср.р. – родително-винителната форма на *-а* при имената на лица се среща редовно и „е напълно жива и най-обикновена и в речта на по-младото поколение“ (Кабасанов 1956: 37), а при имената на нелица с предлог и без предлог се употребява поограничено и предимно от по-старото поколение, докато в речта на младите започва да отстъпва място на именителната форма. Примери: свѝтạ, брѝтạ, чилѐкạ (и чилѐкêк[1]), сѝнạ, стрѝхạ (ѝт стрạхạ), Иванạ, Пѐтрạ и др.

- ж.р. – формата за Р.п. не е така жива както при имената от м.р. и има лексикализирана употреба: ѝде му ѝтрạки, ọт стѝрọсти, хѝбọсти – тези форми се схващат и като мн.ч.

• Дателен падеж ед.ч.

- м. и ср.р. – среща се при роднинските и личните имена и се употребява повече от старото поколение (Стọйѐну, Ивану, кѝн'у, свѝту), а младите си служат с общия косвен падеж и предлог *на*; живи и употребими са и дателните форми на *-му*[2]: Пѐтруму, Стѝйкуму, кạлѐкуму, стрѝкуму, дѐтẹму, мѝлẹму и др.

- ж.р. – тези форми, добре запазени и много живи, окончават на *-и* (лѐли, бѝби, мѝйци, сѐстри, чѝчи, Пѐтрọвици) или на *-êхи*[3]: крѝвêхи, мѝмêхи, зѝлвêхи; и *-ихи*: мѝйцихи, лѐлихи – изра-

---

[1] Формата за Р.п. на -êк е пренесена от сложното склонение на прилагателните.

[2] Те са се появили под влияние на местоименното сложно склонение.

[3] Формата е пренесена от местоименното склонение.

зяват повече определеност и притежание.

• Творителен падеж ед.ч. – с адвербиално значение се употребяват остатъци от Тв.п. без предлог или с предлог: р'ȍдọм, гȍрбọм, вѝкọм, тѝхọм, с дọбрȍм, сạс злȍм и др.

• Местен падеж ед.ч. – запазените форми са също с адвербиално значение: дẹнȅ, зѝмẹ, лȅтẹ, пȍдзимẹ, фсȍнẹ, фсрẹдȅ и др.

• Родителен и местен падеж мн.ч. – нова, синкретична форма на *-êх,* употребявана с предлог: ọт вӱйкọфцêх ѝмạ пѝсмọ, с Мѝтрọфцêх смẹ рọднѝнạ, у Мạндȍфцêх ѝмạ мẹжȍ и др.

• Дателен падеж мн.ч. – доста употребима форма на *-êм:* хạйдӱтêм, гув'ȍдêм, кра̀вêм, която обаче започва да се измества от аналитичната.

• Звателна форма – много жива, никога не се смесва и заменя с именителната:

- м.р. – с окончания *-е* (*-ẹ*) и *-о* (*у*): Стọȅнẹ, сѝнẹ, йуна̀чẹ; мȍжọ, д'ѐверọ, кȍн'у и кȍн'ọ и др.

- ж.р. – с окончания *-о* (*у*), *-е* (*-ẹ*): Алѐнọ, Дȍбру, нивȅсту, ма̀йọ и ма̀лẹ, л'ӱбẹ и др.

По отношение на **членуването на имената** като характерна особеност на момчиловския и на смолянския говор изобщо е изтъкнат тройният член: *-ȏт (-ạт), -тạ, -тọ* само с определително значение и *-ȏс (-ạс), -сạ, -сọ; -ȏн (-ạн), -нạ, -нọ* с определително и строго показателно значение за близост и отдалеченост на предмета.

• Членуване на съществителните от м.р. – с членна форма под ударение *-ȍт, -ȍс, -ȍн,* а извън ударение – *ạт (-'ạт, -ẹт), -ạс, -ạн:* дọмȏт, дọмȏс, дọмȏн; дẹн'ȍт, дẹн'ȍс, дẹн'ȍн; чилȇкạт, чилȇкạс, чилȇкạн; кȍн'ẹт, кȍн'ẹс, кȍн'ẹн и др. Съгласната ***т*** често изпада, но при *-ȍс* и *-ȍн* такова изпадане не става, защото те са свързани с показателно значение. когато ударението е върху членната форма,

• Членуване на съществителните от ж.р. – членната форма се прибавя към именителната ***а***-основа или към винителната *-ȍ:* жẹна̀тạ, мọма̀тạ, ọфцȍтạ, рạкȍтạ и пр.; завършващите на съгласна конкретни и абстрактни съществителни се схващат като от м.р., затова получават членната форма за м.р. с вметнато ***т*** пред нея *-тȍт,-тȍс,-тȍн:*лọйтȍт, лọйтȍс, лọйтȍн; сọлтȍт, зạвистȍт, л'убọвтȍт, зạхартȍс и зạхạрȍс и др.

• Членуване на съществителните от ср.р. – членната форма се прибавя направо към окончанието: сѐлоṭо, сѐлоṣо, сѐлоṇо; пѝлеṣо, мѝмчеṣо и др.

• Членуване на собствени лични имена – забелязва се склонност към членуване на собствени имена: Ваṣѝлеṭ, Тàсоṭо, Дѝн'оṇо, Стàнаṣа и др.

• Членуване на имената в мн.ч. – тройната членна форма на имената от м. и ж.р. е *-тê, -сê, -нê (-теṭ, -сеṣ, -неṇ),* а на имената от ср.р. *-таṭ, -саṣ, -наṇ:* кòн'ęсê, жѐнисê, деṣàса, мӯлеṭаṣа и пр.; колективните форми, завършващи на *-е*, се членуват с *-теṭ, -сеṣ, -неṇ:* теṭлцѐте, теṭлцѐсе, теṭлцѐне.

Характерно за говора е **склоняването на тройния член**. Ст. Кабасанов посочва, че склоняваните членни форми, особено за Р. и Д.п. м. и ср.р. и за Д.п. ж.р., са живи и употребими в разговорната реч от всички поколения. Членните падежни форми се прибавят към съответните падежни форми на името и се получава сложно склонение:

• членната форма за м. и ср.р. ед.ч., Р.п. е *-тоṭк, -соṣк, -ноṇк:* чилȅкаṭоṭк, чилȅкаṣоṣк, чилȅкаṇоṇк; дȇтеṭоṭк, дȇтеṣоṣк, дȇтеṇоṇк и др.

• членната форма за м. и ср.р. ед.ч., Д.п. е *-туму, -суму, -нуму* (и съкратен вариант *-тум, -сум, -нум*): чилȅкутуму, чилȅкусуму, чилȅкунуму; пѝпутуму, мӯлеṭтуму, дȇтетуму; мȍжусум, мѝмчȇтум и др.

• членната форма за ж.р. ед.ч., Д.п. е *-тоṭхи, -соṣхи, -ноṇхи:* кравȇтоṭхи, глаṿеṇѝцȇноṇхи, бàбȇтоṭхи и др.; наред с тези форми от по-младото поколение се употребяват и аналитични форми с предлог ***на***: нивȇстȇтоṭхи и наṇ нивȇстатаṭ.

• членната форма за м., ж. и ср.р. мн.ч., Д.п. е ***-тêм, -сêм, -нêм:*** л'удȇмтêм, л'удȇмсêм, л'удȇмнêм; д'еṿеṛȇмсêм; нивȇстêмнêм; оṣфцȇмнêм, деṣцàмсêм и др. Посочено е, че тази форма се употребява редовно в говора.

Форма за **двойствено число** се среща само при бройните съществителни от м.р.: двà вòлаṭ, трѝ кòн'аṭ, кòлкоṭ стòлаṭ и др. Вместо *нозе, ръце, криле* се употребяват нòги, рȍки, крилà, а вместо *клещи* и *гащи* – клȅшт'аṭ и гàшт'аṭ.

2. ПРИЛАГАТЕЛНИ ИМЕНА

Прилагателните имена споделят морфологичните особености на съществителните. Основните им форми в ед. и мн.ч. имат същите окончания, както в книжовния език.

Посочени са **падежните форми**, запазени в говора:

- Родителен падеж ед.ч. с окончание *-êго, -êк (ęк)*: ср'ȍшнạх лѐлинцкêк Нòт'ạ, Пòпọскêк Вàнчạ и др.
- Дателен падеж ед.ч. с окончание *-êму* за м. и ср.р. и *-êхи* за ж.р.: Пòпọскêму Кòл'ọ ливàдạнạ; лѐлинскêхи Алѐни крàвạнạ и др.
- Дателен падеж мн.ч. с окончание *-êм*: стàрêм дàй мòжêнę, млàдêм – знàęнę.

Прилагателните също имат **троен член**: *-ạт (-ęт), -ạс, -ạн; -тạ, -сạ, -нạ; -тọ, -сọ, -нọ; -тê, -сê, -нê.* Често гласната ***и*** пред членната форма за м.р. изпада: бȅл'ạс (-т, -н); грạдѝнск'ạс фạсу̀л' и др.

Падежните форми са запазени повече при членуваните прилагателни:

- членната форма за м.р. ед.ч., Р.п. както при съществителните е *-тọк, -сọк, -нọк:* бȅлęтọк кòн'ạ; висòкêтọк чилȅкạ.
- членната форма за м. и ср.р. ед.ч., Д.п. е също както при съществителните *-туму, -суму, -нуму:* стàрутуму и стàрêтуму чилȅку, млàдунуму и млàдêнуму сѝну и т.н.
- членната форма за ж.р. ед.ч., Д.п. е *-тọхи, -сọхи, -нọхи:* стàрêнọхи дȍштęри, млàдêнọхи нивȅсти, крòткêсọхи крàви и др.
- членната форма за м., ж. и ср.р. мн.ч., Д.п. е *-тêм, -сêм, -нêм:* млàдêмнêм жѐни (мạжѐ).

Направен е извод, че родителните и дателните форми ед. и мн.ч. при прилагателните, както и при съществителните, са живи и употребими в говора, но наред с тях, особено от по-младото поколение, повече се употребяват аналитични форми.

3. ЧИСЛИТЕЛНИ ИМЕНА

Числителните бройни с по-характерен фонетичен облик са: ạдѝн, ạднȍ, ạднò (ạннò); пѐт', дȅсęт', идинàдęстę, двạнàдęстę (съкратени форми – идинà, двạнà) и т.н.; числителни редни: пȍрф, пȍрвạ, пȍрвọ; фтòр, трѐт, чęтвȍрт, пѐт, шѐсти, сѐд'ми и т.н. (порядко – пȍрви, фтòри и т.н.); числителни за лица: ạдѝн, двạмѝнạ,

трọйца, четвòрца, пẹтѝнạ и т.н.

Падежни форми при нечленувани и членувани числителни имена, според констатацията на Ст. Кабасанов, също се употребяват редовно от представителите на традиционния говор, а по-младите наред с падежните форми използват и аналитични форми.

• Родителен падеж м.р. ед.ч.: ạднȇк, ạднȇтọк, аднȇсọк, ạднȇнọк.

• Дателен падеж ед.ч. за м. и ср.р.: ạднòму и ạднȇму; ạднòтọму (ạднȇтọму), ạднòсуму (ạднȇсуму), ạднòнуму (ạднȇнуму); за ж.р.: ạднȇхи, ạднȇтọхи, ạднȇсọхи, ạднȇнọхи.

• Дателен падеж мн.ч. за трите рода: ạднȇм, ạднȇмтȇм, ạднȇмсȇм, ạднȇмнȇм; трọйцȇмтȇм, трọйцȇмсȇм, трọйцȇмнȇм и др.

4. МЕСТОИМЕНИЯ

В момчиловския говор са запазени повече форми при отделните видове местоимения в сравнение с книжовния език, с по-различен фонетичен облик, както и новообразувани.

Лични местоимения:

• Именителен падеж, 1 л. ед.ч.: ȇ или йȇ; у младото поколение – йȇс; 2 л. ед.ч.: ти; 3 л. ед.ч.: тòй, тò, тà.

• Именителен падеж, 1 л. мн.ч.: нѝйẹ, н'è; 2 л. мн.ч.: вѝйẹ, в'è; 3 л. мн.ч.: тè и тѝйẹ (по аналогия на нѝйẹ и вѝйẹ).

• Родителен и дателен падеж, 1 и 2 л. ед.ч.: мèнẹ и мèн, тèбẹ и тèп; кратките дателни форми са ми, ти, а винителните – мạ, тạ или мȍ, тȍ.

• Родително-винителната форма за 3 л. ед.ч. м. и ср.р. е н'èгạ или нèгạ (у по-младото поколение – н'èгọ и нèгọ); за ж.р.: нèйạ; кратки форми: гọ, йạ.

• Дателен падеж, 3 л. ед.ч. м.р.: н'èму или нèму, му; ж.р.: нèхи, хи.

• Родително-винителен падеж, 1 и 2 л. мн.ч.: нàс, нạ; вàс, вạ; 3 л. мн.ч.: тȅх или т'ȅх, хи.

• Дателен падеж, 1 и 2 л. мн.ч.: нàм, ни; вàм, ви или чрез предлога *на* и род.-вин. форма; 3 л. мн.ч.: тȅм или т'ȅм, хим или хми.

Възвратни местоимения: сạ, сȍ и си (родителната форма

себе не се употребява).

Показателни местоимения:

❖ за лица и предмети, определени по признаците 'неутралност', 'близост' и 'отдалеченост' от говорителя: тòйа̣ (тòй, тòа̣), сòйа̣ (сòй, сòа̣), нòйа̣ (нòй, нòа̣); тàйа̣ (тàа̣), сàйа̣ (сàа̣), нàйа̣ (нàа̣); то̣вà (твà), со̣вà (свà), но̣вà (нвà); тêйа̣ (тêе̣), сêйа̣ (сêе̣), нêйа̣ (нêе̣); употребяват се и с предпоставената частица *ай*: а̣йтòйа̣, а̣йсòйа̣, а̣йнòйа̣ и т.н.

• Родително-винителен падеж, ед.ч.: тòго̣ва̣к (-êк), сòго̣ва̣к (-êк), нòго̣ва̣к (-êк); тòзо̣ва̣к (-êк), сòзо̣ва̣к (-êк), нòзо̣ва̣к (-êк).

• Дателен падеж, м.р. ед.ч.: тòмува̣ и тòмва̣, сòмува̣ и сòмва̣, нòмува̣ и нòмва̣; ср.р. ед.ч.: то̣вàму, со̣вàму, но̣вàму; ж.р. ед.ч.: тòзêхи, сòзêхи, нòзêхи.

• Родително-винителен падеж, мн.ч.: тѐзêх, сѐзêх, нѐзêх.

• Дателен падеж, мн.ч.: тѐмзêм, сѐмзêм, нѐмзêм, както и чрез предлог ***на*** и именителната или род.-вин. форма, напр. на̣ а̣йсòйа̣, на а̣йсѐйа̣, на̣ а̣йсѐзêх и др.

❖ за качество и количество: та̣кȏф, са̣кȏф, на̣кȏф, тòлка̣ф, сòлка̣ф, нòлка̣ф; та̣кàва̣, са̣кàва̣, на̣кàва̣, тòлка̣ва̣, сòлка̣ва̣, нòлка̣ва̣; та̣кòва̣, са̣кòва̣, на̣кòва̣, тòлка̣во̣, сòлка̣во̣, нòлка̣во̣; та̣кѝва̣, са̣кѝва̣, на̣кѝва̣, тòлка̣ви, сòлка̣ви, нòлка̣ви; тòлко̣ва̣, сòлко̣ва̣, нòлко̣ва̣.

• Родителен падеж, ед.ч. м. и ср.р.: та̣квȇк, са̣квȇк, на̣квȇк; членувани: та̣квȇто̣к, са̣квȇто̣к, на̣квȇто̣к; мн.ч.: та̣квȇх, са̣квȇх, на̣квȇх.

• Дателен падеж[1], ед.ч. м. и ср.р.: та̣квòму (-ȇму), са̣квòму (-ȇму), на̣квòму (-ȇму); ж.р.: та̣квȇхи, са̣квȇхи, на̣квȇхи; членувани форми: та̣квòто̣му (-ȇто̣му), са̣квòто̣му (-ȇто̣му), на̣квòто̣му (-ȇто̣му); та̣квȇто̣хи, са̣квȇто̣хи, на̣квȇто̣хи; мн.ч.: та̣квȇм, са̣квȇм, на̣квȇм; членувани: та̣квȇмте̣м, са̣квȇмте̣м, на̣квȇмте̣м.

Въпросителни местоимения: ко̣трѝ, ко̣трà, ко̣трò, ко̣трѝ; кòй (употребява се и от възрастните), ко̣йà, ко̣йѐ (от по-младото поколение); ка̣кȏф, ка̣квà, ка̣квò, ка̣квѝ; кòла̣к, кòлка̣, кòлко̣, кòл'ки.

• Родително-винителен падеж, ед.ч.: кòга̣ и кòго̣ (по-нова форма), кòгêк; ко̣трòк и ко̣трȇк.

• Дателен падеж, ед.ч.: кòму, ко̣трòму и ко̣трȇму; ко̣трȇхи.

• Родително-винителен падеж, мн.ч.: ко̣трȇх.

[1] Тези дателни форми са изтъкнати като особено живи.

• Дателен падеж, мн.ч.: кọтрѐм; кѝлцѐм.

Относителни местоимения: образуват се, като към въпросителните се прибавят *-тọ, -сọ, -нọ* – последните две придават и показателно значение за близост и отдалеченост по отношение на говорителя. По-рядко и предимно от младото поколение се употребяват именителните форми за м.р. кòйтọ, кòйсọ, кòйнọ, още по-рядко за мн.ч. кọйтọ, кọйсọ, кọйнọ, също и чѝйтọ, чѝйсọ, чѝйнọ; чѝйạтọ, чѝйẹтọ, чѝитọ; дѐтọ – за всички родове в ед. и мн.ч. От падежните форми редовно се употребяват следните:

• Родителен падеж, ед.ч.: кòгạтọ, кòгạсọ, кòгạнọ и кòгọтọ (по-нова форма); кọтрѐктọ, кọтрѐксọ, кọтрѐкнọ.

• Дателен падеж, ед.ч.: кòмутọ, кòмусọ, кòмунọ; кọтрѐтọму (и кọтрѝтọму), кọтрѐсọму, кọтрѐнọму; кọтрòтọму, кọтрòсọму, кọтрòнọму; кọтрѐтọхи (и кọтрѝтọхи), кọтрѐсọхи, кọтрѐнọхи.

• Родителен падеж, мн.ч.: кọтрѐхтọ (и кọтрѝхтọ).

• Дателен падеж, мн.ч.: кọтрѐмтọ (и кọтрѝмтọ), кọтрѐмсọ, кọтрѐмнọ.

Притежателни местоимения: по-особени са формите за 3 л. ед.ч. ж.р. нѐхин, нѐхина, нѐхино, нѐхини; за 3л. мн.ч. тѐхạн, тѐхнạ, тѐхнọ, тѐхни; хми. Всички притежателни местоимения се членуват с тройния член, при което настъпват някои „стягания“: мòйạт, мòйạс, мòйạн – мòт, мòс, мòн; мòйạтạ – мòтạ, мòйẹтọ – мòтọ; твòт, твòтạ, твòтọ; нѐгов'ạт, -ạс, -ạн; нàшạт, -ạс, -ạн; вàшạт, -ạс, -ạн; тѐхн'ạт, -ạс, -ạн. С притежателно значение се употребяват и показателните местоимения със суфикс *-оф*: тòзọф (‘на този’), тòзọвạ, тòзọвọ; нòзọф, нòзọвạ, нòзовọ; сòзọф, сòзọвạ, сòзовọ. Запазени са следните падежни форми:

• Родителен падеж: мòйѐк, твòйѐк, свòйѐк, нàшѐк, тѐхнѐк и др.

• Дателен падеж, ед.ч.: мòйẹму, твòйẹму; мòйẹхи, твòйẹхи; мн.ч.: мòимнѐм, твòимнѐм, свòимнѐм и пр.

От показателните местоимения *тòйạ* и *тѐйạ* се е развило особено притежателно местоимение:

• Именителен падеж: тòмзинцки, -а, -о, -и, сòмзинцки, -а, -о, -и, нòмзинцки, -а, -о, -и, тѐмзинцки, -а, -о, -и, сѐмзинцки, -а, -о, -и, нѐмзинцки, -а, -о, -и.

• Родителен падеж, м.р. ед.ч.: тòмзинцкѐго и тòмзинцѐк, сòмзинцкѐго и сòмзинцѐк, нòмзинцкѐго и нòмзинцѐк;

тѐмзинцкѐго и тѐмзинцкѐк, сѐмзинцкѐго и сѐмзинцкѐк, нѐмзинцкѐго и нѐмзинцкѐк.

• Дателен падеж, ед.ч.: тòмзинцкѐму, тѐмзинцкѐму[1] и т.н., членувани: тòмзинцкѐтому, тѐмзинцкѐтому и т.н.; тòмзинцкѐхи, тѐмзинцкѐхи и т.н., членувани: тòмзинцкѐтохи, тѐмзинцкѐтохи и т.н.

• Родителен падеж, мн.ч.: тòмзинцкѐх и тѐмзинцкѐх и т.н.; членувани: тòмзинцкѐхтѐх и тѐмзинцкѐхтѐх и т.н. (рядко се употребяват).

• Дателен падеж, мн.ч.: тòмзинцкѐм и тѐмзинцкѐм и т.н.; членувани: тòмзинцкѐмтѐм[2] и тѐмзинцкѐмтѐм и т.н.

Неопределителни местоимения:

• нѐкво ('нещо'); нѐкой (употребява се по-рядко, и то от по-младото поколение), Д.п.: нѐкому.

• будѝн, буднò, буднò (общоупотребими), Р.п.: буднѐк; Д.п.: буднѐму, буднѐхи; мн.ч.: буднѝ, Р.п.: буднѐх; Д.п.: буднѐм.

• нѐкотри, нѐкотра, нѐкотро; Р.п.: нѐкотрѐк; Д.п.: нѐкотрѐму, нѐкотрѐхи; мн.ч.: нѐкотри; Р.п.: нѐкотрѐх; Д.п.: нѐкотрѐм.

• нàкутри ('не зная кои') – скланя се като нѐкотри.

• нѐкакаф и нѐкаф, нѐкаква и нѐква, нѐкакво и нѐкво; Р.п.: нѐквѐк; Д.п.: нѐквѐму, нѐквѐхи; мн.ч.: нѐкви; Р.п.: нѐквѐх; Д.п.: нѐквѐм.

Като неопределително местоимение се употребява прилагателното дрỳк, дрỳга, -о, -и, както и сакòф-такòф, саквѝ-таквѝ.

Отрицателни местоимения:

• нѝкой, рядко нѝкойа и нѝкойе.

• нѝкотри, нѝкотра, нѝкотро – употребяват се редовно, скланят се като котрѝ.

Другите отрицателни местоимения са както в книжовния език.

Обобщителни местоимения:

• врѝт' и врỳт' – за трите рода; Р.п.: врѝтѐх, врỳтѐх; Д.п.: врѝтѐм, врỳтѐм и врѝм, врỳм; членувани: врѝмсѐм, врỳмнѐм, врỳмтѐм и т.н.; за усилване на значението се употребява и врѝт-

---

[1] В изследването на Ст. Кабасанов тази дума е отпечатана тѐмзинцѐму – вероятно съгласната ***к*** е изпусната неволно.

[2] При тази форма също е допусната печатна грешка – тòмзинцкѐхтѐм вм. тòмзинцкѐмтѐм.

чêкạ, функциониращо и като наречие.

• (ф)сѐк, фсѐкạ, фсѐкọ (по-рядко, повече в говора на по-младите); Р.п.: фсѐкêк; Д.п.: фсѐкêму, фсѐкêхи; мн.ч.: фсѐки; Р.п.: фсѐкêх; Д.п.: фсѐкêм.

• (ф)сѝчки, -тê, -сê, -нê; Р.п.: сѝчкêх, сѝчкêхтêх, -сêх, -нêх; Д.п.: сѝчкêм, сѝчкẹмтêм, -сêм, -нêм.

• (ф)сѐкạкạф, -ạ, -ọ, -и – скланя се както местоимението фсѐки.

5. ГЛАГОЛ

Изтъкнато е, че по отношение на глагола между момчиловския говор и книжовния език няма такива разлики, както при имената – различията са повече фонетични.

Сегашно време

• Основната гласна *-е* за I спр. извън ударение във 2 л. ед.ч. и 1 и 2 л. мн.ч. се заменя с гласна ***и***. При някои глаголи са налице двойни форми: мѝжиш и мѝжеш (при по-младото поколение), мѝжим и мѝжем, знàиш и знàеш и т.н. Тази промяна е обяснена чрез влияние на императивната форма и на II спрежение.

• За 1 л. ед.ч., I и II спр. на глаголите се явяват двойни форми – без ***-м*** и с ***-м***: чѐтạ и чѐтạм, мѐтạ и мѐтạм; за 1 л. мн.ч. също има двойни форми: чẹтѐм и чẹтѐмẹ, игрàим и игрàимẹ.

• В 3 л. мн.ч. съгласната ***т*** обикновено изпада от окончанието *-ȍт ('ȍт)* и се получават двойни форми, които се употребяват дори от един и същи говорител: пẹрȍ и пẹрȍт, дẹрȍ и дẹрȍт, звȍ и звȍт и пр.

• Окончанията за 1 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч. под ударение съдържат гласна ȍ ('ȍ), а извън ударение – редуцирана ерова гласна, която е близо до ***а*** (ạ) или до ***е*** (ẹ)[1]. Мека ерова гласна се явява обикновено след мека съгласна: хȍд'ẹ, хȍд'ẹт; мѝсл'ẹ, мѝсл'ẹт и др.

• В окончанието за 3 л. ед.ч., I спр. и в окончанията за 1 и 2 л. мн.ч. за всички спрежения неудареното ***е*** се чува почти като ê: знàê, гọвѐê, хȍдимê, хȍдитê и пр., но доста редуцирано, затова Ст. Кабасанов го бележи с ẹ.

Дадени са примери за спрежение на глаголи в сегашно

[1] Ст. Кабасанов отбелязва, че разликата между ạ и ẹ е много малка и е трудно слухово да се различават.

време.

Към III спр. спадат всички итеративни глаголи с разширена основна гласна като нạба̀дạм, ọпѝцạм, ọдѝрạм и др., както и глаголите с наставка *-ова*, която не минава в ***-ува***: купо̀вạ, даро̀вạ и др.

Спомагателният глагол *сьм* под ударение има облик сồм, йо̀, смѐ или см'о̀, стѐ или ст'о̀, со̀, а извън ударение – сạм, си, йẹ, смẹ, стẹ, сạ.

Минало несвършено и свършено време

Дадени са примери за спрежение на глаголи в минало несвършено и в минало свършено време и е отбелязано, че се различават от книжовния език по някои фонетични особености:

• глаголно окончание *-ạх* вм. *-ọх*: рѐкạх, да̀дạх, йѐдạх и т.н.

• глаголно окончание *-ѝх* вм. *-а̀х*: мọжѝх – във формите за останалите лица също гласната *ѝ* се явява вм. *а̀*.

Минало свършено време на спомагателния глагол е бềх, бê, бê, бềхмê, бềхтẹ, бềхạ; среща и форма би за 3 л. ед.ч. повече със значение 'стана': ни бѝ са̀йạ ра̀птạ, но и със значението на бê: тạхѝ дạ бѝ дọшồл; доста често, когато са под ударение главно след отрицание, се срещат и формите б'о̀х, б'о̀, б'о̀, б'о̀хмẹ, б'о̀хтẹ, б'о̀хạ.

Бъдеще време

Разгледани са начините за образуване на бъдеще време: чрез спомагателната частица ***шта*** и сегашно време на глагола; чрез ***шта*** и съкратен инфинитив – ако ***шта*** стои пред съкратения инфинитив, се изразява по-сигурно бъдеще действие, ако стои след него – по-несигурно, по-неопределено: ни штѐш ка̀зạ, лѐгнạ штиш и др.; обикновени са и формите с ***шта*** и ***да*** – конструкция: ѐ штạ дạ ѝдạ. Отрицателно бъд. вр. се образува с ни‿што̀ и съкратен инфинитив: ни што̀ рѐк, но и ни што̀ дạ рѐкạ; чрез нѐма: нѐмạ дạ до̀йдạ, нѐмạ дạ ỳчạ и пр.

Бъдеще в миналото е обикновена форма в говора: йѐ штềх дạ ѝдạ; изразява се и със съкратен инфинитив без ***да***: йѐ штềх ѝ, йѐ штềх до̀.

Повелително наклонение

Повелителните форми за 2 л. ед.ч. завършват на ***-и***, но са с отмет на ударението върху първата сричка: ка̀жи, збѐри, по̀седни, на̀дрọби и др.; във 2 л. мн.ч. основата завършва на ***-и***, а не на ***-е*** и

също е с отметнато ударение: хо̀дитẹ, но̀ситẹ, рѐчитẹ, по̀сẹднитẹ и др. Отрицателната повелителна форма се образува с нимо̀й, нимо̀йтẹ и съкратен инфинитив: нимо̀й хо̀ди, нимо̀й рѐк, нимо̀й игра̀ и др.; не се срещат форми, образувани с нимо̀й‿да и сег. време на спрегаемия глагол.

Инфинитив

В момчиловския говор инфинитивът служи за образуване на бъдеще време и отрицателна повелителна форма; употребява се при глагола ***мога*** и в конструкции със спомагателния глагол ***съм***: мо̀жиш ли дọнѐ, мо̀жим ли изле̂; по̀знạ гọ йẹ, виде̂ гọ йẹ и др.

Причастия

• Липсва сегашно деятелно причастие, освен функциониращите като прилагателни гọро̂шт и вọн'о̂шт.

• Минало деятелно причастие на *-л, -ла, -ло, -ли* се употребява повече с аористната и по-рядко с имперфектната основа: рẹко̂л, рẹкла̀, -о̀, -ѝ и рẹче̂л, -ạ, -ọ, -и; хо̀дил, -ạ, -ọ, -и и хо̀де̂л, -ạ, -ọ, -и и т.н. В говора широко се употребяват „съкратени" минали причастни форми: дọнѐл, фле̂л, нạшо̂л, нạра̀сạл и др.

• Миналите страдателни причастия обикновено завършват на *-т*: жѐнẹт (вм. женен), пе̂т, се̂т, игра̀т, кọпа̀т, но зạгрạдѐн, нạва̀ден и др.

• Деепричастията са доста обикнати – окончават на ***-штим***: игрạштѝм, тạрчиштѝм, ходẹштѝм, плạчẹштѝм и др.

Сложни минали времена

Образуват се както в книжовния език и имат същата употреба.

Итеративни глаголни форми

• Широко се използват итеративни форми от глаголи, чийто корен завършва на задноезична съгласна: нарѝцạм, зạрѝцạм, ọтѝцạм, испѝцạм, истѝцạм и др. – преки наследници на стб. форми; ọблѝцạм, зạвлѝцạм, ọтсѝцạм и др. – по-късно появили се форми. Наред със стари форми като зạнѝцạм и нови като зạнѝчạм, се срещат и форми зạнѝкнọвạм и зạне̂кнọвạм.

• Много са разпространени итеративни форми, получени чрез промяна на коренната гласна: пọгрѝбạм, нạнѝсạм, пọглѝштạм, изѝдạм, приѝмạм и др.

• Запазен е старинният итеративен суфикс *-ова*, заменен в

книжовния език с *-ува*: купо̀ва̣м, го̣ст'о̀ва̣м, пла̣дно̀ва̣м, вѝд'о̣ва̣м и вѝд'ва̣м и др.

• Запазени са също итеративни форми със стара основна наставка *-нѫ*: мино̀ва̣м, на̣вѝкно̣ва̣м, гѝбно̣ва̣м и др.

• Много са разпространени и итеративни форми като до̣ха̀да̣м (и до̣хо̀да̣м), фа̀та̣м, изва̀да̣м, изгра̀да̣м, на̣сѝта̣м, сѐта̣м и др., които някои езиковеди смятат за вторични.

6. НАСТАВКИ ЗА СЛОВООБРАЗУВАНЕ

За по-цялостна характеристика на говора Ст. Кабасанов се спира и на някои наставки, които са по-характерни за момчиловския говор или имат по-различни смислови отсенки в сравнение с книжовния език:

-ло – с тази наставка се образуват не само имена на оръдия: бручѝло̣, пл'уска̀ло̣ и др., но и отглаголни съществителни: те̣лѝло̣, до̣ѝло̣, игра̀ло̣, пѐло̣ и др.

-ва – за образуване на отглаголни съществителни и абстрактни имена: ба̀лне̣ва̣ ('мъка'), то̀тне̣ва̣ ('тътнеж'), во̀не̣ва̣ ('воня').

-ено, -но – за образуване на страдателни причастия със значение на отглаголни съществителни: пра̣шѐно̣ ('прашене'), ѐде̣но̣ и пѝто̣ ('ядене и пиене').

-лка – за образуване на съществителни главно от глаголен корен: же̣нѝлка̣, гла̣вѝлка̣, умира̀лка̣, гувѐлка̣.

-те – за образуване на отглаголни съществителни (вм. *-не* и *-итба*): су̀рна̣те̣, жо̀на̣те̣, жѐне̣те̣ и др.

-ут' – за образуване на отглаголни съществителни, означаващи 'шум, врява': ру̀кут', бо̀бут', рѐвут', крѐкут' и др.

-йуво – със значението на наставката *-иво* в книжовния език или вместо наставката *-не*: кро̀йуво̣, шѝйуво̣, плѐт'уво̣, пѐйуво̣, ѐд'уво̣ и пр.

Наставки с увеличително значение

-иште, -тиште, -четиште: же̣нѝште̣, дѐте̣тиште̣, чилѐче̣тиште̣ и др.

-т'ужиште, -чужиште – със силно ругателно значение, главно за имена от м.р.: а̣хрѐнт'у̀жиште̣, о̣фчѐрт'у̀жиште̣ и др.

-тина, -тетина – с увеличително и слабо ругателно значение: гла̣фтѝна̣, гла̣фте̣тѝна̣, мо̣мче̣тѝна̣ и др.

-ềко, -тềко: хạйдутềкọ, кỳчềтẹкọ, мọмчẹтềкọ и др.

-уга, -т'уга, -т'ет'уга: ọфчềрт'ỳгạ, ạхрềнт'ỳгạ и др.

Наставки с умалително и гальовно значение

Характерна особеност на говора е, че умалително значение могат да получат всички изменяеми части на речта и някои наречия.

-ек, -чек – вместо *-ец:* пạмỳчẹк, чилềчẹк; чẹрвѐнчẹк, вồл'нẹнчẹк, узрềлчẹк, ạднѝчẹк и др.

-ка, -инка, -чка – за имена от ж.р.: глạвѝнкạ, рạчѝнкạ; мѐнкạ, тѐпкạ, свàнкạ, нвàнкạ, кọтрѝнки; пọпàренкạ; чẹрвѐнка, бềлкạ и др.

-ко – за гальовни имена от м.р.: Кòл'кọ, П'ồт'кọ; от ж.р.: лѐл'кọ, чѝчкọ; от ср.р.: чồткọ; при числителни: пѐт'кọ, дѐсẹт'кọ; при причастия от м. и ср.р.: кàпнạлкọ, удрѝткọ, хàпạнкọ; при наречия: ồшкọ, ọтвồт'кọ, млồчкọ, ềчкọ.

-ồк – за имена от м.р.: вирчồк, дọмчồк, мạжчồк и др.

Чрез наставката ***-н***, която служи за образуване на еднократен вид на глагола, се променя не само видът, но се придава и умалително значение: чềкни, чềкнọвạм; пѐкнạ.

Силна умалителност и гальовност се изразява чрез някои специфични форми: кỳтẹк, кỳт'кạ, -ọ, -и или кỳтẹчẹк, -ạ, -ọ, -и; (ạй)тỳт'кọф, (ạй)нỳт'кọф, (ạй)сỳт'кọф, като към тях често се прибавя за усилване ***-ка:*** ạйтỳт'кọфкạ, ạйнồлкọфкạ и т.н.

7. УДАРЕНИЕ

Характерна особеност на момчиловския говор като подговор на смолянския, в сравнение с другите източнобългарски говори, е склонността към отмет на ударението към първите срички.

Приведени са по-типични случаи, при които момчиловският говор се отличава от книжовния език и други български говори:

• при съществителните имена

- едносричните имена от м.р. мн.ч. на ***-ове*** имат ударение върху корена: бềсọвẹ, клàсọвẹ, плồдọвẹ, грồбọвẹ, пồпọвẹ, нồжọвẹ, дồмọвẹ и др.;

- двусричните имена от м.р. с представка имат ударение винаги върху представката: вồздух, дồбиф, зàник, прѝпềф, ồгрẹф

и др.;

- повечето от многосричните имена от м. и ж.р. (с изкл. на заетите от книжовния език) са с ударение върху представката: вȍзврaтник, зàдушница, нàрамник, пòсадница и др.

- двусричните имена от ж.р. биват с постоянно ударение върху корена във всички форми: пòла, пòли, пòлата, пòлитê; трòха, ѝскра, лѝпа, лȍка, трȇска, сèстра, мèтла, рòса и др.; с преметнато назад ударение само в членуваните форми за ед.ч.: бòза, бозȍта, бòзи, бòзите; брàда, вòда, гòра, кòса, кòза, рȍка и др.; с ударение върху крайната сричка в ед.ч. и с ударение върху корена в мн.ч.: женà, женàта, жèни, жèнитê; момà, мòми; главн'ȍ, глàвни и др.; с ударение върху последната сричка във всички форми: лажȍ, лажȍта, лажè, лажèте; парȍ, тасмȍ и др.

- имената от среден род образуват две групи – с неподвижно ударение: пѝле, пѝлето, пѝлета, пѝлетата; кỳче, кỳчето, кỳчета, кỳчетата и др.; с отмет на ударението: м'ȍсо, месòто, месà, месàта; пòле, полèта и пр.

- стари падежни форми с предлог, функциониращи като наречия, са с ударение върху предлога: нàраки, дȍземе, нàвреме, ȍтсарце и пр.

• при глаголите

- глаголите в сег. време образуват две групи – с ударение върху коренната сричка във всички форми: пѝша, пѝшиш, пѝше и т.н.; нòс'а, мòга, плàча и др.; с ударение върху корена само в 1 л. ед.ч.: прèда, предèш, предè и т.н.; плèта, мèта, пèка, дèра, ȍра и т.н.

- глаголите с представка в свършен вид, сег. време са с ударение върху представката: пòбахта, ȍткл'уча, дòнеса, зàрежа и др.

- глаголите в повелително наклонение имат ударение върху коренната сричка: чèти, чèтите; плèти, плèтите; нòси, нòсите; кỳпи, кỳпите; лèжи, лèжите и пр.; в глаголите с представки ударението пада върху представката: пòбахти, ȍткл'учи, дòнеси, зàрежи; пòнабарзи са, пòнаведи са.

- деепричастията винаги са с ударение върху наставката: плачештѝм, тарчиштѝм и пр.

В следващата глава – **БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ СИНТАКСИСА,** сбито са разгледани следните по-важни особености:

1. Като най-характерна особеност в синтаксиса на момчиловския и изобщо на смолянския говор е посочена **употребата на падежни форми**, с които се изразяват синтактични отношения. Отбелязано е, че наред със старите синтетични форми се употребяват и по-нови, аналитични, особено от по-младото поколение, но някои от падежните форми като родителен и дателен падеж ед.ч. и дателен падеж мн.ч. са напълно живи и се употребяват от всички. Особено живи са падежните конструкции във връзка с тройния член – добре запазена в говора е родително-винителната падежна форма, главно при лични и роднински имена.

2. **Изразяване на притежание –** освен чрез дателен притежателен и аналитично чрез предлог и родително-винителната форма много обикнат начин за изразяване на притежание е чрез притежателни прилагателни, образувани с наставките ***-оф, -ова, -ово; -ин, -ина, -ино; -ски:*** Ивàноваса кôшта; мàйчина кл'ȍтва; Бакл̀арскаса чешм'ȍ и др.

3. Употреба на неопределителното местоимение будѝн със запазени падежни форми за род. и дат. падеж. Общобългарското нѐкой се употребява рядко от по-младото поколение. Със същото значение понякога се употребява нѐкаф, нѐква, -о, -и, но съдържа по-голяма неопределеност и може да се отнася за лица, същества и предмети (нѐкаф чилѐк, нѐкаф лѐф, нѐкво мỳле), докато будѝн се употребява за сравнително по-познат предмет, и то предимно за лица: будѝн от вàс, буднêму мȍжу женàта и др.

4. **Употреба на наречието** л'у, лу, застъпник на стб. **любо**, с доста разнообразни значения: 'само', 'щом', 'като', 'нека', 'също' и др., а понякога – само за засилване на чувството. Обикновено стои в началото на изречението или се предшества от частицата ***чи***: лу го порỳках и дòйде; чи лу добрè ми дошȍл и др. За засилване на значението на ***лу*** в смисъл на 'също' се употребява лòй, л'òй: лу какȍфто йе адѝнан, лòй айнакȍф и дрỳг'ан.

5. **Употреба на** тèк със значение 'само' или 'за да' в приставни изречения за цел, за да се подчертае желанието или целта, изразени чрез глагола в приставното изречение: тȍрнах от сòйа пȍт', тèк да го срȍшна.

6. **Употреба на наречието съюз** хỳг'ạ със значение на 'толкоз повече', 'по-много', 'повече' обикновено в прости изречения в състава на сложни: кòлкọсọ гọ хрàн'ạ, тò хỳг'ạ слạбêẹ.

7. По-особена употреба на предлози

• предлогът нạх със значение на 'към', 'у', 'на', 'приблизително', 'около': ọтѝдẹ нạх мѝнинẹ; тòй штẹ имà нạх трѝдẹстẹ гọдѝни и пр.;

• предлогът вạс, вồс със следните значения: 'нагоре по' (вạрвѝ вạс трạпồс); за означаване на приблизително качество (плàтнọсọ йẹ вồс стàрọ); 'около' – за време (вạс пòдзимẹ, вạс ạйнвà врêмẹ); 'при', 'на грижите на някого' (мàйкạнạ йẹ вạс синовèнẹ);

• предлогът *из* има по-ограничена служба в говора – употребява се за посочване на местонахождение във връзка с друга дума: из висòцẹ, из длибòкọ и др.

8. По-особена употреба на съюзи

• съюзът *да* не винаги се употребява за връзка между подчиненото и главното изречение, а е развил и други значения: 'нека', 'по-добре беше' (чи дà мạ бêшẹ пọрỳкạл и мèнẹ) – когато не е употребено като съюз, *да* е под ударение.

• съюзът частица *чи* служи за усилване на съюзи и наречия обикновено в изречения, изразяващи учудване: чи ȅцẹ си хỳбạф; чи кàк дòйдẹ сòлкọф рàнọ.

• съюзите *та* и *че* често се употребяват заедно: тạчẹ сạ вồрнạ кạлèкọ ти Мѝтрọ (със значение 'че, па'); пọрỳкạхạ нạ, тạчẹ ни ни кàзạхạ кạдè штạ нạ вòд'ạт (със значение 'пък').

9. **Употреба на лични местоимения вместо възвратни,** които показват притежание на субекта: пòрукạй тȅт'ạ ти (вм. си); лу нèгạ си гл'òдạ (вм. себе си); възвратното местоимение *себе си* е регистрирано само в израза ọтѝдẹ пọ сèбẹ си (т.е. по нужда).

10. Място на отрицателната частица „не" и кратките лични местоимения

• отрицателната частица често стои след спомагателния глагол в сег. и мин. несв. време: йȅ сạм нè дọшồл (наред с йȅ ни сồм дọшồл); йȅ сạм нè фчèрạшẹн; тѝ си нè ạжạмѝйạ; йȅ бẹх нè ихтȅч (и йȅ ни б'ồх ихтȅч).

• кратките лични местоимения край сложно глаголно време обикновено стоят пред спомагателния глагол: йȅ ти сạм кàзạл; тè вạ бêхạ ȅцạ узòрили; йȅ тạ сạм нè чỳвал дạ пọпêèш и т.н.

• възвратното местоимение в сложни минали времена от възвратни глаголи също обикновено е пред спомагателния глагол: нѝе̣ са̣ сме̣ на̣ѐли и на̣пѝли; йѐ са̣ са̣м прикàза̣л и пр.

11. **Особена употреба на миналите деятелни и страдателни причастия,** които често заместват отглаголни съществителни и стари инфинитивни конструкции, изразявани чрез ***да***-изречения: искàрва̣ лу за̣ ѐло̣ и пѝло̣ (за ядене и пиене); нѐго̣ва̣на̣ рàбо̣та̣ – пѝса̣но̣ (да пише, писане); ѐло̣ ми са̣‿а̣; игрàло̣ ми са̣‿а̣ и др.

12. **Употреба на глаголите** ѝда̣ и пòда̣ в 3 л. ед. и мн.ч., сег. време с модално значение: ѝде̣ та̣ са̣ за̣òблачи и пàк са̣ изѐсни; будно̂ш пòде̣ та̣ му приминѐ бòл'ка̣на̣, че̣ пàк си го̣ ст'о̀гне̣; в повелително наклонение: пòдите̣ хми òкрадите̣ лу врỳ о̣фцѐне̣; в съчетания с отглаголни съществителни: крàвинê ѝда̣т рѐвут' ф пòдника̣н (реват); ѝда̣т виштѐне̣ (смеят се с глас) и др.

13. **Употреба на съчетанието** ѐла‿да за категорично отричане на действието или състоянието, изразено чрез глагола в изречението: зò па̣рѝ, чи ѐла̣ да̣ хи вòрне̣ (не ги върна).

14. **Особености в употребата на някои глаголни времена**

• бъдеще време, изразявано чрез ***шта*** и съкратен инфинитив от ***имам***, може да означава сегашно действие или състояние: тòй ште̣ имà пò-млòго̣ па̣рѝ; йѐ нàго̣дно̣ шта̣ имà да̣ плàт'а̣ – ударението пада върху втората, последна сричка на глагола ***има***;

• минало предварително време вместо бъдеще в миналото – изразява, че действието сигурно е щяло да стане; употребява се обикновено в главно изречение, пояснявано от подчинено условно изречение със съюз ***да***: да̣ имѐх твòите̣ нòги, до̣ сигà бêх о̣тишо̀л (и да̣ са̣м о̣тишо̀л).

РЕЧНИКЪТ, по-точно речниковият състав, е една от найпроменливите страни на езика, тъй като в него намират отражение всички социални, икономически и политически промени, всички културни влияния. Ст. Кабасанов отбелязва, че трябва да се има предвид и географското положение на родопските говори, което обуславя редица влияния, отразени в тези говори. Те „са доста близо до териториалните диалекти, легнали в основата на Кирило-Методиевия старобългарски език, изпитали са найсилно и най-продължително гръцко и турско влияние и се отличават със значителна консервативност“ (Кабасанов 1956: 66).

1. **Старинни думи** – запазените старинни думи са с различно значение; най-много са названията на предмети и явления, свързани с бита, названия на местности, термини на стари занятия и др.; някои от тях като дѝмн'ạ (малко прозорче над огнището), тôл'чник (дърво, с което се груха жито в кутела) и др. вече изчезват заедно с изчезването на предметите, а други като вôбел (извор), кỳзн'ạ (ковачница), кạрчêк (каца, ведро) и др. се заменят с нови думи.

2. **Турски думи** – те са най-много от всички чужди думи в момчиловския говор и се употребяват в обикновената разговорна реч.

• овчарската лексика е предимно турска, наследена е от юруците: бил'ỳк (стадо), сẹгмàл (дойни овци), йồс (недойни овци), бурмồ (кастриран овен), тẹлẹм'ồ (подсирено прясно мляко) и мн. др.;

• зидарската лексика също в по-голямата си част е турска: кàт (етаж), д'ушẹм'ồ, чạтѝйạ (гредоред за покрив), шạỳл (отвес), гунѝйạ (винкел) и мн. др.;

• турски поздрави в разговорната реч: хồш гẹлдѝн (добре дошъл), хồш бọлдỳк (добре нашъл), колàгẹлẹ (лека работа), ỳрлạ или урлàрусун (добър час), ạлàрạзồсун (дай боже, благодаря – араб. чрез турски).

Приведени са и други често употребявани в говора турски думи като фạкѝр, -ин (беден човек), умỳтлạк (може би, дано), чехрồ (вид, лице), утѐбери (горе-долу, повърхностно) и мн. др.

3. **Гръцки думи**

• професионална лексика – във връзка с риболова в Бяло море: ạхѐл', фрѝци, кồцạ и др.; в речника на шивачите и обущарите: фтѐрнạ, пàтạмạ, лѝмạ, гàмбạ и др.

• по-обикновени и често употребявани гръцки думи в говора: хàркọмạ (котел), ạпрàци (сарми), лàхạнạ (зеле), прồгимạ (закуска), пạтàтọ (картофи), прạмạтàрин (търговец на дребно), кàмạтạн (красив), кạлтàтạ (кръстник, кум), кạл'мàнạ (кръстница, кума), кạлѐкọ (съпруг на майчина сестра), кạлѐсвạм (поканвам на сватба или на тържество), ạрнѝсвạм (преставам, спирам), лàхạ сạ (случи се) и др.

• думи от латински произход, проникнали чрез гръцки: кồпẹлẹ (младо момче – без хулно значение), кàлцẹ, кạл'чỳнẹ.

• стари гръцки заемки (от стб. време): пѝргọ (камбанария), ạгȇзмọ (светена вода; свет, целебен извор) и др.

4. **Други чужди думи**

• румънски: пạха̀р и пạху̀р (малък съд за пиене на спиртни напитки), бубо̀тạ (пита от царевица) – рядко се среща в говора.

• от маджарски произход (според Б. Цонев): ка̀тạнạ (голям, едър кон).

5. **Думи, характерни за диалекта**

В момчиловския говор има голям брой характерни думи, много от тях типични по значение или форма, създадени по вътрешните закони на езика. Според Ст. Кабасанов някои от тези особено изразителни думи, използвани в художественото творчество на наши писатели, са на път да влязат в книжовния ни език и да го обогатят.

В **РЕЧНИКА** (с. 69-88) са приведени по-типичните и характерни думи от словното богатство на момчиловския говор, които не се срещат в книжовния език или имат по-особено значение; включени са и по-характерни местни названия.

След речника са приложени текстове с автентична реч, записана от основните инфо̀рматори.

Изследването на Ст. Кабасанов завършва с библиография и карта на с. Момчиловци и на селищата около него.

ВТОРА ГЛАВА

Обща характеристика на езиковата ситуация в днешното село Момчиловци

1. Теоретична рамка. Ключови понятия

Езиковата ситуация в съвременното българско село е сложна и противоречива, а тя е продукт на обществената ситуация, характеризираща се с липса на хомогенност по отношение на социално-демографската структура на съвременните български села. Те твърде много се различават помежду си по степента на урбанизираност в битово и икономическо отношение, по редица демографски и социокултурни фактори, по съхранените традиции, по етническия състав, по характера на междуличностните отношения. Тези обстоятелства оказват различно влияние върху речевото поведение на жителите в днешните български села.

Въпросът за обема и характера на понятието ***езикова ситуация*** е многократно дискутиран[1] – повечето теоретични разработки могат да се сведат до обобщеното разбиране, че с това понятие се означава съвкупността от подсистемите (формациите) на един език или повече езици и взаимодействието помежду им. Езиковата ситуация обаче като цялостна социолингвистична система включва двата основни компонента: социолингвистичната структура на обществото и социолингвистичната комуникативна система на обществото (вж. Пачев 1993: 80). Социолингвистичната структура на обществото е изградена от три подструктури: организационна (социолингвистичните общности и колективи), функционална (социалните сфери и комуникативните ситуации) и управленска (социокултурните традиции и норми на езиков живот, езиковото планиране и езиковата политика). Социолингвистичната комуникативна система включва подсистемите на езика или неговите формации: книжовен език, мезолект, диалекти. Владеенето на повече от една форма на съществуване на един и същи език в социолингвистиката се означава с термина ***диглосия***. Тя е последица от императивите на

[1] Подробен преглед на мненията относно понятието „езикова ситуация" вж. у М. Виденов (1982:72-79; 1990: 253-261; 1990а: 20-25); вж. и Каневска-Николова 1998: 12-14.

променилите се социодемографски обстоятелства и е необходим „елемент от личностната адаптация към новата среда, към новото обществено мнение“ (Виденов 2000: 216). Диглосията поражда отклонения от нормата на едната или на другата езикова система, т.е. налице е различна по своите мащаби и характер ***интерференция*** на елементите на нормата на едната формация в пределите на другата. Доминиращата норма е в зависимост от важността за актуалната комуникация[1] в ситуацията, в която се намира говорещият, както и от редица негови социодемографски характеристики (произход, образование, професия, възраст, пол), а посоката на интерференцията се определя преди всичко от статуса на събеседника или на съучастниците в комуникативния акт.

Трябва да се имат предвид и някои психолингвистични фактори, свързани с психическата нагласа и емоционалното състояние на говорещия, с преходите в стиловия регистър от небрежна към внимателна реч (вж. Лабов 1970-75). Анализирайки проявите на фонетичната интерференция при двуезичието, У. Вайнрайх изтъква, че „в зависимост от колебанията в степента на внимание и заинтересованост различните носители могат да потискат възможната интерференция или да допускат нейното безпорядъчно проявление“ (Вайнрайх 1972: 35). Това в пълна сила важи и за диглосията тип ТТД – КЕ, при която първият език е диалектът, а книжовният език се явява втори код. Степента на внимание не е свързана само с моментното психическо или емоционално състояние на говорещия, а зависи и от диалектната специфика на региона: „диалектите на селата около старопрестолния град са близки в структурно отношение до книжовния стандарт и това лежи в основата на намаленото внимание върху превключването на кодовете, докато в Смолян вниманието е със значително увеличен коефициент“ (Виденов 2000: 202).

Използвайки терминологията на У. Вайнрайх, М. Виденов говори за смесена и субординирана диглосия. При субординирания тип диглосия книжовният код е резултат от вътрешен синхронен превод, при който диалектът е метаезик. При смесената

---

[1] Според този признак У. Уайтли класифицира едната езикова система като основна или първична, а другата – като спомагателна или вторична (вж. Виденов 2000: 210).

диглосия „семантичната база и трансформационните правила между диалекта и втория език съвпадат и разделението започва при механизма на превключването“ (Виденов 2000: 215). М. Виденов допуска, че съществува и координирана диглосия, при която говорещият си служи с единия код независимо от другия. На практика този тип диглосия е резултат от високата степен на владеене и на двата кода.

Превключването на кода при субординираната и смесената диглосия не се осъществява „чисто“ – неизбежно се появяват различни по характер интерференции. Преминаването от езика база към езика цел е процес, изразяващ се с междинност. Системните отклонения от езика цел формират нова междинна структурна цялост, наричана в социолингвистиката междинен език или ***мезолект***[1]. М. Виденов подчертава, че съвременните условия стимулират появата на мезолект и в границите на селата, т.е. без да ги напускат, местните жители постепенно се освобождават от контрастните диалектни черти, които не интерферират. Но в речта им остават някои по-слабо контрастни особености като отклонения от книжовната норма вследствие интерференцията.

2. Социално-демографска характеристика (социолингвистични групи)

Социално-демографската характеристика[2] на изследвания обект е задължителен и необходим подстъп към същинската социолингвистична проблематика. Въз основа на тази характеристика се определят основните социолингвистични групи, чието речево поведение се намира в определена зависимост от комплекс социодемографски генеративи.

Животът в село Момчиловци през последните години значително се е урбанизирал, може дори да се говори за село от градски тип. Въпреки ревностното следване на традицията в би-

[1] „Мезолектът е субстандартна динамична система, задължителна за тази част от диалектните носители, които са принудени да напуснат своите села и да се установят в градовете или сред книжовно говорещи“ (Виденов 2000: 164).

[2] Всички социално-демографски данни са взети от Картотечния регистър за населението към ГРАО – кметство Момчиловци.

тово-обредната система постепенно се налагат нови, модерни елементи. От овчарско и дюлгерско село в миналото днес Момчиловци се е превърнало в известно планинско курортно селище с целогодишен поток от български и чуждестранни туристи. Във връзка с развитието на туризма доста къщи се преустройват в хотели и квартири, отварят се много частни магазинчета, механи и ресторанти. Въпреки че транспортната връзка е само автомобилна, селото е снабдено със съвременни комуникационни средства – телефонна връзка със селищата в страната и в чужбина, кабелна и сателитна телевизия. Всичко това допринася за бързото преодоляване на усещането за откъснатост от света и за маргинализирана периферност.

Значителна част от трудоспособното население на Момчиловци (днес по-малко в сравнение с предишните години) ежедневно пътува на работа в областния център, а вечер се прибира – неслучайно селото си е извоювало славата на „аристократичния квартал на Смолян". Работещите в Момчиловци са заети предимно в частния сектор – в плетачния цех „Елица", в малките производствени фирми, в дейностите, свързани с развитието на селския туризъм, както и в картофопроизводителната кооперация, а служителите – в държавните учреждения (кметство, читалище, училище, детска градина, здравна служба). Повечето от регистрираните като безработни са частни селскостопански производители. Съотношението между работници и служители е 70 на 30 %, а безработните в двете социални групи – 5/1.

По признака 'образование' се оформят няколко групи: с начално образование – 1,2 %, с основно – 28,2 %, със средно – 60 %, с полувисше – 5,6 % и с висше – 5 %. Най-многобройна е групата на хората в трудоспособна възраст – 58 %, пенсионерите са 24 %, а най-младото поколение (до 18-годишна възраст) – 18 %.

Към 13.01.1999 г. населението на с. Момчиловци наброява 1735 души, от които 1437 жители и 298 живеещи (жители на други населени места); мъжете са 840, а жените – 895. Според данните от преброяването на населението към 1.03.2001 г. общият брой на живеещите в селото е 1561, от които 758 мъже и 803 жени. Изселените през последните 10 години (след 1989-1990 г.) момчиловски жители са 78, а преселените през десетгодишния период от 1984 до 1994 г. са 258. След 1989 г. са придошли по

граждански брак над 50 души. Повечето от преселниците и днес, и в миналото, както отбелязва и Ст. Кабасанов, са от съседни родопски селища, т.е. „произхождат от близки в говорно отношение области и не внасят съвсем различни езикови елементи" (Кабасанов 1956: 7). Като проява на урбанистичната тенденция към рязък спад на гражданските бракове следва да се тълкува фактът, че през 2000-та година не е „вдигната" нито една сватба, а това, че за същия период са родени само 11 деца (значително по-малко в сравнение с други години), е типичен израз на всеобщия демографски срив.

От всички социално-демографски фактори с най-висока социолингвистична стойност се оказват възрастта, пола и образованието; при останалите признаци се наблюдава относителна социална хомогенност – различията са без съществено влияние върху речевото поведение. Най-целесъобразно е обособяването на три социолингвистични групи: групата на младото поколение (до 18-19- годишна възраст), чиито представители са учащи; групата на средното поколение – в икономически активна възраст, които са предимно със средно образование (75%), и групата на възрастното поколение – в пенсионна възраст, повечето от които са с основно образование (78%). От втората и третата група може да се излъчи една отделна група – на придошлите по брачна линия, но тя е твърде хетерогенна по признака 'местопроизход' и речевото влияние на нейните представители се ограничава в рамките на семейството, главно върху децата, а степента на владеене и употреба на традиционния момчиловски говор зависи от възрастта, първичната диалектна база и жителския им „стаж" в селото.

3. Социални сфери, комуникативни ситуации и средища

Момчиловският традиционен териториален диалект се използва като основно комуникативно средство в ***битовата сфера*** на междуличностното общуване. Резултатите от проведената анкета с 60 представители на трите възрастови групи показват, че езиковият избор е в зависимост от ситуативния фактор 'комуникативен континуум' – къде и с кого се осъществява общуването.

Преобладават отговорите „вкъщи", „с близки и познати", „с приятели и роднини". Част от представителите на младото и средното поколение посочват, че говорят на диалект само със стари хора или с хора, които знаят (говорят) диалект. От 60-те анкетирани 10 отговарят, че навсякъде говорят по един и същи начин (3-ма от младото и 3-ма от средното поколение – само книжовно, а 4-ма от възрастното поколение – само на диалект), останалите променят говора си. С приятели и с роднини представителите на III възр. група говорят на диалект (86 %) или смесено[1] (14 %), а с външни хора половината – книжовно, една четвърт – диалектно, а останалите отговарят със стилистични категории: „официално", „малко по-докарано", „пò са докарвам". Отговорите на I и II възр. група очертават твърде пъстра картина: с роднини половината говорят на диалект, останалите – смесено или книжовно; с приятели – 35 % на диалект, 30 % – смесено и 35 % – книжовно (някои са посочили стилистични нюанси: „разговарям свободно", „учтиво", „използвам жаргони"); с външни хора – само книжовно (и тук са дадени стилистично маркирани отговори като „официално", „по-културно", „учтиво"). Очертават се две основни ***комуникативни ситуации****: немаркирана* – при разговор с близки и познати, и *маркирана* (с признака 'непознатост на общуването') – при разговор с външни за селото лица.

Езиковият избор може да бъде детерминиран от цял комплекс социодемографски, социокултурни и ситуативни фактори. Изследвайки езиковата ситуация в едно габровско село, Цв. Николова изтъква три главни особености, които отличават живота на селския от живота на градския човек: отсъствието на анонимност, многобройното и силно разклонено роднинско обкръжение и устойчивото разделение на комуникативното пространство в селото по полов признак – на мъжко и женско (Николова 1996: 35). Отсъствието на анонимност наистина е присъщо на живота в селата, но е характерно и за малките градове, където повечето хора се познават, така че рязка граница между града и селото в това отношение не може да се прокара. Локализираното по площ многолюдно роднинско обкръжение е също твърде относителен фактор, защото, макар и живеещи в едно село, род-

[1] Един от анкетираните е отговорил „разбôркано", а друг – „според приятелите".

нините се събират заедно на големи празници (сватби, кръщенета, именни дни), а през останалото време всеки е зает с грижите си и ежедневното общуване се осъществява предимно в кръга на семейството, сред комшии и приятели, колеги и ортаци. И третата посочена особеност – своеобразното обособяване на мъжко и женско комуникативно пространство – е ограничена възрастово в рамките на поколението, родено през първата половина на века.

Комуникативните средища в село Момчиловци могат да бъдат групирани по трудов, локален и социокултурен признак. Най-интензивни и продължителни са езиковите контакти на работните места, които в зависимост от характера на трудовата дейност са: учреждения, производствени цехове, търговски обекти, кооперации. В учрежденията се общува предимно на мезолект (в училище в учебните часове – на книжовен език), а на останалите работни места – предимно на диалект. Пунктовете за събиране на мляко всяка сутрин се превръщат в средище за обмен на актуална информация или коментар на чуто и видяно. Във връзка със сезонната селскостопанска работа се формират непостоянни работни групи от жени в пенсионна възраст („аргатьки"), които помагат на частните стопани при сеенето и изваждането на картофите и при събирането на сеното. Силно развито е чувството за взаимопомощ, колективизъм и съпричастност както при нужда или нещастие, така и при радостни поводи. С това се обяснява усещането на външния човек, посетил Момчиловци, че е попаднал на автентичен остров на съхранената човечност.

Във всяка махала има магазинчета, които същевременно са и малки питейни заведения. В свободното си от работа време в тях се събират предимно мъже от възрастното и средното поколение, по скамейките пред къщите – предимно жени, а в заведенията в центъра на селото – представители на всички възрастови групи и от двата пола.

Освен ресторантите и механите, където се провеждат родови срещи и семейни празници, поддържащи традицията и родовата памет[1] на момчиловци, важни социокултурни комуника-

---

[1] Покойният вече отец Константин Канев има огромна заслуга за съхраняването на родовата памет с написването на внушителната по обем книга „Миналото на село Момчиловци, Смолянско"(1975) и с изследването на родовете в селото, което още не е публикувано.

тивни средища са църквата, читалището и площадът.

4. Социокултурни традиции и норми на езиков живот

В една от махалите от няколко години е възстановена традицията първата събота след Васильовден да се прави маджирски[1] празник. Млади и стари се събират в една от къщите, която разполага с удобна механа; всяко семейство носи нещо за ядене и пиене, разказват се спомени, пеят се песни, играят се хора. Този махленски празник се е превърнал в знак на локалната идентичност.

Активният църковно-духовен живот на момчиловското население в резултат на силното религиозно чувство е една от проявите на култа към традицията. В селото и около селото има 22 параклиса, част от които са построени или възстановени през последните години. Ревностно се тачи паметта на мъртвите – до четиридесетия ден близките всеки ден ходят на гробищата, правят помен („читирси", „годиште"), в събота преди навършването на годишнината се носи жито („кольуво") в църквата. Всяка неделя се служи празнична литургия, на която пее женският църковен хор. През последните години на големите християнски празници в храма се събират хора от всички възрасти, а храмовият празник „Свети Константин и Елена" се е превърнал в празник на селото, на който идват много момчиловци, живеещи в различни краища на България, и гости. От църквата празникът се пренася на площада – социокултурния приемник на някогашния селски мегдан. И до днес на празници и сватби на площада се играе хоро от малки и големи, което е израз на живата връзка между поколенията. На сцената пред читалището или в читалищната зала представят своята продукция самодейните състави: детски и младежки танцов състав и група за автентичен фолклор, която през последните години спечели две международни награди за спектакъла, представящ родопска сватба. В читалището се събират и пенсионерите от клуб „Трета възраст", повечето от които са самодейци.

През последното десетилетие се наблюдават две успоредни социокултурни тенденции – отваряне към външния свят, съп-

[1] Маджири (мажире) се наричат „преселници" от други махали, образували нова махала.

роводено със затваряне и обръщане към традицията чрез възраждането на самодейността като форма на социално интегриране. В процеса на създаване на специфична локална субкултура прозира подчертан стремеж към сценичност и представителност. Този процес започва преди 50 години със създаването на първия фолклорен самодеен състав, а по-късно и театрална трупа. Другата тенденция – на отваряне към външния свят, също има корени, и то в по-далечното минало. Но докато в началото и в средата на века посоката е отвътре навън (гурбетчийството по Беломорието и Кърджалийско, а в по-ново време, макар и за ограничен кръг хора – временна работа в африкански страни), през последните години тенденцията е с насоченост отвън навътре. Външният свят навлиза в селото най-напред опосредствано чрез масмедиите, а впоследствие и пряко чрез чуждестранните и българските туристи, посещаващи селото, придобило славата на курортен център на селския туризъм в Родопите.

Установяването на ***нормите на езиковия живот*** в селото изисква проследяване и на проявите на речевия етикет, описание на конвенционалните изрази за поздрав и сбогуване, за призоваване и обръщение, за благодарност и благопожелание, за извинение, за съчувствие и съболезнование и т.н. За целта бе подготвена и проведена анкета с представители на всички социолингвистични групи в селото (вж. анкетна карта № 2). Бяха анкетирани 42 души – по 14 от трите основни възрастово-социални групи, като при някои от тях анкетата бе съчетана с интервю.

Поздравът при среща е характерна нормативна черта на социокултурния живот на село. Поздравява се всеки срещнат човек – млад или стар, познат или непознат. Възмущението на един от възрастните информатори, че съседско момиче не го поздравява, „пък не са си сторили нищо лошо“, е достатъчно показателно за санкциониращата сила на общественото мнение. „Добро утро“, „Добър ден“ и „Добър вечер“ са най-често употребяваните поздрави и от трите групи анкетирани лица (а.л.), но докато от младото поколение (I гр.) тези поздрави се използват както при среща с познати, така и с непознати, от средното поколение – повече при среща с непознати (11/6 или 70 %), а от възрастното поколение – предимно при среща с непознати (10/1 или 90 %). Контрахираният вариант *Добрутро* е подчертан от 5 ду-

ши от I гр., 7 от II-ра и 13 от III гр. Една от анкетираните ученички уточнява, че по този начин поздравява „само стари хора“. Фонетичният вариант с краесловна мекост *Добър день* показва още по-рязка стратификация между трите групи: 1/7/11, докато при диалектния вариант на поздрава „Добър вечер“ – *Добър вечар* (с фонетична замяна на ***е*** с ***а***) стратификацията не е така рязка: 4/6/8. Амплитудата на резултатите за I гр. насочва към извода, че като най-силно контрастен от младите се осъзнава вариантът *Добър день*, затова и почти не се използва, а като по-слабо контрастни се възприемат вариантите с фонетична синкопа или субституция. Отговор „Дал бог добро“ на разгледаните поздрави са подчертали 8 души от III гр., само една жена от II гр. и нито един от I гр. Интересен синкопиран вариант *Дай ро*, получен от „Дал бог добро“, е регистриран в две анкети с представители на възрастното поколение – комшии, които използват помежду си този специфичен поздрав, чут и унаследен от техен отдавна починал възрастен съсед.

Поздравът „Здравей(-те)“/ „Здрасти“ се употребява и от трите възрастови групи: 50 % от I гр., 60 % от II гр. и 35 % от III гр. По един от I и II гр. са посочили само „Здрасти“, а по един от II и III гр. – само „Здравей(-те)“, като отговор – „Здраве желая“. Една от анкетираните от II гр. уточнява, че независимо от броя на хората, които поздравява, използва само формата за мн.ч. – и за близки, и за далечни познати. Единични случаи на употреба са регистрирани и при поздравите „Живо-здраво“ и „Добра стига“ (в III гр.), които не са масови, не са типични (първият е активизиран преди няколко години за известно време от дошлия в селото зъболекар от югозападна България).

От поздравите, възприети в миналото чрез турския език, най-широка употреба е констатирана при „Мараба“: 5 от I-ва, 3-ма от II-ра и 8 от III гр., където е посочен и фонетичен вариант *М'ѐраба*. Този поздрав се използва повече от момчетата в I гр. и от мъжете във II и III гр., а е насочен към връстници, към набори.

Поздравът „Хошгельдинь“ (с варианти *Хошгельдим* и *Хошкельдим*) и отговор „Хошболдук“ е характерен предимно за възрастното поколение (60 % от а.л. в III гр.) и се употребява със значение 'добре дошъл'. Отправят го към човек, когото отдавна

не са виждали, или към пристигащ отнякъде човек. 30 % от средното поколение и само един от младото също са подчертали този поздрав, но с уточнението, че го използват рядко и в определени случаи (една от анкетираните посочва съкратения вариант *Хош* като индивидуална употреба при поздрав към чичо си).

Поздравите „Колагеле" и „Урла" с отговор „Аларазосун" или „Аларазола" изобщо не се използват от младите. Поздравът „Колагеле" (у Н. Геров – *Колагере*) се употребява от 50 % от III гр. и от 35 % от II гр. „по време на кòса", на селскостопанска работа или при строителство – към майсторите, а на шега – и към колегите по работа. Поздравът „Урла" не е така разпространен – подчертан е само от 4-ма възрастни и 2-ма от средното поколение, употребяващи поздрава на шега, по комшийски (*Урла, стрика* – поздравът е отправен от 30-год. мъж със средно образование към възрастен комшия).

Разнообразни конвенционални изрази се използват и за сбогуване при раздяла. Най-високофреквентни са „Довиждане" и „Чао" (функциониращ предимно във фонетичен вариант *Ч'êу*). „Довиждане" предполага по-голяма официалност и дистанцираност – 80 % от а.л. и от трите групи са го подчертали с две черти, тъй като го адресират към непознати или далечни познати, към по-висшестоящи в социалната йерархия. Един от анкетираните от III гр. е прибавил като синонимен и израза „До скоро". „Чао" (*Ч'êу*) е речева константа за младото и средното поколение при комуникация в немаркирана ситуация, употребява се и от 60 % от възрастното поколение при общуване с по-младите – внуци, синове и дъщери. Този факт потвърждава констатацията на един от информаторите (66-годишен): *„ч'êуту нафл'êзе въф фсички възрасти"*. Интерес представлява прибавянето на морфемата *-те* за мн.ч., вероятно по аналогия със „Здравей/Здравейте". 65 % от младото, 40 % от средното и 22 % от възрастното поколение използват и този плурален вариант (*Ч'êуте*), когато се сбогуват с повече хора, предимно млади. По отношение на израза „Всичко хубаво" прави впечатление, че той е характерен най-вече за речевия етикет на средното поколение (65 %) и в значителна степен за възрастното поколение (57 %), а най-малко – за младите, за учащите (30 %). Един от анкетираните от II гр. е посочил синонимния израз „Всичко добро", а друг – конвенционал-

ния израз, използван като покана за следващо гостуване при изпращане на гости – „Пак заповядайте“. Контрахираният израз „Създраве“ е най-предпочитан от представителите на възрастното поколение (93 %), употребява се и от половината а.л. от средното поколение и от 22% от младите (само момчета). В един от идиолектите на възрастна жена е регистриран плуралният вариант *Създравете* – аналогично на *Здравейте* и *Ч'ѐуте*. Само един от представителите на III гр. е подчертал „Сбогом“, като е уточнил, че се използва при раздяла с тежко болен или мъртвец, а най-възрастният анкетиран е посочил турския поздрав за сбогуване „Урларусун“.

От думите и словосъчетанията за израз на благодарност най-висока фреквентност имат галицизмът „Мерси“ и глаголната форма „Благодаря“ с граматичен вариант *Благодарим* и лексикален вариант *Благодарско*. Докато „Благодаря“ се използва повече в маркирана ситуация, особено от представителите на I гр. (92 %) и III гр. (90 %), широко разпространената в разговорната практика етикетна формула „Мерси“ е присъща на общуването в немаркирана ситуация (I гр. – 100 %, II гр. – 75 %, III гр. – 70 %). Ориентализмът „Берекять версин“ има все още жива употреба в речевия етикет на възрастното поколение (57 % от а.л. в III гр.); функционален е и за речта на средното поколение (40 %), но не задължително адресиран към някого, а поскоро със значение 'благодарен съм, доволен съм'; за речевия етикет на младото поколение не е характерен (в анкетата е подчертан само от 2 момчета, които не го използват активно).

Много често представителите на средното и възрастното поколение изразяват благодарност чрез благопожелания: „Да си жив и здрав“ („Да сте живи и здрави“), „Жив(а) и здрав(а) да си“ или само „Жив и здрав“ („Живи и здрави“), „Госпоть здраве да ти дава“ (22 % от а.л. във II гр. и 57 % от а.л. в III гр.). Във връзка с последното благопожелание една от анкетираните възрастни жени сподели следното: „напоследък спокойно, свободно си го викаме“. Присъщи на речевото поведение на възрастните жени са благословии от типа: „Нищо лошо да та ни находа“; „От здраве да са ни отървеш“; „От нас малко, от господя повече“; „Сполай на господя“ (благодарност, отправена към бога); „Дà ти е вѝдено“ или „Дà си ти е вѝденко, на божурàй да ти е душòта“

(към човек, който дава нещо за здраве, за „бог да прости“ или „за каквото си го е нарекъл“). За облазяване се използва умалителното прилагателно *блага̀тичко, -а, -и*.

Както благословиите, така и клетвите, макар и по-рядко употребявани, са „патент“ на женската реч, на жените от III възрастова група. Чрез метода на интервюирането бяха събрани няколко по-характерни клетви: Пу̀стọ дạно̀ ọпуст’е̏иш; Пу̀стọ дạно̀ ти; Дạно̀ пу̀книш; Дạно̀ тạ сти̏гн’е̥...(кл’о̏твạсạ, со̏лзисạ); Дạно̀ тạ гро̀м по̏рсн’е̥; Чу̀мạтạ дạ тạ см’е̥тѐ; Б’е̏л дѐн’ (ху̀бạфкọ) дạ ни вѝдиш; Су̏хạ дạ ти исо̏хн’е̥...(ръко̏тạ, нọго̏тạ); ѝх ти шт’е̥, най-често съчетани с обидни названия: микру̀фин, миски̇̀нин, михл’у̏зин, сурт’у̏к, сурсу̏зин, чифу̀тин и др.

За поднасяне на извинение се използват стандартните речеви формули „Извинявай“ и „Извинявайте“ (сингуларната форма – предимно в немаркирана ситуация, а плуралната – в маркирана). По двама души от I и II гр. са посочили и „учтивата“ форма „Извинете“, а двама от III гр. – израза „Да (ма) извиняваш“. Етикетните формули „Прощавай“ и „Прощавайте“ не се употребяват от представителите на младото поколение, а в речта на средното и възрастното поколение са по-ниско фреквентни в сравнение с „Извинявай“/ „Извинявайте“. Средната стойност на сингуларната форма за II гр. е 43 %, за III гр. – 64 % (в немаркирана ситуация), а на плуралната форма за II и III гр. – 30 % (в маркирана ситуация). По-високият процент на сингуларния императив „Прощавай“ е свързан и с употребата му на „Сирни заговезни“, когато се иска прошка от всеки член на семейството, като се започва от най-възрастния. Англицизмът „Сори“ се използва само от младите (подчертали са го половината от а.л. в I гр.), а един от II гр. е дал неговата калка „Съжалявам“. Двама мъже от III гр. (бивши дюлгери, контактували с турци в строителните бригади) са посочили ориентализма „Афидерсън“.

Апелативите към близки и познати често се съпътстват от частици за обръщение, които придават фамилиарност на общуването, внасят конотативен смислово-стилистичен нюанс. Най-широко употребими са частиците *ма* и *бе* – 64 % от а.л. в I гр., 57 % от II гр. и 43 % от III гр. По-голяма близост и благоразположеност изразява изцяло редуцираният и ударен вариант *мъ* (вѝш мъ̀; мѝме мъ̀), а *бе* функционира освен в редуциран мек и твърд

вариант (б'ẹ и бạ) и в широк вариант (б'ѐ), както за мъжки, така и за женски род (нѐмạ дạ ми врѐштạш б'ѐ – репликата е отправена към жена). Частиците *мари* и *бре* са характерни за речта на възрастните – 64 % от а.л. в III гр.; само един от II гр. и трима от I гр. са подчертали *мари*, а *бре* – само един от II гр. С възгласа хȍ мạрѝ, вȍри мạрѝ стопаните се обръщат и към домашните животни, най-често към кравите. Частицата *бре* е развила няколко интересни варианта: брѐй, рѐй, ạрѐй, рạ. Фонетичният вариант рѐй се употребява и от трите групи при засвидетелстване на добронамереност и приятелски чувства; чрез него апелативните предикативни изказвания придобиват смекчен израз на молба (хѐйдạ рѐй). В една от махалите особено активна употреба има вариантът ạрѐй, останал в наследство от двама възрастни съпрузи като гальовен словесен израз на нежност, сърдечност, благост. Затвърделият вариант рạ е носител на по-грубо отношение, използва се повече от мъжете и момчетата и негов адресат е само мъжкият пол. Нюансът на грубост се неутрализира, когато частицата придружава характерния апелатив на -ạ (Дѝнạ рạ, Вѐнạ рạ). Най-широко разпространеното обръщение към младите от страна на възрастните е генерализираният апелатив сѝн, отправян към лица както от мъжки, така и от женски пол.

При радостни поводи се събират близки, роднини и комшии. Най-често използваните думи и изрази за честитене при радостен повод са „Честито" и „За много години". Речевата формула „Честито" е подчертана от всички а.л. от I гр. (предимно в немаркирана ситуация), от 72 % от II гр. и 86 % от III гр. (както в маркирана, така и в немаркирана ситуация). В речта на възрастните жени тази речева формула най-често е включена в конвенционалния израз Мѐшạлạ, дѐ е честѝтọ (при посещение на бебе) или Дѐ е честѝтạ (за родилка или за отелена крава, която дава много мляко). „Честита ви радост" се употребява най-често при раждане на бебе, при довеждане на булка. Пожелателният израз „За много години", с фонетичен вариант Зạ млȍгọ гọдѝни, се използва активно от представителите на средното и възрастното поколение при честитене на имен ден, рожден ден и други празнични поводи – обичайният отговор на възрастните е Амѝн', твȍи пȍ млȍгу. С израза Дạ е хạирлѝйẹ, съдържащ ориентализъм, се честити и благославя ново начинание или нов

дом.

Много силно изразено е чувството на солидарност, взаимопомощ и съпричастност, особено при беда. В речниковия запас на възрастните съществуват разнообразни етикетни формули за израз на съчувствие: Слет лѝшото дано дойде и хубаво (еквивалентна на „Всяко зло за добро"); Ф твà да са збѝра; Азък, т'ỳ азък; Тè болестèса пу л'удèса хòд'ет; Кòму когàто дòйде. Апелативните изрази Нимòй да ти са окàча; Нимòй му хòди ф кpàйе; Нимòй са притесн'ѐва и др. под. пряко са адресирани към събеседника, а фразеологичните словосъчетания с първа съставка лѝл'ех (лѝл'ех рòба, лѝл'ех карòпин, лѝл'ех с'урмàх) са насочени към трето лице, обект на съчувствие. Стандартната речева формула „Моите съболезнования" се използва и от трите възрастови групи както към близки, така и към далечни познати, а Гòспо да го простѝ – от възрастното и средното поколение. Тò са йе куртулѝсало (или родѝло) се казва за починал човек, който дълго време е боледувал. Възрастните жени оплакват мъртвеца (прип'ѐват са) и нареждат (кòрд'ет).

За предпазване от зло и от нещастие в речта на средното и възрастното поколение функционират редица заклинателни речеви формули: Гòспот' да чỳва и брàни (с вариант без краесловна мекост на първата дума при представители на II гр. с висше образование); Гòспот'ко чỳвай на; Да (на) чỳва гòспот' (или гòрн'ес 'горния' като метонимия на *господ*); Да ни дàва гòспот' нѝкому (на нѝкой) – успоредно с „Да не дава господ", което се употребява и от трите възрастови групи, но от представителите на I и II гр. – предимно в немаркирана ситуация, а при III гр. – повече в маркирана ситуация; Ни дàй бòже; Тò да са ни лàхва 'да не се случва'; Данò на гòспотчак помѝлва; Гòспот'чак и светà Богрòдичка пр'ѐм'ежд'е да дàват. Заклинателната формула Да ни чỳе д'ѐвола обикновено се съпътства от паралингвистично средство – почукване на дърво, което понякога изцяло замества вербалния израз. Една от анкетираните ученички е дала следния отговор: „Само чукам на дърво или си дърпам ухото".

От направения подробен преглед на използваните конвенционални изрази в днешния момчиловски говор произтича изводът, че наред с утвърдените традиционни речеви формули, поддържани предимно от представителите на възрастното поко-

ление, все повече се налагат стандартните изрази на общоупотребимия речев етикет.

5. Диглосията КЕ – ТТД и превключването на кода

Представителите на младото и средното поколение, живеещи в селото, задължително са преминали през училище или продължават да учат, освен това постоянно попадат в различни социални агрегати[1], което ги принуждава добре да владеят книжовния език. В битово-разговорното общуване с роднини и близки те си служат с традиционния териториален диалект, следователно се намират в състояние на диглосия тип КЕ – ТТД. Представителите на възрастното поколение са в пенсионна възраст, с ограничени социални контакти, и повечето са с основно образование, така че основното комуникативно средство за тях е диалектът, а на книжовен език (или мезолект) им се налага да общуват само с гости, с външни за селото хора, следователно се намират в състояние на диглосия тип ТТД – КЕ.

Координираният тип диглосия е присъщ единствено на местната селска интелигенция от средното поколение. За по-голямата част обаче от представителите на средното поколение е характерна смесената диглосия, а за възрастното поколение – предимно субординираната диглосия. По-възрастните носители на ТТД мислят на диалекта и при превключване на книжовен език (по-точно на мезолект) извършват вътрешен превод, при който отделни диалектни елементи се възпроизвеждат на съответното място в книжовния код. В резултат на това се получават множество интерференции предимно на фонетично и граматическо равнище поради по-трудната диференциация на техните елементи (тези интерференции, очертаващи мезолектните състояния на днешния момчиловски говор, са подробно представени в следващата глава).

Превключването на кода, т.е. преминаването от едната към другата структурна езикова формация е в пряка зависимост от компонентите на комуникативната ситуация. Релевантни се оказват ситуативните фактори 'участници (комуниканти)' с техните

[1] По терминологията на Н. Тилкиджиев (вж. Виденов 2000: 80).

социални и статусни отношения и 'тема (смяна на темата)'.

1) В зависимост от ***участниците*** в комуникацията се оформят няколко по-типични ситуации, от които – две основни: когато общуването се осъществява с близки и познати, то протича в немаркирана за носителя на ТТД ситуация, а когато се провежда разговор с външни за селото лица, ситуацията е маркирана с признака 'непознатост на общуването'.

а) разговор между близки и познати (немаркирана ситуация);

б) разговор с външни за селото лица (маркирана ситуация);

в) разговор с представители на различни възрастови групи – наблюдава се съзнателно акомодиране на речта.

2) В зависимост от ***темата*** – превключване на кода при смяна на темата.

Въпросът за речевата ситуация като мотив за превключването на кода е разработен подробно в шеста глава на изследването.

ТРЕТА ГЛАВА

Съвременно състояние на говора (устойчиви тенденции и промени). Интерференции, произтичащи от диглосията

В тази глава чрез прилагане на дескриптивно-лингвистичния метод са проследени регистрираните в транскрибираните записи отклонения от книжовната норма на всички езикови равнища в немаркирана и в маркирана за информаторите ситуация (т.е. при разговор с външни за селото лица), а чрез използване на сравнителния метод са изтъкнати устойчивите тенденции и промените в говора половин век по-късно. В следващите глави с помощта на статистически методи е показана динамиката на основните лингвистични променливи в зависимост от социодемографските и ситуативните фактори.

Анализът на направените магнетофонни записи на хора от различни възрастови и социални групи потвърждава в общи линии констатацията на Ст. Кабасанов, че промените в развоя на говора по посока на неговото приближаване към книжовния език са предимно в областта на лексиката, но се наблюдават съществени промени и в областта на фонетиката и морфологията.

1. Фонетични особености

Най-богата е ***системата от фонетични маркери***, които варират в зависимост от социодемографските характеристики на комуникантите и от ситуативните фактори. Интерес представляват фонетичните промени в ТТД под влияние на книжовния език, както и интерференцията с източник ТТД в речта на книжовноезиковите носители (предимно младото поколение и завършилите висше образование) и в речта на диалектните носители в маркирана за тях ситуация. Неслучайно фонологичната интерференция се определя като най-упоритата интерференция, тъй като поради недостатъчна диференцираност в съзнанието на говорещия фонеми от едната езикова система се оприличават на алофони от другата и се взаимозаменят. Така се получават многобройните фонетични субституции, като някои от тях се осъз-

нават като контрастни и в маркирана ситуация се отстраняват, а други безпрепятствено проникват и остават в речта на говорещите независимо от маркираността на ситуацията.

Основните структурни фонетични маркери на момчиловския говор като подговор на смолянския макродиалект са двата характерни звука *ȍ* – застъпник на старобългарските гласни **ѫ**, **ѧ**, **ъ**, **ь**, и *ȅ* като рефлекс на **ѣ** и **ꙗ** под ударение.

1.1. *Широкото* **о** (ȍ) се осъзнава от носителите на ТТД като контрастна особеност и в маркирана ситуация успешно се заменя с гласните **ъ** или ***е***: пъти, стъпките, върнạ, дадът, плат'ът, глѐдạ, шạ зѐмạ, сѐднạли. В един и същи идиолект синтетичната повелителна форма на глагола сѐдна е употребена от представителка на средното поколение във двата фонетични варианта: сѐдни тỳкạ – в реплика, отправена към сина, и сȍд'ни ȩйтỳвạ – в реплика, отправена към майката. В случая релевантен за превключването от книжовния на диалектния код е ситуативният фактор 'адресат' с присъщата му социална характеристика. Несполучливото отстраняване на ȍ в думи, където употребата му е лексикализирана, се подлага на подигравателно-осъдителна оценка, намерила лаконичен израз в преднамереното съчетаване на думи, които съдържат тази особеност: Пърънкạ късн̣ах кълцạно кърдѐ – превключването в тези случаи трябва да стане чрез цялостна лексикална замяна: Одѐве хàпнах туршѝя.

1.2. Докато преди половин век *фонемата* **ъ** „не е типична за момчиловския говор" (Кабасанов 1956: 13), днес тя трайно се е настанила в говора на младото и средното поколение. В немаркирана ситуация, т̣.е. при разговор с роднини и близки, се наблюдава редуване, непоследователна употреба на *ȍ/ъ̀* под ударение: (32-год. информаторка, собственичка на частна производствена фирма, с.о., разговор на кафе в дома ѝ с двама трийсетгодишни братовчеди от селото) //утишлѝ сạ нạх/ вàрнạ/ б'ȩш'ȩ първ'ȩ пȍт'//...и вѝкạ сутринтъ̀ сạ стр'ȅскạ/ ф шѐс часȍ стàнạ вѝкạ//. Докато в първия случай употребата на **ъ** е немотивирана, т.е. **ъ̇** е употребено на мястото на очаквано ȍ, в думата сутринтъ̀ употребата на **ъ** е лексикализирана, както на ȍ в диалектния вариант утринȍтạ. В ученическата спонтанна реч преобладават **ъ**-употребите с изключение на някои спорадични лексикализирани ȍ-употреби (напр. хȍ 'да').
От паралелните двойки ạйсȍй / ạйсъй, ạйнȍй / ạйнъй, ạйтȍй /

а̣йтъй, посочени от Ст. Кабасанов (цит. съч.: 14), днес се употребяват само фонетичните варианти с **ъ**[1]:

(разговор между две етърви, пенсионерки, с основно образование, които обсъждат своя близка) – I // е̥йна̣ка̀ф чиснѝца̣/ е̥йсъй/ кръгув’е̥ на̣ пѐчка̣на̣ тỳра̣ша̣ е̥йна̣кѝва̣/ ка̣ртòн’е̥-ни// ... II // ѝд’е̥ е̥йсъй ф л’удѐн’е̥ на̣ па̣вил’òна̣т ф сра̣дôна̣...// ... I // ни мòжа̣ е̥йнъй/ ду е̥йна̣кàва̣ стѐп’е̥н//.

Замяната на ***а*** *с* **ъ** в частицата за превъзходна степен *най*, която преди половин век е била характерна за говора на по-младите, днес се среща само в речта на най-възрастните, т.е. тази замяна не се е наложила. Аналогичен е случаят с изговора на **ъ** вместо ***а*** в прилагателното мъличку, регистриран в речта на 63-годишна информаторка с основно образование: // а̣ чи тò и фа̣ф фỳрна̣на̣ мъличку гà йе̥ тỳриш/ та̣ йе̥ нѐ лòша̣//. По-разпространени са вариантите мàличку и мàла̣чку.

1.3. За разлика от ȏ другият характерен звук – ȇ, не се осъзнава като контрастен маркер и е неотменна фонетична особеност на речта на средното и възрастното поколение както в немаркирана, така и в маркирана ситуация. Ето един пример:

(60-год. информатор с основно образование обяснява на експерти от София проблемите във връзка с връщането на горите) //едѝн ревѝр йе̥ прудàва̣н сàму дѐс’е̥т гудѝни/ та̣ твà йе̥ първийе̥ ȍпит да̣ дукàра̣т... // за̣ пòлзва̣не̥ту/ за̣ сто̣па̣нѝсва̣не̥ту тỳка̣ прублѐми нѐма̣// ѝма̣ша̣ съмнѐние̥ чи ша̣ са̣ на̣руши̇̀/ чи фсѐки мàсо̣во̣ ша̣ са̣чѐ/ до̣ка̣ту при ко̣перàцийе̥та̣ йе̥ трòйна̣ за̣штѝта̣та̣/ а̣ ф държ’ȇвнуту йе̥ еднà//

(единият експерт)Тройна в смисъл?

// а̣ми/ държ’ȇва̣та си пàзи/ сòпств’е̥ницит’е̥ си пàза̣т и ко̣перàцийе̥та̣ пàзи// ко̣перàцийе̥та̣ си пàзи/ и ч’ȇсницит’е̥// тр’ȇва̣ да̣ ч’ȇкам’е̥ да̣ ги зѐмим...// целтѝ бѐше да̣ са̣ извлекът до̣кумѐнти о̣т а̣рхѝвит’е̥//.

От приведения идиолект ясно се вижда, че ȏ навсякъде, където би трябвало да се появи, е заменено с **ъ** или ***е*** (първийе̥, зѐмим, целтъ̀, извлекъ̀т), докато ȇ последователно се употребява вместо ***а*** след мека или шушкава съгласна (държ’ȇвнуту, държ’ȇвата, ч’ȇсницит’е, тр’ȇва, ч’ȇка̣м’е).

Устойчивостта на т.нар. широко ȇ е изрично изтъкната от

[1] Фонетичните варианти с ȏ са характерни за говора на съседното с. Соколовци и то предимно на възрастното поколение.

Ст. Кабасанов: „Тая гласна придава на говора особена ê-украса, проточено ê-кане, от което родопчанинът мъчно отвиква“ (Кабасанов 1956: 20). Общата констатация, че стб. гласна ѣ в момчиловския говор, както и изобщо в смолянския макроговор, се изговаря като ê „без оглед на ударението и характера на следващата сричка“ (пак там) по-долу е конкретизирана и уточнена: „звукът често пъти мени своя характер в зависимост от ударението и от положението си, като неговата изговорна амплитуда се простира от обикновеното тясно ***е*** до широкото ***е*** (ȅ)“. Слуховото ми впечатление е, че ê в днешния момчиловски говор не е толкова отворена и проточена гласна, каквато е била вероятно в миналото, а просто има по-задно учленение – между ***е*** и ***а***.

Широко ***е*** (ȅ) под ударение в момчиловския говор се явява не само на мястото на стб. ѣ и ѩ, но и вместо ѧ след шушкавите съгласни, които в смолянския говор са меки: приувелич’ȅвам, ч’ȅкайте, ч’ȅши, праш’ȅсали, както и вместо ***е***: л’ȅва. В маркирана ситуация най-лесно и последователно ȅ се заменя с обикновено ***е*** като рефлекс на ѣ и є: врѐм’е, сѐти са, лѐва, но уд’ȅлну (отделно):

(56-год. информаторка, готвачка, о.о., разговаря с гости на семейния хотел) // уд’ȅлну дрѝгит’ę рȁбути//.

По-устойчиво се оказва ȅ на мястото на ѩ или ѧ след шушкава съгласна: продълж’ȅват, ч’ȅкам, ч’ȅса, ч’ȅу, дори в писмена реч често звукът ȅ в тази позиция се предава чрез буквата ***я***: учявствали. Половината от анкетираните не са подчертали глаголната форма *чякай* като дума, съдържаща някаква диалектна особеност. Само при контролиран внимателен изговор ȅ се заменя с ***а***: случȁйну, зап’ечȁта, чȁнта:

(32-год. информаторка, с.о., в разговор с братовчеди от София, репликите са произнесени отчетливо и натъртено) //да ни съ упрȁви телефȍна случȁйну//...//тр’ȁва ȍшт’ę едѝн двȁ пъти да дȍйд’ę такȁ/ да зап’ечȁта//.

1.4. Извън ударение застъпникът на ѣ и ѩ, както и на всяко ***е*** (от є, ѧ, ь) след мека съгласна, е твърде неясен, редуциран звук по посока на ***ъ***. Изговорът на краесловно ***е*** извън ударение според Ст. Кабасанов „е по-широк от обикновеното ***е*** и се приближава към широкото ê“ (цит. съч.: 23). Това *полушироко* ***е*** е регистрирано в отглаголните съществителни на *-не*, в глаголните

окончания *-ме, -хме, -те, -хте*, в членните морфеми *-се, -не, -те*. Авторът на цитираното съчинение отбелязва този звук със знака за обикновеното редуцирано ***е***, тъй като изговорът му е доста неясен и „мъчно се долавя разликата между е̥ и ê“ (пак там: 24). Цитирайки мнението на проф. Милетич, че колебанията в изговора на гласната ***е***, заместник на стб. є, ѧ и ѣ в краесловие, а в някои случаи и в средисловие, ще се разреши в полза на ê, Ст. Кабасанов констатира, че това приближаване по посока на ê се осъществява дотолкова, „доколкото литературното произношение, особено между по-младите, не му се противопоставя“. Днес може определено да се каже, че този звук е загубил полуширокия си характер и вместо към ê се е приближил повече към е̥. И за момчиловския говор, както за съвременния смолянски градски говор (вж. Каневска-Николова 1998), характерна фонетична особеност е наличието на е̥ след мека съгласна извън ударение на мястото на ***е***, ***а*** или ***ъ*** в книжовния език.

1.5. От **фонетичните субституции** като отклонения от книжовната норма интерес представляват преди всичко следните:

е̥ вм. ***и***: д'е̥рѐкто̣р, м'е̥рѝса̣т, ч'ет'е̥рна̀йси, ч'е̥нѝи – в резултат на асимилация или дисимилация. В един от идиолектите (семеен разговор по време на вечеря) последната дума е употребена от участниците в общуването по различен начин. В речта на внучката, представителка на младото поколение, думата се среща в книжовния ѝ вариант – чинѝйка̣; в речта на майката, представителка на средната възрастова група, употребата на тази лексема варира, срещат се и двата фонетични варианта – чинѝи и ч'е̥нѝиса̣ (тук фонетичната диалектна особеност хармонира на морфологичния диалектен маркер); а в речта на дядото и бабата – и двамата пенсионери, същата дума е употребена във вариант ча̣нѝи:(дядото)// ча̣нѝйе̥ за̣ ра̣зсѝпва̣н'е̥// ѝма̣ ли ут сѝчкуту тѝра̣ну// (дъщерята)// ч'е̥нѝиса̣ са̣ ука̀за̣ха̣ ма̀лку// (внучката)// ма̀мо/ да̀й ми и на̣ мѐне една̀ чинѝйка// (дъщерята)// а̣ ни тр'а̀ва̣ по̀в'е̥ч'е̥/ е̥йтва̀ дѐту си гу на̣гудѝла̣/ е̥йт'ѐйе̥ чинѝи ги ма̀хни// (бабата)// уд на̀с йе̥ уднѐса̣ну фсѝчкуну та̀м/ и ча̣нѝи/ и сѝчку//.

а вм. ***и***: *чании* – в резултат на две последователни промени: и > е̥ и е̥ > а. Може би аналогичен е пътят на фонетичната замяна на ***и*** с ***а*** в думата сно̀шта̣, която се осъзнава като контрастен маркер от младото и средното възрастово поколение – в марки-

рана ситуация се отстранява и се заменя с книжовния вариант: (32-год. информаторка, с.о.) //тѐ пък сно̀шти тòлкува снѝмки нaпрàвиха//. Фонемно редуване на *и* с *а* се наблюдава и в итеративния глагол заспѝвам / заспàвам. Диалектният вариант не се схваща като контрастна особеност от представителите на третата възрастова група, затова не се заменя с книжовния вариант в маркирана ситуация: (60-год. информатор, о.о.) //напрàво заспàва на мàсата, но не сѝ тръгва//. Замяна на *и* с *а* се открива и в съществителното собствено лично име Ирѝна >Арѝна само в речта на най-възрастните (тук може би действа аналогията с Елѐна >Алѐна).

а вм. *е*: адѝн – числителното „един" е най-често употребимата дума, в която се осъществява тази фонетична замяна. При нея също се минава през преходен вариант: едѝн > (й)едѝн > адѝн. В речта на младото поколение преобладава книжовният вариант, средното поколение употребява и трите варианта в зависимост от ситуативните фактори, а възрастните – предимно варианта с *а*. Неговата диалектна стойност се осъзнава от повечето носители на ТТД (89,5 % от младото поколение, 76,5 % от средното и 76,5 % от възрастното поколение според данните от анкетата) – в маркирана ситуация се използва книжовният вариант.

Фонетична замяна на *е* с *а* в момчиловския говор се осъществява не само в началото на думата, а и в средисловие след твърда съгласна, главно след *ц*, *з*, *с*. В изследването на Ст. Кабасанов като примери са посочени: цадѐн, залѐн, садемдесѐ, бѐсан, дѐсан и др. (цит. съч.: 25). Тази особеност е характерна за речта не само на възрастното и средното поколение, но и на голяма част от младото поколение в немаркирана ситуация: сло̀нца, дѐт'енца, ѐца, залѐн, о̀сам, дѐсат', м'ѐсац, уднѐсану, ракѝса, учѝса, дру̀гиса, мла̀диса, нàшса. От последните примери се вижда, че членната морфема за мн.ч. при имената от м. и ж. р. *-се* (вж. Кабасанов 1956: 41) днес има фонетичен облик *-са* и съвпада с членната морфема за ср.р., мн.ч. и за ж.р., ед.ч., т.е. налице е тенденция към унифициране на определителния член за близост. В суфикса *-ен* при прилагателните и миналите страдателни причастия замяната с *а* се извършва последователно след затвърдяла съгласна.

В момчиловския говор, за разлика от смолянския градски говор, са затвърдели и шушкавите съгласни ***ч***, ***ж***, ***ш*** – след тях също ***е*** преминава в ***а***: вѐчạр, чạтвȍртạк, момѝчạ, буркȁнчạ, пѐчạну, д'ẹлѐчạ, ȉнạчạ; жạнȁ (наред с ж'ẹнȁ), уръжạну, мȍжạ (наред с мȍж'ẹ); ни вȍршạхạ, вѝкạшạ и др. В речта на носителите на ТТД тази замяна е последователно реализирана и след затвърдяла съгласна ***р***: прạстѝлки, сѝрạнца, срạдȍнạ, стȍрạну, удгȍрạ, вȍтрạ, упрạш, прạм'ȇн'ẹлạ, рạдѐн'ẹ и рạд'ȇх, рạчѐ и рạклȁ, както и след ***л*** в думата Кȍлạдạ. В маркирана ситуация тази особеност се неутрализира: ȕтре вм. ȕтрạ, ọдгȍре вм. удгȍрạ, но в речта на по-възрастните се запазват „акави“ форми: нạмѐрạнạ, чạтвъртạ, ȍсạмстотин, сạчѐ. Ето няколко илюстрации:

(шестокласничка разговаря със свои приятелки в барче в центъра на селото) //квȍ шạ пудạр'ȇвạт'ẹ <u>ȕтра</u> нạ госпожѝт'ẹ бе //;

(32-год. информаторка, с.о., в разговор с гости на хотела) //и н'ȁмạ дạ си плạт'ът смѐткạтạ/ шạ си сạ пѝшạт нạ т'ẹтрȁткạтạ и <u>ȕтре</u> пȁк шạ ѝдạт//;

(59-год. информатор, земеделец, о.о., разказва на туристи от Пловдив за новия свещеник) //тȍй бȅш'ẹ кạту нạ квạртѝрạ първонạч'ȇлну/ штȍту нѐмạш'ẹ ȍшт'ẹ <u>намѐрана</u> квạртѝрạ//;

(60-год. информатор, о.о., разказва на експерти историята на горската кооперация) //дȁже и твȁ държ'ȇвнуту дѐту сạ гу дȁли/ пу тȍйẹ нȁчин йẹ удърж'ẹвѐну двȁйси и <u>чатвъ̀рта</u> гудѝнạ//...нѝẹ ѝмạм'ẹ тȕкạ дạже дѐветстотин/ ạ <u>ȍсамстотин</u> д'ẹв'ẹд'ẹсѐ и сѐдмạ гудѝнạ//.

Разглежданата звукова замяна е налице и при кратките винителни местоименни форми, чийто фонетичен облик е *ма*, *та*, *са* – това е източнобългарска разговорна особеност, характерна и за нормата на смолянския градски говор. Ст. Кабасанов отбелязва, че „в говора на по-младото поколение се среща и *ме*, *те*, *се*“ (цит.съч.: 25), но такава употреба на кратките местоименни форми не съм регистрирала в идиолектите на информаторите от различните възрастови групи. При употребата им в съчетание с отрицателната частица в ТТД настъпва еналакса, но в маркирана ситуация младото и средното поколение следват словоредната книжовна норма и тогава кратките местоименни форми се явяват с фонетичен облик мъ, тъ, съ (под ударение): въопштѐ ни тъ знȁйẹт кȍй си; ни съ пузнȁвạм'ẹ.

а вм. ***о***: наред с посочената от Ст. Кабасанов (цит. съч.: 25) адвербиална форма нащѐс като единичен случай на тази фонетична замяна, в речта на диалектните носители тя се среща и в предложното съчетание приз нащо̀н, както и във винителната форма на личното местоимение за 3 л. ед.ч., м. и ср.р. нѐга и на въпросителното местоимение за лица кѝга – обикновено след предлог. Този фонетичен облик на посочените местоимения е характерен и за речта на средното поколение в немаркирана ситуация – обичайно звучат изрази като пѝтала йѐ за нѐга; кѝга йѐ провòдила; на кѝга са йѐ мѐтнала и др. Разглежданата фонетична субституция е застъпена и при някои итеративни глаголи, напр. при глагола провàдам: (40-год. информаторка, камериерка, с.о.) //кàта гудѝна ни провàдат йейцà и козинàци//, а при глагола миндòвам вм. минàвам гласните са „разменили" местата си в диалектния и в книжовния вариант. Замяна на ***о*** с ***а*** се наблюдава и в глаголните окончания за 1 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч., мин. св. време на глаголите от I спрежение, I разред: *-ах*, *-аха* вм. *-ох*, *-оха* (утѝдах, дòйдах, мѐтах, пѐкаха, рѐкаха) – това е фономорфологична особеност, характерна за българската разговорна реч изобщо: (46-год. учителка, в.о., разговаря неофициално с майката на свой ученик) // àс пузакъсн'ѐх мàлку/ ѝмах едѝн ангажимѐнт във смòл'ен и утѝдах пò късну вѐче въф бàра//.

а вм. ***ъ***: в думи, съдържащи корен врат/врът (врàшта, убрàшта). В немаркирана ситуация при разговор със зетьовете си информаторът, 60-годишен, с основно образование, неколкократно употребява първия глагол в диалектния фонетичен вариант: // тр'ѐва пу аднòну да са врàшта// за т'ѐх йѐ пò л'òсну да врàштат пу йенвà дѐну йѐ пусòчану//. В маркирана ситуация при разговор на същата тема с непознати (експерти от поземлена комисия) информаторът използва книжовния вариант на отглаголното съществително: // за т'ѐх си йѐ прублѐм де връщан'ету//. Превключването показва, че тази фонетична особеност се осъзнава като контрастна.

'у вм. ***и*** (лабиализация): съществуват няколко случая на лексикализирана употреба – кòл'уву, ѐд'уву, йỳме, а лабиализираните варианти л'увàда, пупѐрка, чурѐша се срещат само в речта на най-възрастните.

у вм. ***о*** и ***и*** вм. ***е***: редуктивната схема на широките гласни в

момчиловския говор не се различава от редукцията им в смолянския градски говор (вж. Каневска-Николова 1998: 167-8). Освен в основната гласна на глаголите от свършен вид, I спрежение във 2 л. ед.ч. и 1 и 2 л. мн.ч. (вдѝгниш, вдѝгним, вдѝгните), в безударените предлози (бис, прис) и в проклитичната отрицателна частица (ни) фонетичната промяна е >и последователно се среща и в съюза *че* (чи), както и в някои думи (предимно в предударена позиция) – нидѐл'ȩ, чирѐшạ, литѝ, сидѝ, тишкò ти[1], дибѐл, сигà, читѝрси (и чạтѝрси), хàйди (и хàйдạ) и др.

и вм. ***а*** – в аористната форма на глагола мòга: можѝх, можѝ, можѝхм'ȩ, можѝхт'ȩ, мọжѝхạ; в коренната гласна на итеративния глагол дọнѝсạм (донасям). Тази субституция е характерна и за речта на средното поколение в немаркирана ситуация. Отстраняването ѝ в маркирана ситуация показва, че се осъзнава диалектният ѝ характер: (53-годишна информаторка с основно образование разговаря със свои племенници от София) //нѝйȩ дрỳгийȩ път шạ дọн'ȩсѐм/ аха/ нѝкọй н'е <u>донàс'ȩ</u>//.

в вм. ***м*** пред ***н*** (дисимилация): пòвн'ȩ, сȏвнạ сạ, т'ȏвну – (56-год. информаторка, готвачка, о.о., разговор с друга готвачка в кухнята на една от механите) //ạднȏ сѝн'ȩ тạвȏ/ <u>пòвниш</u> ли ạйнàйȩ дѐну з дрѫшкин'ȩ//...//мòжиш ли нвà згà хѝч дạ ни зạспѝш/ дạ ти сạ <u>сȏвн'е</u>//. Тази фонетична замяна обикновено е съпроводена и от друга характерна диалектна особеност (ȏ), което подсилва контрастния характер на думата и в маркирана ситуация успешно се заменя с книжовния вариант: съмнạ, тъмно. По-устойчива се оказва тя в думата пòвн'ȩ: (59-год. информатор, земеделец, о.о., разказва на гости от Пловдив за свещеника, който преди известно време е починал) //<u>пòвн'ȩ</u> чи слѐт смърттъ му слет твà/ м'ȇсац ли/ след двà гу пỳскạхạ (по телевизията)//.

д и ***т*** вм. ***жд*** и ***шт*** – в итеративните глаголи: извàдạм (изваждам), нагàдạм, насѝтạм (насищам), усѐтạм и др. Всъщност налице е изпадане на съгласните ***ж*** и ***ш*** от звукосъчетанията ***жд*** и ***шт*** – (40-год. информаторка, камериерка, с.о.) //гà зȍ дạ <u>извàдạ</u>/ кạквò ни штѐш//ọ //бȍржạ сạ <u>насѝта</u>//. В маркирана ситуация тази консонантна субституция не се допуска в речта на младото и средното поколение, а при представителите на възрастното поколение се наблюдава колебание: (56-год. информаторка, готвачка, о.о., разго-

[1] Тези думи са посочени и от Ст. Кабасанов (цит. съч.: 28).

вор с нейни племенници от София, които са ѝ на гости) //ни стѝга̣ чи ни смѐ са̣ <u>вѝждали</u> тѝлкува̣ врѐме//...сра̀стван'ẹ ли ми ста̀на̣/ ка̣квѐ/ ни мѐга̣ да̣ са̣ <u>на̣вѝда̣м</u>/ ни мѐга̣ да̣ са̣ на̣т'а̀га̣м/ да̣ дѝга̣м тѐш-кọ// – отстраняването на диалектната особеност в първия случай е по-лесно, тъй като мекостта на *д* (вѝд'ва̣м) се осъзнава като силно контрастен маркер.

ф вм. ***ва*** – в показателните наречия туга̀ва̣, ẹйнуга̀ва̣, ẹйтѝва̣, ẹйтѐлкува̣, ẹйнѐлкува̣, ẹйсѐлкува̣: туга̀ф, ẹйнуга̀ф, ẹйтѝф, ẹйтѐлкуф, ẹйнѐлкуф, ẹйсѐлкуф – най-напред е изпаднала крайната гласна, след което съгласната *в* се е обеззвучила. Тази субституция вследствие на елизия е характерна за небрежната реч на носителите на ТТД и е предпочитана пред пълния фонетичен вариант.

ц вм. ***с*** и ***ч*** – в глаголите кѝца̣м, скѝцва̣м, ọткѝцва̣м; испѝца̣м, на̣рѝца̣м, ọтсѝца̣м; ***с*** вм. ***ш***: м'ẹрѝса̣ (мирише), пѝсва̣ (пише); ***з*** вм. ***ж***: ша̣ пѐвързạ (ще повържа); ***ж*** вм. ***ч*** – в същ. жура̀п'ẹ (чорапи); ***ш*** вм. ***д*** – в наречието на̣прѐш (напред). Замяната на *ч* с *ж* в посочения случай, както и итеративните глаголи с *ц* вм. *ч* днес се срещат само в речта на най-възрастните, докато останалите фонетични субституции са присъщи на речта на носителите на ТТД от всички възрастови групи. Най-слабо контрастни са глаголите със *с* вм. *ш* – те присъстват и в ученическата реч, в маркирана ситуация не винаги успешно се отстраняват.

1.6. От ***фонетичните синкопи и епентези*** интерес представляват следните:

в >∅ – в повелителната глаголна форма вървѝ: вѐри – (40-год. информаторка, камериерка, с.о., разговаря с готвачката в кухнята на една от механите) //та̣ <u>вѐри</u> нимѐй са̣ а̣дѐсва̣//. В маркирана ситуация този фонетичен облик се заменя с въри или върви, т.е. най-напред се отстранява най-контрастната особеност – ѐ, след това при по-внимателен изговор се възстановява изпуснатото *в*, но отметнатото ударение остава като най-слабо контрастна особеност, която не се възприема като диалектна.

зъ, ***съ*** >∅ – в миналите свършени деятелни причастия, образувани от префиксални глаголи с корени *лез/ляз* и *нос/нес*, например *влязъл*: фл'ѐл; дọнѐсъл: дунѐл, -а̣, -ọ, -и, вероятно по аналогия с довѐл – (38-год. информаторка, шивачка, с.о., в центъра на селото разговаря със своята работодателка) //хѝба̣ву/ а̣ку съм ги нѐ <u>дунѐла</u> ду ẹйнуга̀ва̣/ ми звън'ни//. Аналогията с книжовната лексикална

форма прави тази фонетична синкопа слабо контрастна и податлива към интерференция в речта не само на възрастното, но и на средното поколение в маркирана ситуация.

т >∅ – в глаголните окончания за 3 л. мн.ч., сег. и бъд. време на глаголи от свършен вид с ударение върху ȍ – рефлекс на *ж*: шạ ги утсạкȍ, дạ ги дун’ẹсȍ – само в речта на възрастното поколение в немаркирана ситуация. (63-год. информаторка, домакиня, о.о., записващата ѝ е родственица и разговаря с нея в дома ѝ) //тȍ шạ дạ ẹйнвȁ сл’ẹдȍб’ẹт/ ạмạ ф кȍлку шạ йẹ чạсȍ/ тạ чạ ку ракȍ и нạх кạф’ẹлȍфци//.

о >∅ – от наставката *-ова* в итеративни глаголи, образувани от свършени глаголи за еднократно действие: пȁрнвạ, присȕрнвạ, сȏвнвạ сạ. Тази синкопа, характерна за носителите на ТТД, е резултат от закона за икономия на езикови средства, както и широко разпространената в разговорната практика синкопа в показателното местоимение твȁ, свȁ, нвȁ.

и >∅ – в прилагателните и в числителните имена пред членната морфема: едѝн’ẹ, дрȕг’ẹ, трѐт’ẹ, пуслѐд’н’ẹн, дȍл’н’ẹн – тази фонетична синкопа е характерна за речта на средното и възрастното поколение в немаркирана ситуация, а в маркирана ситуация се запазва само в речта на възрастните, но се наблюдава вариране дори в рамките на едно предикативно изказване: (60-год. информатор, о.о., разговаря с гости на хотела) //сȁму чи преди н’ȅкọлкọ дѐнạ пуслѐднийẹ пọчѝнạ / но/ нѐгув’ẹ сѝн...//. Аналогична е и фонетичната синкопа на звукосъчетанието *йа* в членуваната форма на притежателното местоимение твоята: твȍтạ. Ст. Кабасанов посочва притежателните местоимения мȍт, твȍт като примери за сливане на гласни (цит. съч.: 29). Възможно е гласната ***о*** да е „погълнала“ гласната ***а***, но след изпадането на ***й***.

й >∅ – в началото на думата пред ***а***: ạдѐ, ạдѐм, ạдȍсвạ, ạ̑бạнжѝйẹ– в немаркирана обстановка тази фонетична синкопа (дейотация) е характерна за речта на средното и възрастното поколение. (семеен разговор по време на вечеря между представители на втората и третата възрастова група) – (35-год. информатор, техник, с.о.) //хȏ зạлѐн фạсȕл’ шạ адѐт’ẹ//...//дạ гу ни изạдѐш сѝчкуту// (32-год. информаторка, управител на малка производствена фирма, с.о.) //нѐйẹ йẹ ни прил’ȅгạ дạ адѐ//...//кȍци ẹйсạкȍф ни ạдѐ// хȁс/ рѝбạ и/ ẹйсạкȍвạ нѐ йẹдѐ// рѝбạ з домȁт’ẹн сȍс нѐ йẹдѐ// и ẹйсạкȍф ни адѐ//. От

приведения пример ясно се вижда, че разглежданата фонетична синкопа варира в речта на информаторката в зависимост от ситуативния фактор ‘стилистична тоналност’ – когато подчертава изказвания факт, натъртвайки, акцентувайки на отрицанието, след него се възстановява изпуснатата начална съгласна в думата. Контрастността на тази фонетична синкопа се осъзнава и от представителите на възрастното поколение, които в маркирана ситуация не я допускат в речта си: (59-год. информатор, земеделец, о.о., разказва на гости от Пловдив за едно злоядо дете и възпроизвежда част от разговор с него) //д’е̥йствѝт’е̥лну злọйѐ̑ду/ ạмạ тỳ̑кạ сạ рạзѐ̑д’е̥ мàлку пу мàлку ф кỳ̑хн’е̥тạ и/ тѝ йе̥дѐш ли тạкòвạ/ à нѐ/ тạкàвạ гạдọрѝйе̥ ни ѐ̑м//.

∅ > *и* – в думата кинѝгạ вмятането на *и* между шумовата и сонорната съгласна в началото на думата е с цел улесняване на изговора им: (60-год. информаторка, готвачка, о.о.) //кạквò йе̥ нвà ф кинѝгạнạ йѐ̑ сạ ни сѐ̑тạм//. Тази епентеза е характерна за речта на възрастното поколение, употребява се спорадично и от помладите, но в маркирана ситуация безпрепятствено се отстранява.

∅ > *й* – вмятане на *й* в началото на думата пред *а*, което преминава в ѐ̑: йѐ̑гн’е̥, и в интервокална позиция *иа* > *ийа*: инициййạтѝвен. За разлика от тази епентеза, която не се схваща като контрастен маркер (дори в писмена реч често се предава с *я*), вмятането на *в* в началото на думата пред *о* и *у* има подчертано диалектен характер и се среща само в речта на най-възрастните:

∅ > *в*: вòхси, вỳ̑тирнạ, вòл’уву – в последния пример епентезата на *в* е осъществена двукратно и е съпроводена от лабиализация *и* >’*у*, а в предпоследния се наблюдава и метатеза на *и* спрямо *р*. Първата илюстрираща дума е получена от сливането на междуметието *ох* с усилващата частица *си*.

∅ > *к*: в глагола мàхкạм вм. мàхạм ‘отстранявам, изваждам’. (38-год. информаторка, шивачка, с.о., разговаря в смесен магазин със своята работодателка) //тò изòпшту сувàлкạнạ сạ ни мàхка нạ е̥йнàйе̥ мạшѝнạ/ сàму мạкạркò̑нạ/ сувàлкạнạ йе̥ н’е̥пọдвѝжнạ//. Епентезата на съгласната *к* в този глагол внася смислов нюанс на кратност на глаголното действие и има смислоразличителна функция по отношение на глагола мàхạм ‘движа нещо в пространството (ръка, крак)’. В маркирана ситуация няма данни в за-

писаните идиолекти за употреба на епентетичния вариант на разглеждания глагол.

∅ > **н**: в итеративния глагол стàнвам[1] – (60-год. информаторка, готвачка, о.о., разказва на другата готвачка в кухнята за своя внук войник) //никулàй бѝл въф нар'ѐт/ и бàбо/ нạпрàву вѝка учѝсạ нà кạкò ми стàнвạха/ нвà сồлзин'ẹ/ му сạ зạл'ѐп'ẹлу сѝчкуну//. В друг идиолект на същата информаторка в същата обстановка епентезата в разглеждания глагол не е осъществена: //с пò сѝтнуну пò т'ồнки стàват// дàй ẹйсвà дạ удр'ѐжим/ ч'ѐ ẹйсъй дạ вѝдим'ẹ//. Въпреки варирането на тази фонетична особеност в битово-разговорната реч на диалектните носители, тя се оказва устойчива при отстраняването на контрастните маркери: (разговор на записващата с продавачка в смесен магазин, 53-год., о.о., която се опитва да отстрани диалектните особености от речта си) //тạ фчѐрạ съм утвòрилạ и вѝкạм нạ рòскạ днѐскạ пу трѝ пъти ми йẹ стàнвạлу лòшу/ дъли òшт'ẹ съм нè изл'ẹкỳвạнạ/ кạквò йẹ//.

∅ > **х** – освен посочените от Ст. Кабасанов (цит. съч.: 32) единствени случаи на вметнато **х** в местоименията *хи*, *хми* и в предлога нạх (към) епентеза на **х** е налице и в дателната форма на личното местоимение за ж. р., 3 л. ед. ч. нѐхи, в притежателното местоимение нѐхин, -а, -о, -и, а също и в наречията нạхвồн , нạхвồтрạ: (63-год. информаторка, домакиня, о.о., разговаря със записващата в дома си) //тò си йẹ нѐхи ẹйнвà ѐцạ хỳбạву//...//л'у минтòсвạ нахвồн нạхвồтра//. Местоименните форми хи, хми, нѐхин и предлогът нạх се използват и от по-младите при битово-разговорното общуване в немаркирана ситуация: (разговор в приятелска компания на чашка в един от баровете, информаторите са съпрузи на 30 и 34 год.) I //и зồл дạ хми цъкạ лàмпạнạ// II // зồх да хми хлòп'ẹм//; (разговор между приятелки шестокласнички по време на почивка на танцова репетиция в читалището) I //девѐти мàрт ѝ е рождѐн'ẹ дѐн/ нъли/ / II //дà/ зạ д'ẹвѐти мàрт хи кỳпихм'ẹ еднà кỳпичкạ тạкàвạ зạ йàтки/ / I //ạ пък/ врърштạт сạ мàмạ и тàткọ/ б'àхạ хòдили нạх плòвдиф/ и мàмạ си е кỳпилạ грѐйкạ/ и вътре ѝмạ еднà блỳскạ//. Както при употребата на кратките местоименни форми *хи*, *хми* се наблюдава вариране в ученическата реч, така и предлогът нạх при гла-

[1] От гледище на книжовната норма може да се каже, че е налице обратното явление – изпадане на съгласната *-н* в глагола *ставам*, образуван от *да стана*.

голи за движение, въпреки голямата му устойчивост, в отделни случаи в речта на младото и средното поколение се заменя с ***на*** или ***в***: (32-год. информаторка, собственичка на частна производствена фирма, с.о., разговор на кафе в дома ѝ с двама трийсетгодишни братовчеди от селото) //утишлѝ са̣ нах/ вàрна̣//...тè б'е̣ха̣ цàла̣на̣ нèгува̣ ко̣мпàнийе̣ // и е̣йзгà пàк ми вѝка̣т/ ф сòфийе̣ гà хòдиха̣/ ф шѐс часȍ пàк стàна̣ вѝка̣//. Осъзнаването на диалектната стойност на вметнатото ***х*** става причина понякога от хиперкоректност тази съгласна да се изпуска от корена на дума: мàна̣ха̣ – (59-год. информатор, земеделец, о.о., разговаря пред един от семейните хотели с туристи) //мàнаха вѐч'е̣ ислèдва̣нийе̣та̣/ за̣мèрва̣н'е̣та̣//. Тук може да се търси и влиянието на аналогията с разговорното мàни.

1.7. За съвременния момчиловски говор е характерна *депалатализация на алвеолните и посталвеолните съгласни* ***т, ц, з, с, р; ч, ж, ш***[1] в различни морфологични позиции, затова тя може да се определи като морфонетичен маркер – налице е морфологизация на фонетичното явление.

Случаи на затвърдели съгласни се откриват и в по-ранните етапи от развитието на говора – напр. ***ц*** и ***т*** са затвърдели пред ударено ***а*** в прилагателното *цял*: цàл, -а̣, -о̣, -и и в личното местоимение *тя*: тà. Депалатализационните процеси се задълбочават и обхващат повече фономорфологични позиции:

1) Депалатализация на алвеолните съгласни ***т, д, ц, з, с, р, л*** пред а̣ (на мястото на ***е*** в книжовния език като рефлекс на ***ѧ, ь, є***)[2]:

• пред а̣ (вместо ***е***) в корена на съществителни, прилагателни, числителни, глаголи, причастия: Кòла̣да̣, пра̣стѝлки, сѝра̣нца̣, сра̣дȍна̣, ца̣дèн, за̣лèн, са̣де̣мде̣сè, ȍса̣м, дèса̣т', пра̣м'ѐн'е̣ла̣, ра̣дѐн'е̣ и ра̣д'ѐх, ра̣чè и ра̣клà, са̣чè, стȍра̣ну; във

[1] В ученическата реч се срещат единични употреби на депалатализация и на други съгласни при глаголите от II спр. в сег. вр., 1 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. (спът) – този депалатализационен процес е нов и не е характерен за традиционния териториален говор, където мекостта на съгласната се пази (сп'ȍт, хòд'е̣т).

[2] Характерната за говора фонетична замяна на ***е*** с а̣ е настъпила в резултат на затвърдяването на предходната съгласна след изчезването на глайдовия елемент, оказващ силното смекчаващо въздействие (за наличието на й-глайд между съгласната и предната гласна в източнобългарските говори вж. Кочев 1978: 128; ГСБКЕ-I:70; Керемидчиева 1993: 40 и др.).

възвратната частица: сạ;

• пред суфикс *-ạн* (вм. *-ен*) при прилагателните и причастията и пред *-ạц* (вм. *-ец*) при съществителните: бо̀лạн, зла̀тạн, гла̀дạн, жо̏дạн, мо̂тạн, чо̂рạн, по̏тạн, дѐсạн, бе̂сạн[1], убе̂сạн, нạво̂сạн, ста̀рạц, ме̂сạц;

• пред ạ (вместо *е*) като родово окончание за ср.р. при съществителните и като краесловна гласна при наречията: сло̂нцạ, де̏т'ẹнцạ, сѝрạнцạ, ѐцạ, во̏трạ, у̏трạ, удго̀рạ; при подбудителната частица ха̀йдạ;

• пред ạ (вместо *е*) в имперфектната основа на глаголи от II спр.: но̀сạх, но̀сạшạ, но̀сạхм'ẹ, но̀сạхт'ẹ, но̀сạхạ; тро̂сạх, тро̂сạшạ и т.н.

• в членната морфема за мн.ч. при имената за означаване на близост *-сạ* вм. *-се*: зо̏т'ов'ẹсạ, рạкѝсạ, учѝсạ, дру̏гисạ, мла̀дисạ, на̀шсạ.

2) Депалатализация на посталвеолните съгласни ***ч***, ***ж***, ***ш*** пред ạ (< е) при съществителните, числителните, наречията, глаголите и причастията: ве̂чạр(у), момѝчạ, буркàнчạ, чạтво̂ртạк, чạтвърти, д'ẹлѐчạ, ѝнạчạ, пѐчạну; жạнà (наред с ж'ẹнà), уръжạну, бо̂ржạ, мо̀жạ (наред с мо̀ж'ẹ); шạснàйси, ни во̏ршạхạ, вѝкạшạ и др.; във футурната частица: шạ.

3) Съгласните ***з***, ***с*** и ***р*** са затвърдели и пред о̑ от стб. ѫ. От посочените в изследването на Ст. Кабасанов двойни форми со̂днạ и с'о̂днạ, зо̑ и з'о̑, ро̂т и р'о̂т, сро̂шнạх и ср'о̂шнạх (цит. съч.: 18) днес са останали само твърдите варианти, а меките се употребяват в съседното село Соколовци и в някои други родопски села.

4) Съгласните ***р*** и ***с*** са затвърдели пред глаголните окончания за 1 л., ед.ч. и 3 л., мн.ч. на глаголите от II спр. и пред основната гласна на глаголите от III спр.: сто̀рạ, ту̀рạт[2], но̀сạм, тро̂сạт, дạ зạку̀сạт, дạ о̀м'ẹсạм, ме̂сạт сạ, висо̂т, умърсо̂т; вечѐрạхм'ẹ, утва̀рạм, донѝсạм, фнѝсạм'ẹ, зạга̀сạм.

5) Съгласната ***р*** е затвърдяла и в съществителните от турски произход на *-е*, които в родопските говори са от ж. р. – посо-

---

[1] Тези думи са посочени от Ст. Кабасанов като примери за ạ вм. ѫ, ь и є (вж. Кабасанов 1956: 25).

[2] Ст. Кабасанов (цит. съч.: 25) посочва глаголната форма бо̂рạт сạ като пример за изчезване палаталността на съгласната във формите за 3 л., мн.ч., сег. вр. на глаголите от IV стб. спр.

чените от Ст. Кабасанов думи дер’о̂̀ и гибр’о̂̀ (цит. съч.: 30) днес се изговарят от носителите на ТТД без мекост на ***р***.

Депалатализацията на съгласните в описаните случаи е последователно застъпена в речта на средното и на възрастното поколение в немаркирана ситуация, среща се спорадично и в ученическата реч:

(шестокласнички разговарят за подготовката на празника в барче в центъра на селото) I //та̀ на̀ска̣ йе̥ ку̀пила̣ и на̣ двѐт’е̥ пу еднѐ цвѐте//... II //ца̀л ч’е̂̀с и пулви̇̀на̣ чѝсти по̀да̣//; но III //ц’а̀л ча̀с чѝстих //...// т’а̀ не йъ украс’а̀ва̣ ху̀ба̣ву//.

(семеен разговор по време на вечеря в дома на родителите, които са пенсионери, с основно образование, а дъщерята и зетят са работници, със средно образование, на 32 и на 35 години) – (зетят) //...б’е̥а̣ лѐгна̣ли/ та̣ съм утва̀ра̣л ж’е̂̀мув’е̥т’е̥ да̣ са̣ прув’е̥тр’е̂̀ва̣ во̂̀тра̣// (дъщерята) // мѝна̣ла̣та̣ вѐч’е̥р куга̀ а̣дно̂̀ш у на̀с вечѐра̣хм’е̥...// (майката) //га̀ шт’е̂̀х да̣ ту̀ра̣м да̣ са̣ ва̣рѝ м’е̥со̀ту//.

В маркирана ситуация се възстановява мекостта на съгласните ***ц*** и ***т*** (ц’а̀л, т’а̀ / т’е̂̀) дори от представителите на възрастното поколение, а затвърделите съгласни пред глаголните окончания се запазват, т.е. в съзнанието на диалектния носител те не контрастират на фона на книжовната норма и остават в речта му при разговор с непознати:

(разговор на хазяи с гости на хотела – хазяинът е 59-год., зидар, о.о., а хазяйката – 56-год., готвачка, о.о.) //ка̣ту събѝра̣м’е̥ сенѝту/ са̣ убрѝва̣м ц’а̀ла̣та// (хазяинът) //т’е̂̀ мно̀гу са̣ убрѝва̣//;

(60-год. информатор разговаря с експерти от София по въпроса за връщането на горите) //държ’е̂̀ва̣та̣ си па̀зи/ со̀бств’е̥ницит’е̥ си па̀зат и копера̀цийе̥та па̀зи// копера̀цийе̥та си па̀зи/ и ч’е̂̀сницит’е̥//.

В речта на диалектните носители интерферират и затвърделите съгласни пред а̣ вместо ***е***: ча̣твъ̀рта̣, о̀са̣мстотин, ѝма̣ша̣, са̣чѐ.

1.8. Въпреки затвърдяването на съгласните в разгледаните фономорфологични позиции *мекостта* им се е съхранила *в краесловие и пред друга съгласна*, както *и пред е̂̀*.

Краесловна мекост имат съгласните ***н***, ***л***, ***т***:

(разговор между етърви, пенсионерки, о.о., в дома на едната) I //мѐн’ са̣ ѝшт’е̥ да̣ сто̀ра̣м и пѝта̣ е̥йсо̀йе̥ по̂̀т’/ а̣м га̀ вѝш ра̀птиса̣ ка̣квѝ са̣// то̀ ка̀та̣ дѐн’ си ѝма̣ петла̀нки// II //...та̣ дѐса̣т’ пѝл’е̥та̣ да̣

зо̀м'е̜ на̀й ма̀лку// ша̜ ги да̀м е̜йс'е̏йе̜ <u>врѝт'</u> па̜рѝса̜ дѐсу ѝма̜//;

(35-год. информатор, механик, с.о., разговаря със свои братовчеди от Момчиловци в дома си) //тѐ б'е̜ха̜/ <u>та̜ма̀н'</u> б'е̜ха̜ сменѝли вр'е̏м'е̜ту/ га̀ утѝдахм'е̜ ва̜ф со̀фийе̜//;

(семеен разговор по време на вечеря, жената е 32-год., а мъжът – 35-год., и двамата са работници в частна фирма, с.о.) I //за̜лѐн <u>фасу̀л'</u> ша̜ а̜дѐт'е̜...// II //<u>мѐн</u>' ма̜ йе̜ нѐма̜лу//.

Краесловната мекост се осъзнава от носителите на диалекта като контрастна диалектна особеност и в маркирана ситуация се отстранява от речта им.

Мекост на съгласните ***л***, ***т***, ***д***, ***н*** се наблюдава пред друга съгласна в сричка, съдържаща алофоните на ***е***, ***е̏*** или ***и***, а по аналогия – и пред твърда сричка: мо̀л'кни, га̜л'чѝ, по̀л'ни, на̜па̜л'н'е̏ва̜, нику̀л'ден', сѐт'н'е̜, са̜лфѐт'ки, мѐт'ни, со̏д'ни, звън'ни, му̀т'ка̜, па̜ра̀т'ку. Пред краесловно ***е̜*** съгласните ***н***, ***м***, ***т*** са винаги меки: хо̀ден'е̜, ѝмам'е̜, вѝшт'е̜. Мекостта на съгласната ***н*** в бройната форма за множествено число на съществителното дѐн (дѐн' – дѐн'е̜), както и на ***п*** в глагола хлѐп'е̜м (хло̀па̜м) е причина за фонетичната замяна на ***а̜*** с полуширoко ***е̜*** (обратно на депалатализацията на съгласните, след които ***е̜*** се заменя с ***а̜***).

Докато краесловната мекост и мекостта пред друга съгласна се отстраняват в маркирана ситуация, меките съгласни пред ***е̏*** и ***е̜*** последователно интерферират в речта на всички възрастови групи при разговор с външни за селото хора:

(разговор на собствениците на семеен хотел – 34-год. информатор, с.о. и 58-год. информатор, о.о., с гости на хотела) I //...слѐт тва̀ ста̀ва̜ ка̜ту <u>ч'е̏й</u> <u>прѝм'е̜рну</u>/ ка̜ту <u>исъхн'е̜</u>// II //чѝс <u>ч'е̏й</u>// с'а̀ нѐма̜ да̜ <u>ку-сѝм'е̜</u>/ ша̜ <u>вѝка̜м'е̜</u> ко̜са̀чки//; (32-год. информаторка, шивачка, с.о., разговаря в дома си с гости от Пловдив) //<u>н'е̏ма</u> шѐс <u>пѐт</u>/ ма̜ <u>н'е̏ма</u> спанѐ и <u>о̀с'е̜м</u>/ <u>дѐв'е̜т</u> и <u>дѐс'е̜т</u>/ и да̜ са̜ на̜спѝм/ <u>н'е̏ма</u> тва̀ унва̀//.

1.9. ***Фонетичният облик на някои местоимения***, преди всичко на личните местоимения, също може да се използва като маркер при проследяването на интерференцията между диалектната и книжовноезиковата система:

• *фонетичен облик на личното местоимение аз*: в немаркирана ситуация в речта на средното и възрастното поколение това местоимение присъства във вариант йе̏, а в речта на младото поколение – предимно в книжовния вариант а̀с или йа̀с (дори

в един и същи идиолект родителите, бабата и дядото използват йѐ, а децата – ѝс). Книжовният вариант се реализира стопроцентово в маркирана ситуация при внимателна реч на всички носители на диалекта. Всички анкетирани от младото поколение и почти всички от втората и третата възрастова група осъзнават диалектния вариант като контрастен маркер.

• *фонетичен облик на личното местоимение* ***тя***: вариантът със затвърдяла съгласна тѝ е характерен както за речта на възрастните, така и за речта на представителите на средното поколение, а в речта на младите (учащите) се среща непоследователно. В маркирана за информаторите ситуация се използва мекият вариант т’ѐ, като в отделни случаи в речта на младото поколение може да се чуе и книжовният изговор т’ѝ.

• *фонетичен облик на личните местоимения* ***ние*** и ***те***: синкопираният вариант нѝ и подложеният на фонетична промяна вариант тѝ за 3 л. мн.ч., съвпадащ звуково с личното местоимение за 2 л. ед.ч., са характерни само за речта на най-възрастните, и то предимно на жените:

(63-год. информаторка, домакиня, о.о., записващата ѝ е родственица и разговаря с нея в дома ѝ) //чи нѝ см’е̥ тӱра̣ли лѐне кѝм’е̥н’е̥ и ла̣нѝ и на̣кѝва̣/ ма̣ тѝ е̥йсвѝ си гу кӱтка̣т дубѝта̣ка̣с//...//тѝ са̣ лу ф пѝт’/ а̣ми е̥йсвѝ пѝк йе̥ хептѐн’/ трӱдну//.

• *фонетичен облик на кратките местоименни форми* ѝ, ***им***: хи, хми – тези фонетични варианти са сред най-устойчивите особености на момчиловския говор и не се осъзнават като контрастен маркер от 1/3 от възрастните информатори, дори се срещат в писмената реч на малките ученици. В маркирана ситуация това диалектно отклонение успешно се отстранява от представителите на втората и третата възрастова група със средно, полувисше и висше образование.

(63-годишна информаторка, домакиня, о.о., разказва на своята етърва за една болна жена) //рѐча̣ мѝйе̥ хми йе̥ вѝка̣ла̣/ е̥йтӱка̣ дѝни/ а̣ л’у си са̣ дѐли// тугѝф си са̣ бѐл’ки да̣ ни здѝ з бѝба̣ хи и та̣кѝва̣ а̣ми да̣ си ва̣рвѝ на̣х мѝйка̣ хи//;

(32-год. информаторка, с.о., разговаря по битови теми със свои братовчеди от София) //да̣ ни съ упрѝви телефѝна̣ случѝйну// штѝту тр’ѝва̣ са̣ убѝжда̣м да̣ им кѝзва̣м чи ни съ на̣ рѝбута̣//...//мнѝгу хӱба̣ву и стѝй та̣кѝ//.

• *фонетичен облик на субстантивираното неопределително местоимение* ***нещо***: н'ѐку като синкопиран и редуциран вариант на посочения от Ст. Кабасанов – н'ѐквọ (цит. съч.: 50). Употребява се само в немаркирана за информаторите ситуация от представители на възрастното и средното поколение, родени и израснали в Момчиловци, а в разговор с външни за селото хора се заменя с „широкия" фонетичен вариант на нещо – н'ѐшто:

(60-год. информатор, земеделец, о.о., в разговор със зетьовете си възпроизвежда свои думи, казани на селско събрание в обстановка, маркирана с признака 'официалност') //и тр'ѐва вѝйẹ нàй мнòгу дạ сạ бòрит'ẹ зạ твà <u>н'ѐшто</u>/ нè нѝйẹ дạ сạ бòрим ạ вѝйẹ дạ сạ бòрит'ẹ//.

1.10. *Фонетичният облик на глаголните форми* ***нямам, няма*** в традиционния момчиловски говор и изобщо в смолянския макроговор е нèмạм, нèмạ (вж. Кабасанов 1956: 23; Каневска-Николова 1998: 180), а на формата за 2 и 3 л. ед.ч., мин.св.вр. – ним'ѐ. В речта на средното поколение се наблюдава непоследователна употреба на вариантите нèмạ / н'ѐмạ / н'àмạ, като разликата между последните два варианта е трудно доловима. Диалектният вариант нèмạ се употребява спорадично от младото поколение. Поради широкото му разпространение в българската разговорна практика голяма част от информаторите не осъзнават този маркер като контрастен.

1.11. *Фонетичният облик* ***шạ*** *на футурната частица* е характерен за речта на всички възрастови групи както в немаркирана, така и в маркирана ситуация. Това е разговорен маркер, независещ от конкретната езикова ситуация. Интересно редуване на шạ, шт'ẹ и шт'ẹ дạ се наблюдава в един от идиолектите на 63-годишна информаторка, домакиня, с основно образование, при разговор с нейната етърва в дома ѝ : //тạ чạ нạ òдушнуту <u>шạ</u> дạ йẹ àнжạк нè и ду плạднѝнạ/ ạми <u>шт'ẹ</u> йẹ òшт'ẹ пò гèч// тạ <u>шт'ẹ дạ</u> йẹ късну/ тạ кугà дạ гу стòриш//. Въпреки по-голямата звукова близост на шт'ẹ до книжовния вариант, този фонетичен облик, особено в съчетание с частицата *да*, придаваща предположителна смислова отсянка на изказването, от по-младите се възприема като диалектен и архаичен. Такъв характер има и спрегаемият спомагателен глагол *шта* в съчетание със съкратен инфинитив за образуване на бъдеще време с известен нюанс на условност – пример за такава употреба откриваме в същия идиолект на ци-

тираната по-горе информаторка, представителка на възрастното поколение с ограничени социални контакти: //то̀ да̀ са̣ фта̀са̣/та̣ шта сто̀ри е̧йнва̀ е̧йту̀ф//. В маркирана ситуация при внимателен и отчетлив изговор се използва книжовният вариант *ште*, а при по-небрежно учленяване, особено пред кратка местоименна форма – синкопираният вариант ***ш***, но преобладава фонетичният облик *ша̣*: (32-год. информаторка, собственичка на малка производствена фирма, с.о., разговаря в дома си със свои братовчеди от София) //ша ѝд'е̧ у т'ѐх/ ша на̣бѝйе̧ ма̀йка̣ му/ ште взѐме па̣рѝ/ ша̣ ѝд'е̧ ш си пла̣тѝ смѐтка̣та̣ и ѐто̣ то̣ва̀ му е живо̀та̣//.

1.12. По отношение на **ударението**, както отбелязва Ст. Кабасанов (цит. съч.: 59), момчиловският говор споделя общите особености на смолянския говор. Това, което го отличава от другите източнобългарски говори, е склонността към ***отмет на ударението към началната сричка*** – в изследването на Ст. Кабасанов тази особеност е детайлно представена при различните части на речта (пак там: 60-61). Тя е жива и функционална и в съвременния момчиловски говор, както и в смолянския – възприема се като неконтрастна разговорна особеност, въпреки че повечето анкетирани са подчертали думата с отметнато ударение заедно с целия израз като диалектен. На въпроса, каква диалектна особеност открива в подчертаната от него дума *о̀чистя*, един от анкетираните отговаря, че правилното е *по̀чистя*, а в съществителното до̏ждув'е̧ като отклонение от книжовната норма се посочва о̏, а не отметнатото ударение. Редовна и последователна е употребата на глаголи от свършен вид в сегашно и бъдеще време и на синтетичните повелителни глаголни форми с отмет на ударението върху началната сричка: о̀бад'е̧м, о̀дн'е̧са̣м, по̀крийе̧; до̀н'е̧си, за̀ква̣си – както в немаркирана, така и в маркирана ситуация: (56-год. информаторка, о.о., разговаря с гости на семейния хотел) //и сѝчки ѝдва̣т пък нѝко̣й не но̀си бурка̀ни// за̀ква̣си ми/ то̀лкува̣ бурка̀ни/ за̀ква̣си / то̀ нѝйе̧ дру̀гийе̧ път ша̣ до̣н'е̧сѐм//. Срещат се случаи на неотметнато ударение в думи, които в родопските говори са с друга представка, „привличаща" върху себе си ударението: зав'е̧дѐ, но о̀дв'е̧дъ. По-отчетливо се схваща разликата в ударението при глаголите от свършен вид в мин.св. време – в немаркирана ситуация информаторката (вече в пенсионна възраст) последователно използва аористни глаголни форми с отметнато

ударение, напр. вѝд’ẹх, а в маркирана ситуация същият глагол е употребен без отметнато ударение: вид’а̏. Като контрастна особеност се осъзнава отметът на ударението при някои съществителни: глàвạ, стрàнạ, сѐстрạ, мѐтлạ. Това води в някои случаи в маркирана ситуация до хиперкоректен премет, напр. кожàтạ (вм. кòжạтạ) – при разговор на 60-год. информатор с основно образование, строител по професия, с туристи от Бургас. Въпросителните частици *дали* и *нали* често се изговаря с отметнато ударение и фонетична замяна на ***а*** с ***ъ***: дъ̀ли, нъ̀ли, от по-възрастните и нѐли, а също и вѐ, което се схваща като контрастен лексикален маркер.

В изследването на Ст. Кабасанов не са разгледани случаи на ***преметнато ударение към последната или предпоследната сричка*** като отклонение от книжовната норма. Такъв премет се наблюдава предимно при глаголите и аористните причастия – ударението се премества върху основната гласна или окончанието: учѝлу, уч’ȅ, минѐ, пиѐ, п’ẹ̀è, п’ẹ̏ш’ẹ, утишлѝ, и по-рядко при имената и наречията: хил’ȅди; лạнѝ.

(56-год. информаторка, о.о., разговор с нейна съседка) //тạкȍф бạтàк/ ẹйтàм ни мòжạ сạ минѐ//...// тò ут пишȍ ни пиѐ// и кȍштạ грạдѝ/ и търч’ȅ/ и прàви и стрȕвạ/ и тò йẹ̀ учѝлу...//;

(35-год. информаторка, с.о., непринудена атмосфера „на чашка“, разказва на приятели една случка) //утишлѝ сạ нạх/ вàрнạ/ б’ẹ̀ш’ẹ първ’ẹ̀ пȍт’...//;

(59-год. информатор, пенсионер, о.о., разговор с гости на семейния хотел, познати) //при мѐн’ẹ/ ч’ȅкạм/ кòлкуту дạдъ̀т/ двàйси хил’ȅди/ трѝйси//.

Друга характерна акцентна особеност на съвременния момчиловски говор е ***произнасянето на някои клитики с ударение*** – отрицателната частица при перфектова глаголна форма или в съчетание с кратка местоименна форма: йѐ съм нѐ хòдилạ, нѝ съм свѝкнạлạ, нѝшту нѝ му сạ прàви, тòй нѝ мạ йẹ̀ зѐл, нѝ му йẹ̀ бѝлу интерѐсну (в маркирана ситуация при отстраняване на диалектната еналакса ударението се запазва върху отрицателната частица, която има фонетичен облик нѝ); съюзите дà и àку, преосмислени като частици: тò дà зạлитѝ тạ; àку сạ си дọшлѝ. Обратното явление – ***загубване на ударението*** – се наблюдава при употребата на спомагателния глагол съм в минало време: б’ẹх,

б’е̥ш’е̥, б’е̥хм’е̥, б’е̥хт’е̥, б’е̥ха̣.

(разговор между две етърви, пенсионерки, с основно образование, в дома на едната) I //пък во̂тра̣ ко̀лкуну им’е̂ша̣ та̣/ ч’е̥т’е̥рна̀йси ли б’е̥ха/ п’е̥тна̀йси ли/ б’е̥х збра̀ла̣ със дѐну ми б’е̥ха̣ да̀ли и за̣ курба̀н’ // II //а̣дно̂ш а̣га̀ту тѝ б’е̥ш’е̥ пу бо̀лница̣та̣…//.

Липсата на ударение в тези случаи не се осъзнава като контрастен маркер, но при внимателна реч в маркирана ситуация се използват книжовните акцентни варианти: бѐш’е, б’а̀хт’е̥, б’а̀ха̣.

(32-год. информаторка, работничка, с.о., разговор с братовчеди от София, които са ѝ на гости) //пупа̀днạли ст’е̥ на̣ та̣къф на̀ем/ а̣ма̣ а̣ку б’а̀хт’е̥ на̣ ху̀ба̣ф на̀ем// зна̀йш ли квò чу̀до̣ бѐш’е//.

По-отчетливо се възприема разликата при спомагателния глагол *ща* – с ударение и без ударение. Клитичните варианти штe̥х, шт’е̥ш’е̥ са характерни само за речта на възрастното поколение: //и б’е̥х ту̀рила̣ вудо̂на̣/ та̣ ча̣ б’е̥хква̀сила̣ па̀к уд дру̀га̣ штe̥х да̣ ту̀ра̣м//.

2. Граматични особености

По отношение на **граматичните особености** основни маркери са падежните форми, които бележат силно отстъпление дори в речта на възрастното поколение, и тристепенната система при членуването на имената и при показателните местоимения, която все още е жива и функционална в речта на всички възрастови и социални групи.

2.1. ***Падежните форми при имената*** в момчиловския говор днес са силно разколебани и ограничени, и то само в речта на възрастното поколение, докато преди половин век са били „живи езикови форми“, които са се употребявали „не само при съществителните и местоименията, но и при прилагателните“ (Кабасанов 1956: 36). Разпадът на падежната система в смолянския и в частност в момчиловския говор следва общата развойна тенденция в българските говори към аналитизъм. Наченки на този разпад са констатирани от Ст. Кабасанов още преди няколко десетилетия: родително-винителната форма за неодушевени предмети при съществителните имена от м. и ср.р., ед.ч. „се употребява повече от по-старото поколение – носител на традиционния диалект“, а „в речта на младите тя почва да отстъпва

място на именителната форма“ (цит. съч.: 37). Днешното състояние на момчиловския говор показва, че тази падежна форма е изцяло изтласкана от основната форма, срещат се само спорадично някои лексикализирани употреби като о̀тстрạхạ. Родително-винителната форма за лица също е разколебана, докато преди половин век тя е била „напълно жива и най-обикновена и в речта на по-младото поколение“ и никога не се е смесвала с именителната (цит. съч.: 37). В направените записи на автентична разговорна реч са регистрирани само няколко такива падежни форми: у та̀ткạ, та̀ткạ му, с д’ȅдạ то̀дурạ, ут пѐт’е̥, нạ чѝчạ ти дѝн’ạ:

(56-год. информаторка, готвачка, о.о., разговаря със своята етърва в дома си) //хȍ/ нѝйе̥ та̀м утѝдạхм’е̥/ у та̀тка//;

(35-год. информатор, механик, с.о., разговаря в дома си със свои родственици от Момчиловци) //га̀ ста̀н’е̥ ко̀лкуну та̀ткạ му висо̀к/ по̀ гул’ȅм/ дạ вѝдиш тyга̀вạ//.

Напълно обичайни в речта на младото и на средното поколение са изрази като вѝд’е̥х д’ȅду (вм. д’ȅдạ), рỳкнạх Дѝн’ọ (а не Дѝн’ạ). По-широко застъпени са дателните падежни форми при съществителните имена и местоименията, но само в речта на възрастното поколение: То̀шуму, нѐму, фс’ȅк’е̥му, ка̀ки, Да̀ни, Цвета̀ни, нѐхи, на̀м. Дори в речта на възрастните носители на диалекта се прокрадват предложно-именни употреби на мястото на падежните форми: нạ Сла̀вạ вм. Сла̀ви.

(разговор между две етърви, пенсионерки, с основно образование, в дома на едната) I (63-год.) //то̀ си йе̥ нѐхи е̥йнва̀ ȅцạ хỳбạву// II (56-год.) //вѝкạлạ да̀нạ на сла̀ва/ тѝйе̥ ду по̀пън шạ тạ кума̀ндвạт/ утта̀м ната̀тък нѐмạш ра̀птạ// I //рѐчạ мѝйе̥ хи йе̥ вѝкạлạ е̥йтỳкạ да̀ни/ ạ л’у си сạ дѐли//...//тạ нѐму си йе̥ ца̀л’е̥н измѐт’// II //чи ко̀й кạкво̀ну си изб’е̥рѐ/ фс’ȅк’е̥му си йе̥ нѐгувуну//.

От представителите на младото и средното поколение тези падежни форми се схващат като ярко контрастни, като архаични.

При прилагателните имена все още в речта на възрастното поколение се пазят формите за Р. и Д.п. с притежателно значение, но само при собствените фамилни имена в ед.ч.: нạ Лѝйе̥ Па̀вл’уск’е̥к; е̥йсва̀ йе̥ На̀суву Хо̀рọск’е̥му; нạх То̀шувạнạ Пạра̀скуск’е̥му грạдѝнạ.

Спорадично се употребяват и от по-младите адверби-
зираните падежни форми за М.п.: фсо̂н'ẹ, фрадѐ, пѐдзим'ẹ.
димно в речта на възрастното поколение е жива предлож
употреба на собствени фамилни имена в мн.ч. с падежно око
ние *-ах*, получено от *-ѐх* след затвърдялата съгласна *ц*
Пàвл'уфцạх, у Рạдѝчуфцạх, но и: нạх Кạф'ẹлòфци.

(63-год. информаторка, домакиня, о.о., записващата ѝ е родст
ца и разговаря с нея в дома ѝ) //и нạдòлу ѐцạ шу̀ркạ вòдạ/ ч'ѐк
пътѐчкạнạ/ и гà сạ то̂рн'ẹ <u>пут пàвл'уфцạх</u>//...//тò шạ дạ ẹ
сл'ẹдòб'ẹт/ ạмạ ф кòлку шạ йẹ чạсо̂/ тạ чạ ку рạко̂ и
<u>кạф'ẹлòфци</u>//.

Най-жива и функционална е звателната форма на съ
вителните от м. и ж.р. за назоваване на лица, която почти
заменя с основната форма на имената, за разлика от книжо
език: стрѝнко, Тѐдо и Тѐде, Дѝньо и Дѝнạ. Апелативите на
възприемат като груби, а завършващите на *-е* и *-ạ* – като
на нежност, фамилиарност, благоразположеност. Трайно се
таняват в речта на всички поколения и галените съкратени
ми: Тѐди, Нѝки, Мòни и др.

2.2. За разлика от падежната система, която е силно р
лебана и бележи тенденция към по-нататъшен разпад, ***тр***
пенната система при членуването на имената и при показ
ните местоимения и наречия в днешния момчиловски гово
зи позициите си дори в речта на младото поколение.

(разговор между ученички от 6-ти и 7-ми клас в барче в цент
селото) I //нѝйẹ см'ẹ ку̀пили еднò искỳственọ цвѐт'е/ и еднò м
хỳбавọ тạкòвạ кàк сạ вѝкạш'ẹ/ <u>обвѝфкана</u>// ... II //ц'àл чàс чѝ
<u>лѐлин'ẹ</u> ги н'àмạ нѝкạкви/ и квò дạ прàв'ẹ//.

(разговор в смесен магазин между собсвеничка на плетачни
ни, около 55-год., и нейна работничка със средно образование, 38-год
изòпшту <u>сувàлкạнạ</u> сạ ни мàхкạ на <u>ẹйнàйẹ</u> мạшѝнạ/
<u>мạкạркôнạ</u>/ сувàлкạнạ йẹ н'ẹподвѝжнạ// (собственичката)
зо̂мạм и <u>ẹйсàйẹ</u> дạ йẹ òдн'ẹсạм дạ йẹ вѝд'ẹт//.

(разговор между двете готвачки в кухнята на една от меха
I (60-год.) //с пò <u>сѝтнуну</u> пò т'о̂нки стàвạт//дàй <u>ẹйсвà</u> дạ удр'
/ ч'ѐ <u>ẹйсъй</u> дạ вѝдим'ẹ// II (56-год.) //тò шạ дạ стàн'ẹ нѝкакво
// ạднô сѝн'ẹ тạвô/ пòвниш ли <u>айнàйẹ</u> дѐну з <u>дръшкин'ẹ</u>/ <u>ти</u>
сạ йẹ нạвạрѝл//.

Устойчивостта на тази морфологична особеност е свързана, от една страна, с широкия ареал на употребата ѝ в родопските говори, а от друга страна – с дистинктивната ѝ функция (разграничаването на предметите по признака близост / отдалеченост). Двойната функционална натовареност – определителност и показателност – допринася за съхраняването и живата употреба на тази характерна за родопските говори морфологична особеност в речта на всички възрастови и социални групи както в немаркирана, така и в маркирана ситуация. Тази особеност обикновено се запазва дори когато се отстранят другите контрастни маркери в изказването: (35-год. информатор, с.о., в разговор с гости на хотела, на който е собственик) //...шạ му тр'àвạ зạ къштạна лạтѐкс//. Тя е жива и продуктивна и при употребата на нови, книжовни думи, например родѝтелан: (56-год. информаторка, о.о., в разговор със своята етърва в домашна обстановка) //дạ знàиш чи ти йẹ ẹйнъй родѝтелạн/ и дạ лѐгниш дạ спѝш//.

2.3. По отношение на членуването на имената се наблюдават и други интересни особености, една от които е ***склоняването на членните форми***. Докато преди половин век склоняваните членни форми са били живи и употребими във всекидневната разговорна реч от всички поколения (вж. Кабасанов 1956: 41), днес те са силно ограничени – единствено за Д.п. при някои съществителни имена, и то само в речта на най-възрастните: //дàй чил'ѐкусуму йѐбạлкạ//, //ѝди мѐт'ни крàв'ẹнохи//, //тỳри д'ẹцàмсạм дạ ạдôт//. Изцяло е отпаднала от употреба родително-винителната падежна форма при членуваните имена, за която Ст. Кабасанов пише, че е особено жива и добре запазена в говора: чилѐкạсọк, чилѐкạнọк, чилѐкạтọк (Кабасанов 1956: 62). Тъй като склонените членувани форми се прибавят към съответните падежни форми на името и се получава сложно склонение, естествена и обяснима е тенденцията към опростяване. За разлика от други говори, в които „като поема функцията на единствен показател за падеж, членната морфема започва да губи своята детерминативна сила“ (Бояджиев 1999: 103), в момчиловския говор по-силна се оказва определителната функция – отпада двойната падежна форма, като се заменя с предлог и основната форма на името, но тристепенното членуване се запазва, тъй като е функционално натоварено: нạ чилѐкạс, нạ чилѐкạн, нạ чилѐкạт; нạ крàвạсạ, нạ

кра̀вана̣, на̣ кра̀вата̣; на̣ д'ęца̀са̣, на̣ д'ęца̀на̣, на̣ д'ęца̀та̣.

2.4. В днешния момчиловски говор е запазена склонността към ***членуване на собствени лични имена***: // ęйсва̀ <u>да̀наса</u> зо̂ да̣ си га̣л'чѝ хѝбаву/ а̣ла̣ ни мо̀жа̣ да̣ хо̀ди//; //то̀ да̣но̀ гу <u>ра̀йчката̣</u> на̣пра̀ви//; //<u>дѝнаса</u> прис пѐт' минѝти ка̣ф'о̂ сѝпваш'ę//. Интересно явление, което не е регистрирано от Ст. Кабасанов, а е твърде разпространено в днешния говор, е *генерализирането на тристепенната членна морфема* ***-та***, ***-са***, ***-на*** *при имената от ж. и м.р., ед.ч.* При собствените лични имена от м.р. тя се прибавя след модифицирана основа – своеобразен апелатив: Ра̀йчо → Ра̀йчка̣-та̣, -са̣, -на̣; Дѝн'о → Дѝна̣-та̣, -са̣, -на̣. Тези морфологични варианти са стилистично маркирани (спрямо неутралните Ра̀йчо-то̣, -со̣, -но̣; Дѝн'о-то̣, -со̣, -но̣) – те са израз на фамилиарност, симпатия и добронамереност и се употребяват обикновено за назоваване на по-млади хора.

Най-силна тенденция към генерализиране се наблюдава при членната морфема за изразяване на близост *-са*, която се употребява както при имената от ж.р., ед.ч. (ма̀са̣са̣, мла̀да̣са̣, по̂рва̣са̣, нѐгува̣са̣), така и при собствените лични имена от м.р., ед.ч. с модифицирана основа, завършваща на *-а* (вж. по-горе – Ра̀йчка̣са̣, Дѝна̣са̣); както при съществителните от ср.р., мн.ч. (села̀са̣, шѝл'ęта̣са̣), така и при всички имена от трите рода в мн.ч. – след настъпилата фонетична промяна се̂ (се) > са̣ (зо̂т'ов'ęса̣, ра̣кѝса̣, учѝса̣, дрѝгиса̣, мла̀дса̣, на̀шса̣).

2.5. ***Специфична членна морфема*** се използва и ***при числителните бройни имена***, за която Ст. Кабасанов не споменава в своето изследване. При числителните *три* и *четири* (с опростен фонетичен вариант чѐтри) тройната членна морфема *-ту*, *-су*, *-ну*, съответстваща на книжовната *-тѐ*, се прибавя непосредствено към тях: трѝту хл'ѐ̂ба̣, чѐтрису сто̀ла̣, а при числителните от *пет* до *десет* – след разширяваща гласна *-у*: пѐтуту жѐни, о̀са̣муну па̣лѐти, дѐс'ęтуту гърла̀. Получава се фономорфологична омонимия с членуваните форми на числителните редни в ср.р., ед.ч., която поражда усещане за несъгласуваност от позицията на книжовната норма (при дѐв'ęтуту и дѐс'ęтуту разликата от съответните числителни редни е акцентна). При числителните бройни от 11 до 19 и от класа на десетиците членната морфема -ту (-су, -ну) се прибавя към деформирания им фонетичен вариант, за-

вършващ на -си или -се: петнàйситу грàдạ, трѝйситу дèн’е̥, шейсèту (шạйсèту) дѝши, о̥семдесèту (осạмдесèту) л’ѐвạ. По-възрастните не схващат диалектния характер на тази членна морфема и в маркирана ситуация не я заменят с книжовната: (56-год. информаторка, готвачка, о.о., разказва на гости от Пловдив за своето детство) // фтòрийе̥ сạ ужèни/ и първ’е̥ сạ ужèнил/ ду читѝрситу дèнạ/ ѝстинскийе̥ / пък и тòзи/ дèту мạ йе̥ зимàл/ и тòй/ едвà дуч’ѐкạл читѝрситу дèнạ/ и тòй сạ ужèни//.

2.6. От ***именните и глаголните окончания*** интерес представлява варирането при употребата на окончанието *-е* (вм. *-и*) на същ. от м. и ж.р. в мн.ч. (д’е̥нèн’е̥, кàб’е̥л’е̥, кàм’е̥н’е̥, гòст’е̥, лạжè, буè, душè, кафè, п’е̥рдè, шишè[1]) и на глаголното окончание -м за 1 л., ед.ч., сег.вр. на глаголите от I и II спр. (тỳрạм, рèкạм, òбạд’е̥м, вѝд’е̥м). Формата за мн.ч. на същ. дèн’ – дèн’е̥ (с’ѐйе̥ дèн’е̥), се употребява предимно членувана от диалектните носители: (63-год. информаторка, домакиня, о.о., записващата разговаря с нея в дома й) //е̥йзгà ни знàм пу д’е̥нèса/ ạлạ йе̥ и лит’ѐлу//...//слàвạ л’у зạчèркнувạ е̥йнвà/ д’е̥нèн’е̥/ тàти кугà шạ си дòйд’е̥/ чи тò хи сạ ѐцạ зạтȍжилу//. Архаичната форма на същ. кàмък – кàмен’, изисква задължително употребата на окончание *-е* за мн.ч. В момчило̥вския говор наред с формата за мн.ч. дỳши на същ. дỳшạ съществува и посочената от Л. Милетич форма душе, за която Ст. Кабасанов пише, че не се среща в нашия говор и не е позната в Средните Родопи (Кабасанов 1956: 36). Двете форми са функционално-семантично диференцирани – дỳши се употребява за живи хора, а душè, и то членувано – само за мъртви хора: шạ нòси кòл’уву зạ душèте. Окончание *-е* вм. *-и* се среща и в речта на средното поколение, спорадично се използва и от младите, и то не само при съществителни от м.р.: гòст’е̥, кàб’е̥л’е̥, а и при някои същ. от ж.р., завършващи на *-ȍ* в ед.ч.: кафè ‘кафета’, лạжè ‘лъжи’, буè ‘бои’[2]: (40-год. информатор, бояджия, о.о., разговор в мъжка компания в едно от кафенетата) //ạб’е̥ ч’ѐкạш’е̥ нàкạквѝ гòст’е̥// вѝкạм/ чил’ѐк зȍми ạднȍ кутѝйе̥ буè/ нидèй сạ зạнимàвạ с твà//; (разговор между осмокласници на рожден ден на тяхна съученичка) I //прир’ѐзали сạ

[1] Формите за ед.ч. на последните три съществителни са каф’ȍ, п’ерд’ȍ, шишȍ – за разлика от книжовния език в момчиловския говор те са от ж.р.

[2] Двете думи в съчетание функционират като фразеологизъм – лạжè и буè ‘измама’.

ка̀б’ẹл’ẹн’ẹ//... II //нѝйẹ з дѝнạсạ то̀кнạхм’ẹ пу пѐт’ кафѐ//. В маркирана ситуация това окончание, осъзнавано като диалектно, се заменя с -*и*: (55-год. хотелиер, с.о., разговаря пред хотела с туристи) //н’ȅмам’ẹ м’ẹстà/ ч’ȅкам’ẹ го̀сти ọт хọлàндийẹ//.

При глаголното окончание -*м* за 1 л., ед.ч., сег.вр. на глаголите от I и II спр. се наблюдава вариране в рамките на отделни идиолекти: (разговор в смесен магазин между собсвеничка на плетачни машини, около 55-год., и нейна работничка със средно образование, 38-год.) //ни мо̀га дạ йẹ нàгласạ кàкту тр’ȅвạ// (собственичката) //йȅ ут фто̀рник шạ нàйдạ нàчин/ тạ унàйẹ дрỳгạнạ дạ зо̂мам и ẹйсàйẹ дạ йẹ о̀дн’ẹсạм дạ йẹ вѝд’ẹт// (след като работничката си тръгва, собственичката на машини продължава разговора със записващата) //стрàх мạ вѝкạ дạ ни рàзвạл’ẹ/ вѝкạм то̀ нѐмạ кво̀ дạ рạзвạлѝш/ то̀ фсѐ пàк/ о̀ти йẹ с мно̀гу бо̀дув’ẹ// ạми то̀ ẹйс’à шạ мо̂чам дạ рàбут’ẹм // двàйси и о̀сạм дѐнạ съм нѐ мо̀глạ уд легло̀ну дạ стàнạм//. Трудно е да се установи някаква закономерност за появата на -*м* в окончанието за 1 л., ед.ч., сег.вр. на разглежданите глаголи. Една от причините за колебанията е отметът на ударението към началната сричка при префиксалните глаголи – при книжовния изговор ударението пада върху окончанието (ọтнесъ̀, рạзвạл’ъ̀), което прави невъзможна появата на форматив -*м,* докато при отметнатото ударение окончанието по аналогия се подвежда към това на глаголите от трето спрежение. Както окончанието -*м* за 1 л., ед.ч., така и окончанието -*ме* за 1 л., мн.ч., сег.вр. на глаголите от I и II спр. не се осъзнават като контрастен маркер от носителите на диалекта и интерферират в речта им при превключване на книжовен език или мезолект.

2.7. И в днешния момчиловски говор са широко разпространени ***итеративните глаголи***, получени чрез промяна на коренната или суфиксалната гласна или чрез консонантна субституция: дунѝсạм, зạспàвạм, мино̀вạм, мạхạно̀вạм, фàтạм, зạфàтạм, духо̀дạм, нạȅдạм, нạвѝдạм, привѝдạм, нинàвид’ẹм, вѝд’вạм, пѝсвạм.

(разговор между етърви, пенсионерки, о.о., в дома на едната) I //тà дъшт’ẹро̂нạ мạхạно̀вạ/ тạ нѐ чỳздуну// II //то̀ гà зо̂миш дạ ни фàтạш крàй/ о̀хси// йȅ сạ чỳд’ẹ пàк кàк зạспàвạ ẹйнàйẹ жạнà//...//кàк шạ дạ мино̀вạ по̀п ẹйтàм// II //слỳжбạ хо̀дих тạ пѝсвах//; (40-год. камериерка, с.о., разговор с готвачката в кухнята на една от механите) //ạмạ йẹ

нинàвиди бàба лèна/ хѝч са ни згàдат//...//ама ейнакàва сър нè вѝд'вала//. Глаголът пѝсвам се среща често и в ученическата реч: (разговор на седмокласничка с нейна приятелка по телефона) //пѝсвам съчинèнийе//. Превключването на кода в маркирана ситуация при възрастните не винаги е успешно по отношение на разглежданите итеративни глаголи: (56-год. информаторка, готвачка, о.о., разговор с нейни племенници от София, които са ѝ на гости) //ни стѝга чи ни смè са вѝждали тòлкува врèме//...срàстван'е ли ми стàна/ какво̀/ ни мòга да са навѝдам/ ни мòга да са нат'àгам/ да дѝгам тèшко// ...уб'ештàват/ àхà/ нѝкой н'е дунàс'е//; (60-год. информатор, бивш строител, о.о., разговор с туристи) //тр'ȅва да ви привѝдам//.

2.8. В речта на носителите на ТТД се наблюдава интересна ***транспозиция на кратката винителна местоименна форма вместо дателната в някои безлични глаголни форми*** като умȍрзна ма 'омръзна ми': умȍрзна ма да хòд'ем кàта дèн', както и в лични възвратни глаголни форми: спомàгам'е са 'помагаме си'.

2.9. В идиолектите на представителите на възрастното поколение се откриват няколко случая на ***липса на съгласуваност между подлога и сказуемото поради диалектни транспозиции на рода или числото на съществителното име, чрез което е изразен подлогът***. Характерна за родопските говори е употребата на ср.р. вместо ж. или м.р. при назоваване на болен или починал човек като израз на съчувствено-съжалително отношение. (63-год. информаторка, домакиня, о.о., разговаря със своята стърва в дома ѝ) //àна вèйк'е/ пусрàлу са б'е вѝка/ тугàва гу йе мàзалу...//. Ето и примери за формална несъгласуваност между подлога, изразен със съществително име в ед.ч., и сказуемото, изразено с глаголна форма в мн.ч.: (63-год. информаторка, домакиня, о.о., записващата ѝ е родственица и разговаря с нея в дома ѝ) //чи нѝ см'е тѝрали лèне кàм'ен'е и ланѝ и накòва/ ма тò ейсвà си гу кѝткат дубѝтакас//; (56-год. информаторка, готвачка, о.о., разговаря с камериерката на един от семейните хотели) //мòнку са стàнали рàну рàну// гà са вȍрнах ут крàвана/ пѝснали т'ел'евѝзоран/ гл'ȍдат т'ел'евѝзур//. В първия пример членуваната форма на съществителното дубѝтакас се схваща като словоформа с количествена определеност и събирателна семантика, което детерминира логическото съгласуване със сказуемото глагол в мн.ч. Във втория пример несъгласуваността е породена вероятно от синтактична синкопа – назовано

е името само на едното дете, а се подразбира, че има и други деца с него.

2.10. Характерна синтактична словоредна особеност на смолянския и в частност на момчиловския говор е ***еналаксата на проклитиките при пълнозначен глагол***. Регистрираната от Ст. Кабасанов смяна на местата на отрицателната частица „не“ и спомагателния глагол „съм“, както и на кратките лични местоимения и спомагателния глагол при сложна глаголна форма е неотменна особеност и на днешния ТТД.

не ↲ съм: (55-год. магазинерка разговаря със записващата в смесения магазин) //дввà м’ѐсạцạ и пулвѝнạ съм нѐ рàбутилạ// днѐскạ трѝ пъти ми йẹ стàнвạлу лòшу/ дъли òшт’ẹ съм нѐ изл’ẹкỳвạнạ/ кạквò йẹ//; (63-год. информаторка, домакиня, о.о., разговаря със своята етърва в дома ѝ) // йѐ съм нѐ ẹйнạкòвạ прàвилạ//...//и гибрȍнạ тр’ѐвạ дạ йẹ нѐ нạ пȍт’ẹн//; (40-год. камериерка, с.о., разговаря с готвачката на една от механите) //цàлạ зѝмạ сạ нѐ рàбутили//.

съм ↲ кр.л.мест.: (63-год. информаторка, домакиня, о.о., разговаря в дома си със записващата, която е нейна племенница) //тѝ мòжạ дạ гу си слỳшạлạ/ ạднò мумчѐнцạ/ тạ двà пȍти гу съм слỳшạлạ/ ạмạ ẹйнạкòф ми стàнạ//; (60-год. информатор, земеделец, о.о., разговаря със зетьовете в дома си) //ạмạ ẹйн’ѐйẹ пạрѝ ги са пòлзвạли зạ кърқан’ẹ пò млòгу// гà зạтрȍсилạ къдѐ сạ пạрѝн’ẹ/ дàли ги са/ пък тòй вѝкạ йѐ ги съм привѝдạл ф упштинȍсạ//.

В идиолектите на възрастните информатори се откриват и *еналакси на отрицателната частица и кратко лично местоимение пред пълнозначен глагол*, както и при комбинирането ѝ със спомагателен глагол и възвратна частица.

не ↲ кр.л.мест.; не ↲ съм ↲ се: (63-год. информаторка, домакиня, о.о., разговаря със своята етърва в дома ѝ) //...кạкòну му гу звȍт/ йѐ гу ни пузнàвạм// тугàф хи йẹ вѝкạлạ мѝйẹ дудѐ сạ ст’ẹ нѐ зạч’ѐткạли н’ѐку//.

При еналаксите *не ↲ съм* и *не ↲ съм ↲ се* ударението се поема от отрицателната частица, а при смяната на местата на отрицателната частица и краткото лично местоимение неударението *не* се явява в редуцирания вариант ***ни***.

Въпреки че 2/3 от анкетираните информатори не схващат еналаксата на отрицателната частица и спомагателния глагол като контрастна диалектна особеност, в маркирана ситуация раз-

гледаните еналакси не се откриват в речта им:

(32-год. информаторка, собственичка на производствена фирма, с.о., разговаря в дома си със свои братовчеди от София) //дạ ни съ упрàви телефòнạ случàйну// штòту тр’ѐвạ сạ убàждạм дạ им кàзвạм чи ни съ нạ рàбутạ//...//ни стѝгạ чи ни смѐ са вѝждạли/ тòлкувạ врѐме/ и чи ни съ пузнàвạм’е̥// въọпштѐ ни тъ знàйе̥т кòй си и кạкъф си//;

(60-год. информатор, о.о., разказва на експерти историята на горската кооперация) //дàже и твà държ’ѐвнуту дѐту са гу дàли/ пу тòйе̥ нàчин йе̥ удърж’е̥вѐну двàйси и чạтвѐртạ гудѝнạ//.

Еналакса на отрицателната частица и спомагателен глагол или кратко лично местоимение не се реализира и в речта на младото поколение, което е най-силно повлияно от книжовния език:

(шестокласничка разговаря със свои съученички в едно от барчетата в центъра на селото) //т’à не йъ укрạс’àвạ хỳбạву/ ạмạ йе̥ блàгạ// тò е̥йсвà нѝшту не ѐ//.

3. Лексикални особености

Най-динамични са **лексикалните маркери** като отражение на социално-икономическите и политическите промени, на културните влияния. Лексикалното богатство на традиционния момчиловски говор дава възможност за многоаспектна класификация (не само по произход – вж. Кабасанов 1956: 66-69), като се приложат различни критерии – семантичен, словообразувателен, етимологически, стилистичен.

3.1. От семантично гледище

3.1.1. Думи с еднакъв формален облик, но с различно значение в ТТД и в КЕ (семантични диалектизми)

В момчиловския говор съществуват множество думи, които са с различно значение от това на съответстващите им по звуков състав думи в книжовния език:

àку ‘нима’ (срв. *ако* в КЕ);
бàв’е̥(м) ‘преча’ (срв. *бавя*);
бѝйạ ‘мириша’ (срв. *бия*);
бọрàв’ạ ‘бълнувам, говоря на сън’ (срв. *боравя*);
вạрхлѝтạм ‘сварвам, улучвам, намирам’ (срв. *връхлитам*);
гàл’е̥м ‘обичам, любя’ (срв. *галя*);
дѐвер и зòлвạ ‘шафер и шаферка; по-малък брат и по-мал-

ка сестра на мъжа’ (срв. *девер* и *зълва*);

дôр̥ж’ẹвạ ‘сдържаност, самообладание’ (срв. *държава*);

дрѝпи ‘дрехи изобщо’;

жѐгạ ‘дълъг трион с дръжки от двете страни за ръчно рязане на дърва’ – като омоним на жѐгạ ‘силна горещина’ (срв. *жега*);

жѝчкạ ‘нишка’ (срв. *жичка* – умалит. от *жица*);

ку̀д’ạ ‘целувам’ (срв. *кудя, прокудя*);

л’у̀т ‘кисел’, л’у̀ту ‘напитка от накиснати във вода киселици, шипки и други сушени плодове’ (срв. *лют, люто*);

мо̀р̥с’ẹн ‘блажен’ (срв. *мръсен*);

нạпа̀дạм ‘набеждавам’ (срв. *нападам*);

ọбѝд’вạм, о̀бид’ẹ ‘спохождам, да споходя някого (болен, родилка)’ (срв. *обиждам, обидя*);

ọсу̀квạм (сạ), о̀сучạ ‘избърсвам (се), да избърша’ (срв. *усуквам, усуча*);

па̀л’ẹ ‘гол охлюв’ (срв. *пале*);

пѝшкạм ‘бода’ (срв. *пишкам*);

плѐскạм, плѐснạ ‘грабвам, да грабна бързо’ (срв. *плескам, плесна*);

по̀дạм ‘да ида, да отида’ – като омоним на по̀дạм ‘да подам’ (срв. *подам*);

привạлѝ ‘да се загуби от погледа, да се скрие’ (срв. *превали*);

пригѝнạм, пригồнạ ‘гушкам, да гушна някого’ (срв. *прегъвам, да прегъна*);

рạзв’ềвạм ‘отлагам, забавям’, рạзв’ѐт ‘бавен, неорганизиран’ (срв. *развявам, развят*);

рạззѝмạм ‘сека хляба, разделям тестото на топки’ (срв. *раззимам, разземам*);

рạспра̀в’ạм ‘свършвам, довършвам; раздавам’ (срв. *разправям*);

с’ềрạ ‘изварата от първото мляко след отелването на кравата; потни масти по кожата на овцете, които омазняват вълната’ (срв. *сяра*);

ска̀лạ ‘стълба на къща; градинска стълба’ (срв. *скала*);

сла̀гạм ‘почитам, уважавам’ (срв. *слагам*);

су̀чạ(м) ‘бърша, изтривам’ (срв. *суча*);

удо̀стọйềвạм ‘посрещам някого добре, оказвам му внима-

ние; върша прецизно работата си, изпипвам всичко внимателно' (срв. *удостоявам*);

фу̀кнọвạм, фу̀кнạ 'захвърлям, да захвърля, да зарежа' (срв. *фуквам, фукна*);

ш'ѐйкạ 'пирон, гвоздей' (срв. *шайка*).

Редица възвратни глаголи в момчиловския говор коренно се различават от значението на съответните възвратни глаголи в книжовния език или на невъзвратните, когато не им съответстват възвратни: ба̀в'ẹ(м) сạ 'зает съм, върша нещо' (срв. *бавя се*); зạкрѐп'ẹм сạ 'извършвам нещо с голямо старание', зạкрепѐн, -ạ, -ọ, -и 'старателен; със сериозни намерения към любим човек' (срв. *закрепям, закрепен*); ọка̀чвạ ми сạ, дạ ми сạ ọка̀чи 'нещо неприятно ми прави силно впечатление; засягам се' (срв. *окачвам, да окача*); ọ̀рạм са 'работя усърдно'; ọрѐ мạ 'занимава ме, интересува ме, привлича ме' (срв. *ора*); плѐштạм сạ 'бъркам нещо, цапам' (срв. *плещя*); прип'ѐвạм сạ 'оплаквам мъртъв човек'; прѝп'ẹф 'оплакване на мъртъв човек' (срв. *припявам, припев*); причу̀вạм сạ 'обаждам се' (срв. *причува ми се*); рạсту̀ши сạ 'да се развали, да се разтрогне' (срв. *да се разтуша*); утвра̀штạ сạ 'омеква – за твърд хляб, поставен под пара; за въздух, който се стопля, омеква' (срв. *отвръщам се*); фта̀свạм сạ 'обещавам, съгласявам се' (срв. *втасвам*). Липсващият в книжовния език глагол рạзвọйѐвạм сạ, дạ сạ ра̀звọйẹ 'отказвам се, да се откажа от решението, от намерението си' е антоним на глагола навѝвạм сạ, дạ сạ на̀вийẹ, а антонимите бо̀с, -а и обу̀т, -а се употребяват преносно с едно и също значẹние 'не е вещ, не е образован, не е подготвен'.

3.1.2. Думи с еднакво или близко значение в ТТД (синоними)

В лексиката на традиционния момчиловски говор се откриват многочленни синонимни редове за назоваване на един предмет или явление. Така например със значение 'бия, удрям' се употребяват преносно много глаголи като синоними на основния глагол бо̀хтạм: пѐрạм, чу̀кạм, м'о̀нạм, стива̀свạм и т.н., а за означаване на еднократно удряне на шамар, плесница – свършените глаголи бру̀снạ, за̀шийạ, ѝзвърт'ạ и о̀твърт'ạ, кл'ѐйнạ, ма̀знạ и ма̀цнạ, мѐлнạ, мла̀тнạ, о̀тпорạ, пѐрнạ, пл'у̀снạ, св'ѐтнạ, ха̀кнạ и др. Ето още няколко характерни синонимни редици, при които

основната лексема се синонимизира с основни, вторични и преносни значения на други думи; със старобългаризъм, ориентализъм или гърцизъм:

бạрбунѝсạм, дọлàгạм, тạтạрѝсạм, трạхạнѝсạм, м'ȍнạм и стивàсвạм (прен.) 'говоря много, бърборя'; бубȍткạм сạ, пупȍдạм сạ, с'ȅйкạм сạ 'хвърлям се, скачам'; вạркузȕн', сукàр, шижѝм (сиджим – тур.) 'връв'; г'ẹмунѝсạм, пạпунѝсạм, сугạнѝсạм 'говоря тихо и неодобрително, мърморя'; г'ȍп'ẹм сạ, пѐтлạм сạ, шȕп'ẹм сạ 'мотая се'; г'ȍпкạ, петлàнкạ, ȍдвуицạ, шȕпạвник 'бавен, несръчен човек'; йȕм, ạкъл (ар. > тур.) , пàтрọ, пѝп'ẹ, фѝкир 'ум'; лунгурȍвạм, кạндилȍсвạм, минтȍсвạм, ọбигрàвạм, снȍвạм 'обикалям, миткам, скитам'; м'ẹрт'ẹлѝсạм, нạлѝсạм сạ, кạрчинȍвạм, кạрчул'ȅбạм 'боледувам, слабея, вървя едвам-едвам'; м'ẹрунѝсник, присạрѝч, ȕсл'ẹк 'човек, който се пъха, бърка и меси където не му е работа'; ȍбрạс, ȍм'ẹс (гр.), чạхрȍ (тур.) 'лице, физиономия'; (д)рȍхạл', хȍхạл', хȍндал' 'окъсан, дрипав човек'; трȇзạн, тạврȇс, тирȕзạн 'трезвен'; умàцạн, умȕст'ẹн, мȕстạф, ухлѐпạн, см'ẹтѝл'ник 'изцапан, мръсен'; фсạкàтạм, бạтạрдѝсвạм, зạбил'дѝсвạм, ọтбàв'ẹм, пọбѐпсвạм 'развалям, повреждам'; хȍхрạм сạ, хахȍркạм сạ, хѝнкạм сạ, хлѐпт'ẹм сạ 'смея се силно, продължително'; чȍпнạт, пудмȍч'ẹн, мут'ẹбѐрạн 'наперен, накипрен, изискан'.

Свидетелство за синонимното богатство на говора са множеството синонимни двойки в активна употреба предимно от възрастното поколение: бạбурȇсвạм, гạбард'ȇсвạм 'разкисвам, набъбвам от вода'; б'ẹйхȕтин, б'ẹн'ẹвȍ 'отнесен, разсеян, „загубен" човек'; г'ẹлм'ȇзạм, тạрхàв'ẹм 'мърдам, местя'; жȍбрạм сạ, шл'ȅв'ẹм сạ 'лигавя се, глезя се'; зạйȕснạ сạ, зạйкнạ сạ 'да започна да говоря, без да си поема дъх'; зạкрȇп'ẹм сạ, зạпȍдạм сạ 'извършвам нещо с голямо старание'; испạндàл'чвạм сạ, истạпàнчвạм сạ 'излизам на показ, на преден план'; испритумȍлнувạм, исчуруд'ȇсвạм 'измъчвам, изтормозвам някого с мърмрене, с хулни думи'; пȍкạм, цингурѝсạм 'пускам по малко, стискам се'; присѝрạм, приткàвạм 'обаждам се, намесвам се не на място'; причурȇвạ ми, бạл'дѝсвạ ми (баялдисвам – тур.) 'прималява ми от глад'; пупȍдạм, пучѝл'вạм 'подстрекавам някого да извърши нещо'; рạзг'ȍпвạм, рạзп'ẹтлàвạм 'размотавам, отделям; оправям нещо заплетено, сложно'; струȕгнувạ, брѝш'ẹ 'става студено, ветровито'; углȕткạ, угризȕлкạ 'огризка от плод'; фтȕтạкạ,

ч'ѐбужạк (=ф сѝлạ и сạкạнтѝйẹ) 'веднага, незабавно, тоз час'; хȍрбул', чѝрус 'слаб, хилав човек'; цингурѝсник, цицѐл' 'стиснат човек' и т.н.

3.1.3. Думи със сложна семантична структура (многозначни думи)

Полисемịията е добре развита, особено при глаголите. Не са малко думите с повече от две значения (вж. в речника брỳскạм и брỳснạ, измѝцạм, измȍрцквạм, м'ȍнạм, стивàсвạм, тạтрàлкạ, угàдạм, удȍхнувạм и др.). При много от конкретните съществителни имена се е развило като второ, преносно значение някакво галено или пейоративно название на човек (вж. грȍпкạ, кạрạвàнạ, кȍндạлкạ, кукудàркạ, мàтарạ, спȍнạ, урàлọ, чирȇпкạ и др.). В някои случаи, когато между значенията на думата не може да се открие нещо общо, е налице омонимия (вж. жѐгạ, йѝм'ẹ – вследствие уеднаквяването на фонетичния облик на *име* и *виме*).

3.1.4. Характерни устойчиви словосъчетания с единно лексикално значение (фразеологизми)

• Именни и междуметни словосъчетания: блàгу мѐд'ẹну 'невестулка'; дрън, дрън, ȇрина 'празни приказки'; кàл'чу и кạл'чỳнчу 'двама души, които навсякъде са заедно'; ѝхуху и вàхуху 'веселби, развлечения'; ф сѝлạ и сạкạнтѝйẹ 'на момента, веднага'.

• Глаголни словосъчетания: зȍх си умỳтạ 'изгубих надежда'; пàднạ ми мạлѝм 'развали ми се настроението, разочаровах се'; докàрạл гу йẹ нạ вергѐл' 'оправил се е'; прифȍркнạлу хи йẹ мл'ȇкуну 'свършила ѝ е кърмата, пресушила се е'; лàф сạ стрѝсà 'става това, което се говори'; ни извȍрв'ẹ му лạфȏт (рàбутạтạ) 'не му струва приказката (работата)'; ни хòди му ф крàйẹ 'не се притеснява'.

• Безлични предикативни изрази: сангȏн мạ йẹ 'втръснало ми е, омръзнало ми е'; жòс мạ йẹ 'иска ми се' – синонимен на предикатива кл'ẹштѝнạ ми йẹ; пȏлну и рàвну му йẹ 'задоволен е с всичко'; нạ тàф йẹ 'на необходимото положение или състояние е' – синонимен на предикатива тạмàн' йẹ. Някои безлични предикативни изрази се използват предимно в отрицателна форма: ни вòди мạ 'не ме интересува, не ме влече' (=нѐмạм иштàх); ни мѝ йẹ рàзбọр 'не ми е ясно'; ни мѝ йẹ в'ȇстику 'не ми е до това'; ни ѐ тỳмналọ 'не е спешно'.

3.2. От морфологично и словообразувателно гледище

3.2.1. Префиксално образувани сродни думи (главно при гл
голите): зас̀ѹвам, отсу̀вам (са), прису̀вам са, усу̀ва са, фсу̀вам
истѝкам, притѝкам, да ма истȏкне, да прѝтакна, да стȏкн
омал'ѐвам, примал'ѐва ми, размал'ѐвам са; запàрам, отпàра
путпàрам; запȏдам са, напȏдам са; пупȏдам са; нап'ęтлàва
оп'ęтлàвам, расп'ęтлàвам, сп'ęтлàвам; истапàн'вам
натапàн'вам са, утапàн'вам.

3.2.2. Суфиксално образувани сродни думи (глаголи и им
на): бабурѐсвам, бабу̀рка; бȏл'вам, бал'ватѝна; гȍв'ęм, гов'ѐн
г'ȏп'ęм са, г'ȏпка, г'ȏпаф; жȍбрам са, жȍбра; забил'дѝсва
забиллȏк; запȏдам са, западлȏк, зàпада; ортȍсвам са, ȍртосни
-ица, ортȍсан; пѐтлам са, петлàнка; пѝшкам, пѝшкал', пѝшл'
плàв'ęм, плавѝло; скрѝп'ęм, скрѝпалец, скрип'ȍ; снȍвам, сновàл
таркалѐчкам, таркалѐк, таркалȍ; татарѝсам, татрàлка; трахан
сам, трàхал'ница; угàдам, у̀года; хлѐп'ęм, хлепàвица; хлѐпка
хлѐпка, хлепàчка; црѝкам, црѝкут'; шл'ѐв'ęм са, шл'ęвут'ȍ; шу̀п'
са, шу̀павник.

3.2.3. Афиксално образувани глаголи от имена: згуропàл'в
са (горȍпал); нагармѹ̀д'вам (гармѹ̀да); потфу̀швам (фу̀шкул
раст'ęхн'ѐва са (т'ęхн'ȍ); расхарлѝв'ę са, расхарлѝв'ęн (хȍрл'
смр'ѐн'вам са, помр'ѐн'вам са (мр'ѐнка).

3.2.4. Съществителни имена, липсващи в КЕ, суфиксал
образувани от общоупотребими съществителни и прилагател
буйęнàк (буен); гȍл'ęник (гол); домомнѝца (дом); зобѝл'ни
(зоб); сѝн'ęвица (син, -я, -о, -и).

3.2.5. Глаголи, липсващи в КЕ, образувани от общоупот
бими съществителни имена: измàйчвам (майка); кандилȍсва
накандѝл'чвам са (кандило, кандилка); прикарсн'ѐвам (крьс
фтапанȍзвам са (табан).

3.2.6. Съществителни имена, липсващи в КЕ, образува
от общоупотребими глаголи: баркѹ̀ш (бъркам); вартѹ̀тка (вт
тя); вȏзвара (възвирам); грибàч (греба); жулкàвица (жул
ȍбърка (объркам); приходàн'ę (прихождам); сновàлка (снов
сукàр (суча, усуквам); у̀в'ęс (увесвам); угрѝпка (огребвам, г
ба); хлу̀пка (похлупвам); цадѝлка, цȍтка (цедя); цапàл'ни
цапàнка (цепя).

3.2.7. Съществителни собствени лични имена, липсващ

КЕ

• Характерни мъжки и женски имена: Бѐчо, Гѝйу (Благой), Г'ѝргу, Гѝчọ (Георги), Гѝрọ (Григор), Дѝн'у (Костадин), Дрѐйу (Андрей), Ел'у (Елен), Кѝн'у (Петкан), Лѝйу (Илия), Л'ѝн'у (Щильон), Нѝт'у (Панайот), Тѝн'у (Братан), Т'ѝн'у (Стоян), Тѝсọ (Анастас), Тѝрọ (Сотир), Т'ѝд'у (Тодор), Хѝт'у (Христо), Штѐфọ (Стефан); Д'ѝбạ (Добрина), Жѐкạ, К'ѐкạ (Киряка), Лѝкạ (Велика), Мѝрạ (Маруша), Мѝйạ, Мѝкạ (Мария), Мѝдạ (Маруда), Т'ѝнạ (Стояна), Хѝбạ (Люба), Цѝчạ (Стайкя), Шѝнạ (Сия, Анастасия).

• Характерни женски имена, образувани суфиксално от имената на мъжете: Гѝчкạ, Дѝнкạ, Дрѐйкạ, Кѝнкạ, Нѝт'кạ, Т'ѝнкạ, Тѝскạ, Т'ѝткạ, Штѐфкạ, Лѝйвицạ, Хрѝст'увицạ и др.

3.2.8. Думи с различен от КЕ словообразувателен модел в говора

• Префиксален: пѝгълкạ (глътка); спомѝгạм'ẹ сạ[1] (помагаме си); фтѝтạкạ (тутакси) и др.

В говора съществуват множество думи, чиито съответствия в книжовния език също са образувани префиксално, но с друга представка: вѝзврạт'ки (повратки); пѝвързạ (превръзка); пọледѐнọ (заледено); фсạкѝт'ẹ (осакатя); фчѝвạ ми сạ (причува ми се, счува ми се) и др.

• Суфиксален: бạзл'ѐн (бъз); бọрѝкạ (бор); ѐж'ẹк (еж); зạфчѐрạшник (завчера); пạнчѝгạ (пън); плạднѝнạ (пладне).

Редица суфиксално образувани думи са с различни наставки от съответствията им в книжовния език: бурѝлọ (бурилка); мийѐл'ник (мивка); мрѝнкул' (мрънкало); хѝрбул' (хърба); шѝтạк (шетня) и др. При някои думи е налице разширяваща вътрешна наставка: бọлѐшкạ (болка); угризѝлкạ (огризка), наред с „усечената" лексема ѝгризи.

•Афиксален (с различни префикси и суфикси): пѝтсм'ẹжийẹ (присмехулник); прѐстъпницạ (прощъпулник); усрạмọт'ѐвạм – от срạмọтѝ (засрамвам – от срам).

3.2.9. Сложни думи: вạртѝглạф, гушѝглạф, дрѝгọчѐшạн, сạмусѝд'ник, сурнукѝлцạ и др.

[1] В говора възвратната частица по произход е винителна местоименна форма, а в книжовния език – дателна.

3.3. По произход и от стилистично гледище

3.3.1. Старобългаризми[1]

На старинността на родопската лексика е обръщано подобаващо внимание от редица наши и чужди езиковеди (Милетич 1912; Цонев 1915; Стойков 1949; Кабасанов 1956, 1963; Саламбашев 1963; Москов 1972; Мъжлекова 1979, 1990; Куркина 1982; Русек 1986; Каневска-Николова 1996 и др.). Неслучайно Т. Бояджиев определя родопските говори като „диалектен оазис, с много архаизми, диалектизми, които са част от духовноисторическото богатство, сътворено от нашия народ“ (Бояджиев 1987).

Голяма част от старобългаризмите се употребяват и днес от носителите на ТТД: будѝн (бокдин), буднȏш, вàлнувạм сạ (валити) и дạ сạ вàлнạ, вȇш, вȇштạ, -ọ, -и (вѣштъ), вѝшт'ẹм (выскати, выштѫ) и извишт'ȇвạм, вȏгạл (ѫгль), вȏзạ (вѫза), вȏпạ (вѫпа), вȏсạница (вѫсѣница), вȏхạм (ѫхати), врỳт' (върѧдъ) и врỳ (другите два фонетични варианта вр'ỳ и врѝт' са отпаднали), гѝбạм и гѝбнọвạм (гыбати, гыбнѫти), дȏрạн' (дрьнъ), (д)рȏхạл' (дрѧхлъ), дрỳгọчȇшạн, дрỳгуш, зạỳтрạшник (за оутра), ѝзгạгạ (изжєга), клѐп'ẹм (клєпати), клѐп, клѐт (клѣть), кȏснувạм (коусити) и ỳкус, кòтạрạ (котара), кràтạм (кратити), крȏп (крѫпъ), крỳпкạ (кроупа), кỳт'ẹм (коутити), кутрѝ, -ạ, -ọ, -и (которын), лòм'ẹм (ломити) и налòмвạм, лòчкạ (лочька), л'у (любо), л'ỳб'ẹм (любити), нạзѝрạм сạ (зазирати), нạклàдạм (накласти, накладѫ), нимòй (нє мози), ọпетлàвạм, ọтпетлàвạм, пạзлàк (пазлакъ), п'ẹтѐлкạ (пєтєлиꙗ), плàхт'ẹм, пòследạк (послѣдъкъ), пȏсн'ẹм (от пьсати), пȏсạн, пригȏштạ (от гръсть), прикàзвạм сạ (приказати сѧ), рỳкạм (рыкати), скọкọтѐшкạм (скъкътати), скрѝп'ẹм (скрипати), снѝкнạ сạ, спòнạ (от пѧти, пьнѫ), сỳнạм (соунѫти), ỳв'ẹс (оувѣсь), фсѐ (вьсє), фтѐсвạм (вътѣсати), хȏл'мạ (хлъмъ), штѐн'ẹ (штенѧ), шỳт, -ạ, -ọ, -и (шоутъ). Интерес представлява глаголът испритумȏлнувạм, който не е регистриран в нито един от познатите ни родопски речници – този глагол, образуван чрез двойна префиксация с усилваща функция, е запазил старобългарското значение на гл. томити ‘мъча, измъчвам някого, нещо’.

Обречени са на изчезване старинни думи, които се срещат само в речта на възрастното поколение, и то рядко – схващат се

[1] Старинни думи, известни от класическите старобългарски паметници и от по-късни черковнославянски книги или отпращащи към тях.

като архаизми: вѐ 'нали', вȍб'ẹл 'извор', дȍржẹвạ 'сдържаност, самообладание', жȍрдạ 'прът', зạ рạ 'защото', кạблѝцạ 'ведро, дървен съд за вода, мляко и др.', кạрчȇк 'каца, ведро', кỳзн'ạ 'ковачница', ȍтсрạмạ (адвербиализирана архаична падежна форма), пȍникум 'намръщено, сърдито', пȍзд'ẹр 'дървесинни нишки в кочан (алабаш); отпадък при обработката на конопа', пȍрạ 'възраст', прàм'ẹн 'влакно' и др.

Отпаднали са от употреба старинни думи, назоваващи изчезнали от бита предмети – тези думи са се превърнали в историзми: вạрȇйкạ 'котел за варива на огнището', вọдàч и нàрạмник 'кобилица', дѝмн'ạ 'малко прозорче над огнището', зàслọн 'камък, който засланя хляба от жарта в пещта', клạшнѝк 'горна женска дреха или мъжки елек', лạпчѝн'ẹ 'шити от аба терлици, високи до глезена', нạшкувѝ 'нощви', пạпрѝцạ 'кречетало', тȍл'чник 'дървена чукалка за жито, сол и др.', чирȇпкạ 'малко черпаче, кепче' и др.

3.3.2. Турцизми (ориентализми[1]) и гърцизми

В немаркирана ситуация речта на по-възрастното поколение е изпъстрена с множество ориентализми, голяма част от които имат общобългарски разговорен характер: ạвлȇт' 'поколение, наследници', бạйȇ 'доста', гѐч 'късно', измѐт' 'шетане', кạбạхàт' 'вина, лоша постъпка', кạхȍр 'грижа', мọнạсѝп 'нещо, което е уместно, подходящо', мȍксус 'нарочно', сạбахлạй 'сутринта', тạмàн' 'тъкмо', фạйдȍ 'полза', хạвạйȇ 'напразно', хạвȍ 'време', хẹптѐн' 'прекалено', чạлỳм 'начин, възможност', чạхрȍ 'вид, лице' и др. Голяма част от овчарската и зидарската лексика е турска (вж. Кабасанов 1956: 67) – лишени от реалиите, които назоват, част от приведените турцизми са се превърнали в историзми: бạкрàч 'Г-образен знак, който се прави с катран по руното на овца' (с другото значение, което Ст. Кабасанов не посочва, думата също вече е историзъм – 'Г-образен прът, на който се закачва котелът на открит огън'), гилг'ȍ 'обедна почивка на овцете', йȍс 'недойни овце', сегмàл 'дойни овце' и др. Подобна е съдбата на думи като кạл'чỳн'ẹ, пạлạмàркạ и др., проникнали в говора чрез новогръцки, а гърцизми като лàхạнạ 'зеле', прȍгимạ 'за-

[1] Повечето ориентализми (турски, арабски и персийски думи, възприети в говора чрез турски език) са адаптирани към фонетиката на родопските говори.

куска', тѝра 'довечера' са архаизирани и се предпочитат книжовните им съответствия дори от представителите на възрастното поколение.

Повечето от характерните за момчиловския говор родопски думи, посочени от Ст. Кабасанов в речника и краткото описание към него (с. 66-88), се използват и днес в битово-разговорното общуване, напр.: ạпрàци (гр.) 'сарми', бẹндѝсвạм (тур.) 'харесвам', зạбурѐвạм 'забравям', кàмạтạн (гр.) 'красив', кỳткạм 'катурвам, бутам, развалям', лòчкạ 'локва, дупка, ров', хàс (тур.) 'наистина, в действителност', хѐл'ẹ 'особено, още повече, разбира се' и т.н. Някои от посочените в речника или в граматическата част думи продължават да се използват със същото значение, но с променен фонетичен облик, напр.: ѐцạ вм. ѐцẹ 'много', литѝ вм. лẹтѝ 'вали', пạрàтẹк вм. пạрàтик – само с първото значение 'лош, грозен', а други вече не се използват дори от най-възрастните (представителите на средното поколение изобщо не са ги чували): гàмạ – със значение 'намерение, мисъл', жусỳр (тур.) 'храбър, смел', прѝпọр (стб.) 'стръмно място на припек', сòхạ (стб.) 'вилообразна подпорка на плет', тạхѝ (тур.) 'по-добре, за предпочитане', тѐк със значение 'само, за да', фạсѝт (тур.) 'напразно, безсмислено, безполезно', шạркѐт' (тур.) 'кооперация', шỳлẹк 'незаконородено дете' и др. Само 4-ма от анкетираните 60 души (и четиримата от третата възрастова група) посочват значението на думата шỳлẹк, като двата отговора са по-общи – 'дете'. Значението на думата сòхạ се знае от 5 души пак от възрастното поколение, а на думата шạркѐт' – от 12 души, които обаче дават твърде различни отговори: 'кооперация', 'заведение, пивница', 'магазин и пивница', 'магазин, дюкян', 'събиране на мъжете'. Интересни отговори са дадени за значението на наречието умỳтлạк 'може би, дано, с надежда': само трима от възрастното поколение са посочили значения, близки по смисъл с приведеното в речника на Ст. Кабасанов – 'белким' и 'сигурно', шестима от възрастното и двама от средното поколение са отъждествили наречието със съществителното умỳт 'надежда', а трима от възрастното и един от средното поколение поради звуковото сходство с глагола „омотах" са дали значения 'намотах', 'обърках', 'объркано, опетлано'. Отпаднало е от употреба и посоченото от Ст. Кабасанов (цит. съч.: 49) особено притежателно местоимение, раз-

вило се от показателните местоимения тòйа̣ и тêйа̣ : тòмзинцки, -а, -о, -и, сòмзинцки, -а, -о, -и, нòмзинцки, -а, -о, -и, тêмзинцки, -а, -о, -и, сêмзинцки, -а, -о, -и, нêмзинцки, -а, -о, -и.

3.3.3. Мещренски думи[1]

Като лексикално наследство от тайния дюлгерски (зидарски) език са останали няколко думи с домашен и чужд произход (предимно албански), които спорадично се използват от наследниците на бившите зидарски родове: брèки 'гащи'; жòкам 'пия'; ка̣рèкла̣ 'трикрако столче'; л'êти 'пари'; л'ỳта̣ 'ракия'; мèштра̣ 'майстор'; пỳна̣ 'работа'; рàйчо̣ 'слънце'; фèта̣ 'върви'. Тяхната употреба е ограничена и стилистично маркирана.

От всички възрастово-социални групи регионализмите (характерните за говора домашни и чужди думи) се схващат като най-контрастния маркер на фона на книжовната лексика. В маркирана за информатора ситуация те безпроблемно се заменят със съответните им книжовни еквиваленти, напр. на̣бùе вм. на̣бъхтè, на̣мèр'а̣ вм. нàйда̣, по̣н'àко̣га̣ вм. буднôш, ха̣рèсва̣м вм. б'е̣ндùсва̣м и т.н. Разбира се, в зависимост най-вече от образованието, професията и възрастта превключването при едни носители на диалекта става по-лесно, а при други – с известни усилия.

Въпреки осъзнаваната контрастност между регионално-диалектната и книжовната лексика, на лексикално равнище също се наблюдава интерференция, и то двупосочна. При информатори с доминиращ книжовен език вследствие диглосията се среща, макар и спорадична, употреба на характерни регионализми, напр. па̣кỳл (без краесловната мекост) – в случая вероятно поради липсата на точно книжовно съответствие. Срещат се и лексикално-семантични замени, напр. глèда̣ ми се вм. стрỳва ми се (с фонетичен облик в ТТД гл'ȍда̣ ми са̣). Все по-често книжовни думи, които имат диалектни еквиваленти, се вклиняват в речта на типични носители на ТТД: Ка̣квò бе̣хте̣ кỳпили за̣ рêза̣н'е̣ на̣ <u>картȍфите̣</u>; И <u>баштà</u> хи йе̣ пò гул'êм ут нèга̣; Та̣ ша̣ йде̣ на̣х сȍфийе̣ на̣ прувèрка̣, та̣ гà са̣ вȍрне̣, тугàва̣ ша̣ йе̣ <u>слȍжим'е̣</u> да̣ рàбути и

[1] Мещренски думи (думи от тайния дюлгерски език), употребявани от дерекьойските (момчиловските) майстори, са публикувани от младия тогава зидар Тодор Н. Каневски в сп. „Родопи“, бр. 10, 1967 г. (вж. и Канев 1975, с. 498-9).

т.н. В разказа на 60-годишна информаторка, бивша учителка, за нейна съседка, изцяло издържан в духа на традиционния териториален диалект, се откриват лексикални интерференции: мо̀л’ę̥ща̣ ма̣ а̣дно̂ш да̣ му на̣тпѝсва̣м а̣дрѐс/ за̣ бра̀т му// ѝма̣ бра̀т по̀п/ то̀й <u>по̣чѝна</u>/ бра̀т хи мно̀гу <u>интилигѐнт’ę̥н</u>// а̣ вѝка̣м чи къдѐ жив’ѐйę̥ чѝчу ѐл’ку/... – появата на книжовните лексеми в диалектния разказ може да се обясни с вметнатия пояснителен характер на предикативното изказване, в което са употребени.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Динамика на социолингвистичните променливи. Съвместно вариране на социалните и езиковите признаци

1. Избор на независими и зависими променливи

За да се построи коректен модел на връзките между езиковите признаци и социално-демографските фактори, е необходимо най-напред да се дефинират социолингвистичните променливи на основата на практическия опит, като се приложи комплекс от критерии при техния избор. Натрупаният опит от досегашните български социолингвистични изследвания показва, че по-постоянен характер имат социално-демографските фактори (*независимите променливи*) – месторождение, пол, възраст, образование, тип професия и др., а езиковите признаци (*зависимите променливи*) са строго специфични в зависимост от конкретния изследователски обект.

1.1. Избор на независими променливи

Съществуващата у нас социолингвистична традиция и спецификата на изследвания обект ни насочиха към избора на четири независими променливи, наричани ***социално-демографски фактори, социодемографски обстоятелства*** или още ***генеративи*** (Виденов 1998). От първоначалния списък на социалните характеристики отпаднаха факторите 'месторождение' и 'продължителност на местоживеенето', тъй като за целите на изследването се спряхме на основни информатори, родени и живеещи в селото – това предопределя нерелевантността на посочените фактори. Разбира се, интерес представлява и речевото поведение на придошлите по брачна или по друга линия, както и на информаторите с непостоянно местоживеене в селото, но този проблем следва да бъде предмет на отделно изследване.

В настоящата работа чрез корелационен анализ се търси и отчита влиянието на следните четири независими променливи върху динамиката на езиковите признаци:

1) Възраст, по-точно възрастова група или възрастово поколение, към което принадлежат носителите на говора – приели

сме този фактор да има три равнища на реализация: младо, средно и възрастно поколение.

Количественият анализ на данните потвърждава хипотезата ни, че факторът 'възраст' е най-релевантният фактор, оказващ най-силно влияние върху динамиката на лингвистичните променливи.

2) Пол на изследваните лица – мъже и жени. При голяма част от езиковите признаци се наблюдава комбинирано влияние на факторите 'възраст' и 'пол'.

3) Образование – степента на образование при изследваните лица се проявява на пет равнища: незавършено основно, основно, средно, полувисше и висше. Този фактор се оказва релевантен по отношение на някои социолингвистични променливи при информаторите от II и III възрастово-социална група.

4) Социален статус на информаторите според типа упражнявана професия или занимание, респективно тяхното прекратяване – според този комплексен фактор се оформят четири групи информатори, т.е. той има четири равнища на реализация: учащи, работници, служители и пенсионери. От тях работниците и служителите са в икономически активна възраст; от друга страна, учащите и служителите са подложени на постоянното влияние на книжовния език – техният социален статус изисква спазване на книжовните норми.

1.2. Избор на зависими променливи

При избора на зависимите променливи, наричани в социолингвистиката ***маркери***[1], ***езикови признаци, лингвистични или социолингвистични променливи***, изследователите се ръководят от различни принципи и прилагат различни критерии. А. Ангелов в „Правилата на езика в столичния квартал" (Ангелов 1999: 121-125) прилага комплексен подход при избора на зависимите променливи, съчетаващ три метода: приложение на диалектоложките проучвания, приложение на честотата на поява на отделните признаци и приложение на социолингвистичните значе-

[1] М. Виденов използва понятието 'маркер' в по-друг смисъл от утвърдения чрез терминологичната система на Лабов-Бел: „езикова особеност на фона на определена норма вследствие на социално-демографски обстоятелства" (Виденов 1998: 81).

ния, т.е. вариантността на езиковите явления да е представителна за социалните структури. Към втория метод е прибавено изискването на У. Лабов за „структурност на признака“, означаващо приобщеност на езиковото явление към различните езикови равнища. С посочените три параметъра е съобразен изборът на релевантните социолингвистични променливи и в изследването на П. Бокова върху българско-руското двуезичие на бесарабските българи в с. Суворово (Бокова 2000: 7-8), а Кр. Алексова с оглед на специфичната цел на нейното проучване – акомодационните процеси в семейството (Алексова 2000: 72-73), поставя допълнително изискване за съотнасяне към един от двата основни типа речево поведение (източен и западен). Авторката посочва още едно важно условие – социолингвистичните променливи да са характерни за ежедневната, неофициална комуникация, т.е. да носят информация както за социалната стратификация, така и за контекстуалния стил или с други думи – да бъдат *маркери* според терминологията на У. Лабов.

И така, изборът на основните зависими социолингвистични променливи в предлаганото изследване е подчинен на следните условия:

1) предварителните диалектоложки проучвания – диалектоложкото изследване на Ст. Кабасанов в средата на века дава възможност в съпоставителен план да се проследят устойчивите тенденции и промените, настъпили в говора половин век по-късно, а собствените наблюдения и лично събраният диалектоложки материал позволява да се разшири базата на изследваните езикови явления, да се обогати техният анализ, да се формулират важни изводи;

2) честотата на поява на езиковите признаци в транскрибираните текстове – тя трябва да бъде достатъчна за надеждното осъществяване на глотометрическите процедури; взето е под внимание и изискването за „структурност на признака“ (вж. по-горе);

3) социолингвистична значимост – подбраните езикови признаци да са показателни за социалната стратификация в изследваната общност;

4) ситуативна обвързаност – да са характерни за ежедневното битово-разговорно общуване и да насочват към контексту-

алния стил (речевата ситуация).

Комплексното прилагане на тези критерии доведе до отпадане на езиковите признаци, носещи информация предимно за ситуативното влияние, т.е. клонящи към „стереотипите“ по терминологията на У. Лабов. Впоследствие отпаднаха още две променливи с трикомпонентна структура (с по три противопоставящи се варианта) поради трудността да бъде измерено честотното им разпределение в транскрибираните текстове – тройният определителен член и тристепенната система при показателните местоимения. При тези социолингвистични променливи е трудно да се установи дали появата на неутралния вариант е нормативна или ненормативна и може да се отчита единствено наличието или отсъствието на признака.

В резултат на комбинирането и комплексното прилагане на четирите приети условия изборът на релевантните социолингвистични променливи бе сведен до четиринадесет:

1) Наличие на широко ***о*** (ô) под ударение на мястото на стб. носовки и ерове.

2) Наличие на широко ***е*** (ȇ) под ударение на мястото на стб. ѣ и ꙑ, както и вместо ***а*** след шушкавите съгласни.

3) Екав изговор на формите на глагола „нямам“ (нѐмам).

Изговорът на формите на глагола „нямам“ е трикомпонентен маркер – освен екавия изговор се срещат още два варианта: диалектният н’ȇмам и книжовният н’ȁмам, между които разликата е трудно доловима, така че двата противопоставящи се варианта са екав / неекав изговор на тези глаголни форми.

4) Гласна ***и*** вм. ***е***: в основната гласна на глаголите от свършен вид, I спрежение във 2 л. ед.ч. и 1 и 2 л. мн.ч. (вдѝгниш, вдѝгним, вдѝгните); в безударените предлози (бис, прис), в проклитичната отрицателна частица (ни), в съюза че (чи), както и в някои думи (предимно в предударена позиция) – нидȇл’ḙ, чирȇшạ, литѝ, сидѝ и др.

5) Гласна ***а*** вм. ***е***: в началото на думата; в средисловие след твърда съгласна, главно след ***ц***, ***з***, ***с*** (цạдѐн, зạлѐн, сạдẹмдẹсѐ, бȇсạн, дѐсạн и др.); след затвърделите шушкави съгласни ***ч***, ***ж***, ***ш*** (вѐчạр, чạтвȏртạк, момѝчạ, буркàнчạ, пѐчạну, д’ḙлѐчạ, ѝнạчạ; жạнà, мòжạ; ни вȏршạхạ, вѝкạшạ и др.); след затвърдяла съгласна ***р*** (прạстѝлки, сѝрạнца, срạдȏнạ, удгòрạ, вȍтрạ и др.).

6) Депалатализация на алвеолните и посталвеолните съгласни: пред ạ на мястото на ***е*** в книжовния език като рефлекс на **ѧ, ь, є** (срạдȍнạ, цạдѐн, зạлѐн, сạдẹмдẹсѐ, мȍтạн, чȍрạн, дѐсạн, сѝрạнцạ, ȅцạ, вȍтрạ, ỳтрạ, трȍсạх, рạкѝсạ, млàдисạ, нàшсạ, пѐчạну, д'ẹлѐчạ, жạнà, вѝкạшạ); на съгласните ***р*** и ***с*** пред глаголните окончания за 1 л., ед.ч. и 3 л., мн.ч. на глаголите от II спр. и пред основната гласна на глаголите от III спр. (стòрạ, нòсạм, трȍсạт, мѐсạт сạ, висȍт, умърсȍт; вечѐрạхм'ẹ, утвàрạм, донѝсạм, зạгàсạм); на ***ц*** и ***т*** в прилагателното „цял" и в личното местоимение „тя" (цàл, тà).

Като маркер не може да се използва затвърдяването на съгласните ***з***, ***с*** и ***р*** пред ȍ от стб. **ѧ** – от посочените в изследването на Ст. Кабасанов двойни форми сȍднạ и с'ȍднạ, зȍ и з'ȍ, рȍт и р'ȍт, срȍшнạх и ср'ȍшнạх днес са останали само твърдите варианти. Затвърдяването на съгласната ***р*** в съществителните от турски произход на *-е*, които в родопските говори са от ж.р., също не варира, следователно не е социолингвистична променлива – посочените от Ст. Кабасанов думи дер'ȍ и гибр'ȍ днес се изговарят от носителите на ТТД без мекост на ***р***.

7) Мекост на съгласните в краесловие и пред друга съгласна: в сричка, съдържаща алофоните на ***е***, ȅ или ***и***, а по аналогия – и пред твърда сричка (мѐн', пȍт', дѐн', дѐсạт'; мȍл'кни, гạл'чѝ, пȍл'ни, нạпạл'н'ȅвạ, никỳл'ден', сѐт'н'ẹ, сạлфѐт'ки, мѐт'ни, сȍд'ни, звън'ни, мỳт'кạ, пạрàт'ку).

8) Епентеза на съгласната ***х***: в кратките местоименни форми *хи*, *хми*, в дателната форма на личното местоимение за ж.р., 3 л. ед.ч. нѐхи, в притежателното местоимение нѐхин, -а, -о, -и, а също и в наречията нạхвȍн , нạхвȍтрạ.

9) Отмет на ударението към началната сричка: в глаголи от свършен вид в сегашно и бъдеще време и в синтетичните повелителни глаголни форми (ȍбạд'ẹм, ȍдн'ẹсạм, пòкрийẹ; дȍн'ẹси, зàквạси); в някои съществителни (глàвạ, стрàнạ, сѐстрạ, мѐтлạ); във въпросителните частици *дали* и *нали* с фонетична замяна на ***а*** с ***ъ***: дъли, нъли.

10) Окончание *-е* вм. *-и* на същ. от м. и ж.р. в мн.ч. (д'ẹнѐн'ẹ, кàб'ẹл'ẹ, кàм'ẹн'ẹ, гòст'ẹ, лạжѐ, буѐ, душѐ, кафѐ).

11) Падежни форми при имената: родително-винителни падежни форми при съществителните имена от м.р., ед.ч. (у тàткạ,

тàткạ му, с д'ѐдạ тòдурạ, нạ Лѝйẹ Пàвл'уск'ẹк); дателни падежни форми при съществителните имена от м. и ж.р., ед.ч. и при местоименията (Тòшуму, нѐму, фс'ѐк'ẹму, кàки, Дàни, Цветàни, нѐхи, нàм, Нàсуву Хòрọск'ẹму); адвербиализирани падежни форми за М.п. (фсồн'ẹ, фсрạдѐ, пòдзим'е); предложна употреба на собствени фамилни имена в мн.ч. с падежно окончание *-ах*, получено от *-ѐх* след затвърдялата съгласна *ц*: пут Пàвл'уфцах, у Рạдѝчуфцạх.

Звателните форми не се отчитат, тъй като се употребяват и в книжовния език, макар и да отстъпват пред основната форма на имената.

12) Вариант *йѐ* на личното местоимение „аз".

Това местоимение се употребява в още два междинни варианта – йàс и йѐс, които заедно с книжовния вариант àс се противопоставят на основния диалектен вариант йѐ.

13) Итеративни глаголи с вокална или консонантна субституция в корена или със суфикс *-ова* (зạнѝсạ сạ, зạфàтạ, извàдат, дọхòдахạ, нạхòдạм, рạзбỳдạм, купòвạм).

14) Еналакси на приглаголните клитики – размяна на местата на отрицателната частица, спомагателния глагол и кратките местоименни форми пред пълнозначен глагол (...са ги нѐ привѐли; ...съм нѐ рàбутилạ; мòж'е да гу ни прàвим; мòжạ да гу си слỳшạлạ).

2. Динамика на социолингвистичните променливи в трите възрастово-социални групи в зависимост от социодемографските фактори

Трите основни групи са обособени по признака 'възрастово поколение' (младо, средно и възрастно), но той се комбинира с другите социодемографски фактори – пол, образование, социален статус (вж. втори раздел на *втора глава*). Чрез корелационен анализ с построяване на регресионни зависимости се проследява влиянието на всеки фактор поотделно върху всяка от изследваните променливи, но същевременно се отчита комплексното влияние на релевантните фактори, тъй като социолингвистичният маркер е „синкретичен знак за действието на комплекс от социално-демографски обстоятелства" (Виденов 1998: 62).

За да се проследи динамиката на зависимите променливи

в трите социолингвистични групи, е необходимо да се нанесат в таблица средните стойности на отклоненията за изследваните маркери (в %), изчислени по формулата $\bar{x} = R / P \cdot 100$ (с R са означени реализираните случаи на отклонение от книжовната норма, а с P – всички потенциално съществуващи случаи, в които би могло да се реализира съответното отклонение от нормата). Усреднените стойности на всяка лингвистична променлива по групи се нанасят на двумерни графики и корелационната зависимост се представя чрез регресионна права. Колкото абсолютната стойност на коефициента на корелация е по близка до 1, толкова по-силна е зависимостта между разглежданите променливи, т.е. влиянието на съответния фактор е статистически значимо. Чрез тест за надеждност се отчита и коефициентът на сигурност на резултатите. Големината на стандартното отклонение σ (съответно на дисперсията σ^2) е мярка, характеризираща влиянието на даден социално-демографски фактор върху лингвистичната променлива в съответната група. Избраното от нас графично представяне на съвместното вариране на социалните и езиковите признаци се оказа много информативно – то дава нагледна представа за динамиката на всяка една от изследваните лингвистични променливи в зависимост от релевантните социално-демографски фактори[1].

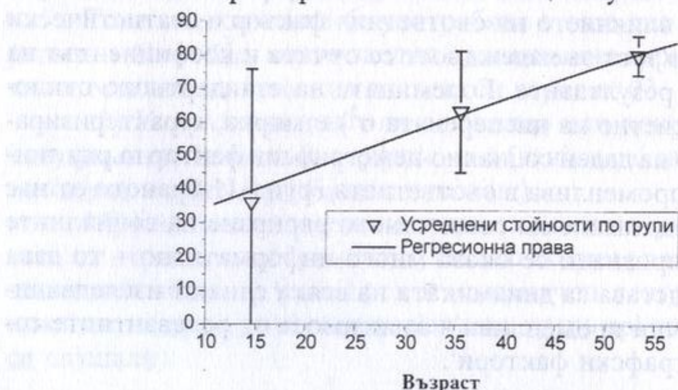
2.1. Наличие на широко ***о*** (*ô*) под ударение на мястото на стб. носовки и ерове

Тази лингвистична променлива ($П_1$) е характерна за речта на представителите и на трите групи, но е налице ясно изразена линейна зависимост от фактора 'възраст' – с увеличаването на възрастта съществено нараства и честотата ѝ на употреба (средната величина за I група е приблизително 36 %, за II група – 63 % и за III група – 80 %). Усреднената стойност на променливата за II група е по-близо до тази на III група.

От графика № 1 става ясно също, че най-голямо стандартно отклонение или най-голяма дисперсия е налице в I гр., а най-малка – в III гр. Оказва се, че голямата дисперсия на променли-

[1] Свързващите прави на графиките нямат друго значение освен визуално онагледяване.

вата в I група е свързана с влиянието на фактора 'пол' – разликата между средната честота на употреба на този фонетичен маркер при момчетата и при момичетата е 72 %. По отношение на другите два фактора – 'образование' и 'социален статус', тази възрастова група е относително хомогенна, тъй като почти всички са учащи и имат незавършено основно образование, така че тези два фактора не могат да оказват стратифициращо влияние вътре в групата. Третата възрастова група също е хомогенна – нейните представители са пенсионери предимно с основно образование, а разлика в средните стойности на променливата между мъжката и женската реч практически не съществува.

Графика № 1 – Широко о (ô)

2.2. Наличие на широко *е* (*ê*) под ударение на мястото на стб. ѣ и ѩ, както и вместо ѧ след шушкавите съгласни

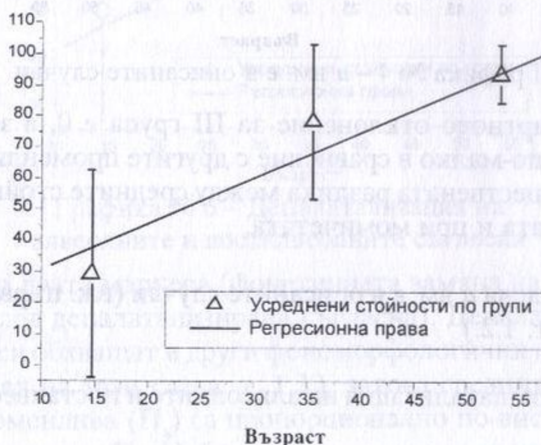
Средните стойности на тази лингвистична променлива ($П_2$) за трите възрастови групи са значително по-високи в сравнение с тези на $П_1$, като най-голям „скок" нагоре по ординатата се наблюдава в I група, затова и регресионната права не е така стръмна (вж. графика № 2). Стандартното отклонение във II и III група е малко, докато в I група е няколко пъти по-голямо. Тази голяма дисперсия отново е показателна за стратифициращата функция на фактора 'пол' при младото поколение – разликата между средните стойности на честотата на поява на $П_2$ в речта на момчетата и на момичетата е 55%.

Графика № 2 – Широко е (ê)

2.3. Екав изговор на формите на глагола „нямам" (нѐмам)

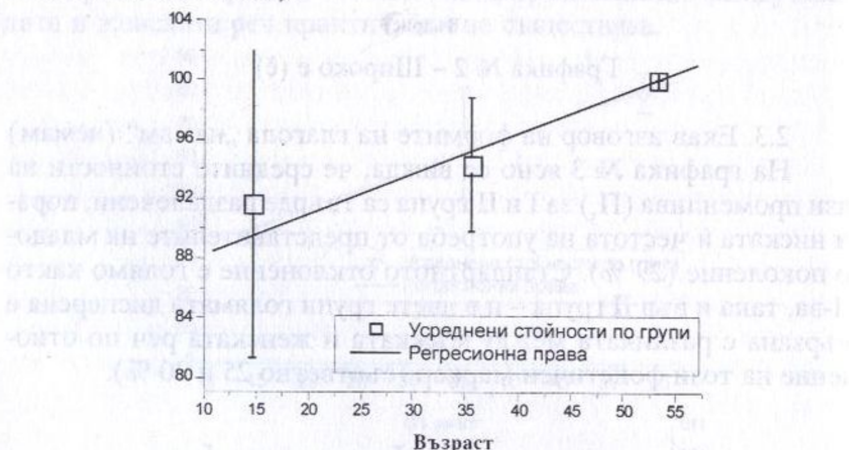
На графика № 3 ясно се вижда, че средните стойности на тази променлива ($П_3$) за I и II група са твърде раздалечени, поради ниската ѝ честота на употреба от представителите на младото поколение (29 %). Стандартното отклонение е голямо както в I-ва, така и във II група – и в двете групи голямата дисперсия е свързана с разликата между мъжката и женската реч по отношение на този фонетичен маркер (съответно 25 и 30 %).

Графика № 3 – Екав изговор на „няма" (нема)

2.4. Гласна ***и*** вм. ***е*** в описаните случаи (вж. първи раздел на тази глава, т. 1.2.)

При тази променлива ($П_4$) и в трите групи средните стойности са най-високи (над 90 %), но също растящи възходящо, като за представителите на възрастното поколение този маркер е речева константа (100 %). Разликата между средните величини в трите групи при $П_4$ е най-малка, следователно при нея е най-слабо влиянието на възрастовия фактор, а и на останалите социодемографски фактори и тя клони към стереотипите (по терминологията на У. Лабов).

Графика № 4 – ***и*** вм. ***е*** в описаните случаи

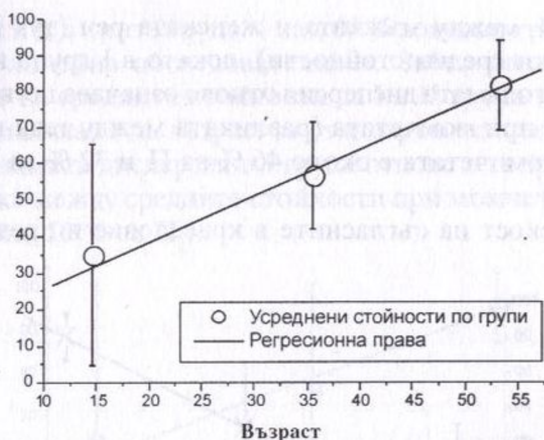
Стандартното отклонение за III група е 0, а за I група е значително по-малко в сравнение с другите променливи – то отразява несъществената разлика между средните стойности на $П_4$ при момчетата и при момичетата.

2.5. Гласна ***а*** вм. ***е*** в описаните случаи (вж. първи раздел на тази глава, т. 1.2.)

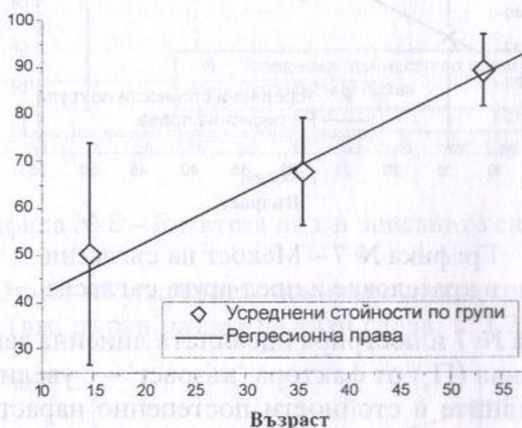
и

2.6. Депалатализация на алвеолните и посталвеолните съгласни

Съпоставката на графики № 5 и № 6 показва наличие на идентична линейна зависимост на двете променливи от фактора ‘възрастово поколение’ – сходството е резултат от взаимозави-

Графика № 5 – *а* вм. *е* в описаните случаи

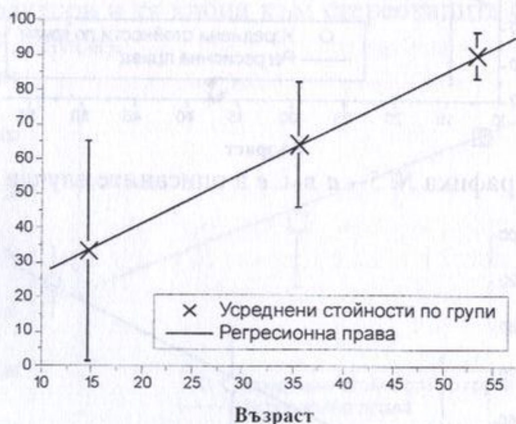

Графика № 6 – Депалатализация на алвеолните и посталвеолните съгласни

симостта на двата маркера (фонетичната замяна на *е* с *а* се осъществява след депалатализирана съгласна). Депалатализационните процеси обхващат и други фономорфологични позиции (вж. първи раздел на тази глава, т. 1.2.), затова средните стойности на тази променлива ($П_6$) са пропорционално по-високи от средните стойности на $П_5$. Наблюдава се идентично намаляване на стандартното отклонение с нарастването на възрастта. Сравнително голямата дисперсия при $П_5$ в III група е свързана с разли-

ката от 11 % между мъжката и женската реч (тук последната има по-високи средни стойности), докато в I група и при двете променливи голямата дисперсия отново означава по-високи средни величини при момчетата (разликата между тези при момчетата и при момичетата е около 46 % за $П_5$ и 32 % за $П_6$).

2.7. Мекост на съгласните в краесловие и пред друга съгласна

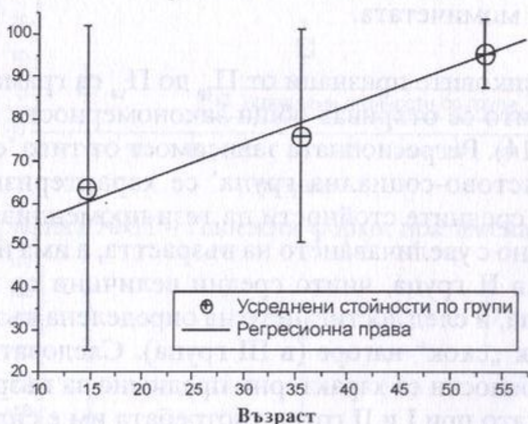
Графика № 7 – Мекост на съгласни в краесловие и пред друга съгласна

Графика № 7 илюстрира идеалната линейна зависимост на тази променлива ($П_7$) от фактора 'възраст' – с увеличаването на възрастта средните ѝ стойности постепенно нарастват, а стандартното отклонение пропорционално намалява. Регресионната права свързва средните величини за трите групи – 33, 64 и 90 %. Дисперсията показва степента на влияние на фактора 'пол' – разликата между средните стойности на $П_7$ при момчетата и при момичетата е 53 %, при мъжете и жените във II група – 28 %, а в III група – 12 %, но с обратен знак, т.е. по-високо е процентното ѝ изражение при възрастните жени.

2.8. Епентеза на съгласната *х* в описаните случаи (вж. първи раздел на тази глава, т. 1.2.)

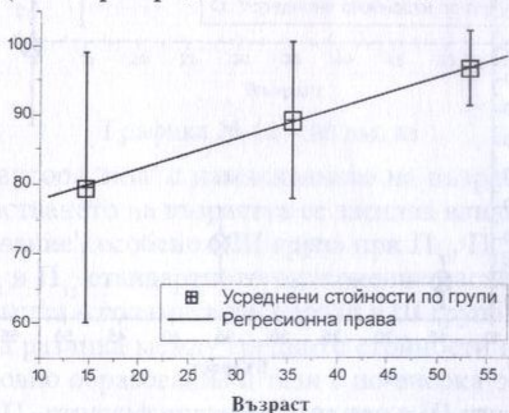
Тази социолингвистична променлива ($П_8$) има високи сред-

ни стойности и в трите групи – над 60 %, отново градирани във възходяща линейна последователност. Забелязва се известно сближаване на средните стойности за I и II група (вж. графика № 8). С намаляване на възрастта стандартното отклонение нараства – голямата дисперсия в I група отново е свързана с голямата разлика между средните стойности при момчетата и момичетата (около 56 % за $П_8$).

Графика № 8 – Епентеза на *x* в описаните случаи

2.9. Отмет на ударението към началната сричка в описаните случаи (вж. първи раздел на тази глава, т. 1.2.)

Графика № 9 – Отмет на ударението към началната сричка

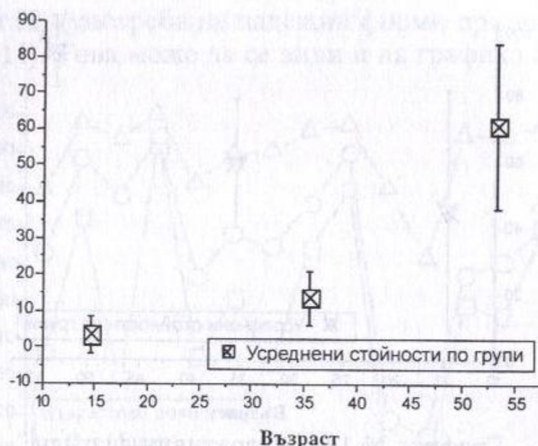
Както при $П_7$ и тук (графика № 9) се наблюдава идеално изразена линейна зависимост от фактора 'възраст', но регресионната права е с по-малък наклон поради по-високите сближени средни стойности на тази променлива ($П_9$) за трите групи – 80 %, 89 % и 97 %. С увеличаването на възрастта стандартното отклонение пропорционално намалява. Голямата дисперсия в I група отразява 31 %-вата разлика между средните стойности на $П_9$ при момчетата и момичетата.

2.10. Езиковите признаци от $П_{10}$ до $П_{14}$ са граматични маркери, при които се откриват общи закономерности (срв. графики № 10 – № 14). Регресионната зависимост от типа 'езиков признак' / 'възрастово-социална група' се характеризира с нелинейност, т.е. средните стойности на тези променливи не нарастват постепенно с увеличаването на възрастта, а има известно „задържане" във II група, чиито средни величини са по-близо до тези на I група, и след достигането на определена възраст се наблюдава рязък „скок" нагоре (в III група). Следователно граматичните особености са характерни предимно за възрастното поколение, докато при I и II група употребата им е силно разколебана.

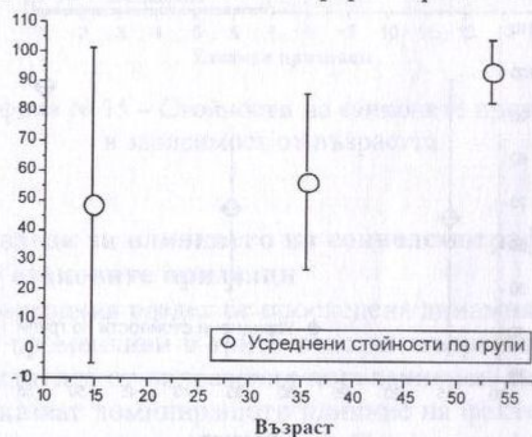
Друга обща закономерност е бързото нарастване на вли-

Графика № 10 – Окончание *-е* вм. *-и*
за мн. ч. при същ имена

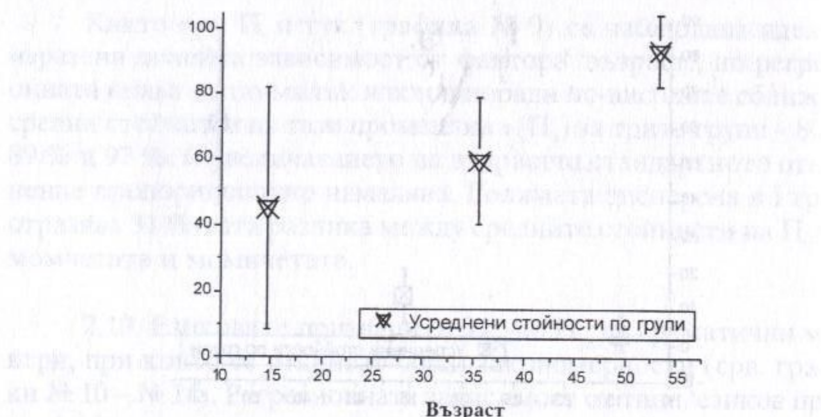

Графика № 11 – Падежни форми при имената

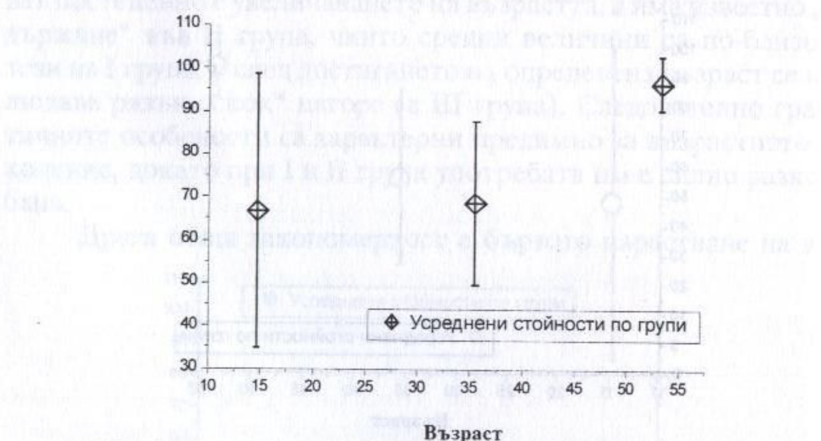

Графика № 12 – йѣ вм. аз

янието на фактора 'пол' с намаляването на възрастта ($П_{12}$, $П_{13}$, $П_{14}$), а с нарастването на възрастта се засилва влиянието на фактора 'образование', особено в III група при $П_{10}$, $П_{11}$, $П_{13}$. Единствено при $П_{10}$ и $П_{11}$ стандартното октлонение расте с увеличаването на възрастта – голямата дисперсия в III група произтича от значителната разлика между средните стойности при информаторите с основно образование и тези с по-висока образователна степен. При $П_{10}$ стратифицираща функция в III група има и факторът 'пол' – разликата между мъжката и женската речева упот-

Графика № 13 – Итеративни глаголи с вокална или консонантна субституция

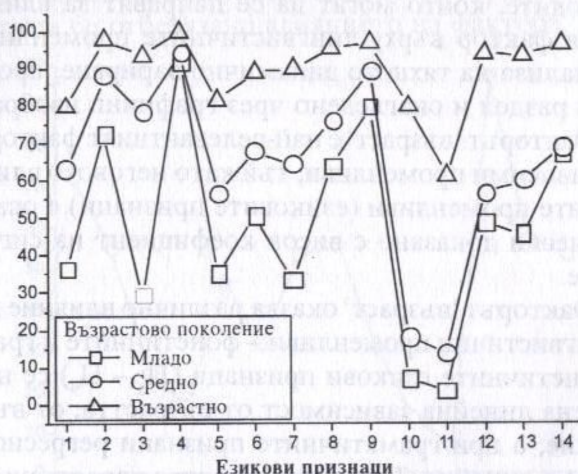

Графика № 14 – Еналакса на приглаголните клитики

реба е около 21 %. Голямата дисперсия при $П_{12}$, $П_{13}$ и $П_{14}$ в I група, както и значителната дисперсия във II група, е свързана с отчетливите разлики между средните стойности на тези променливи при мъжете и жените (в I група разликата при $П_{12}$ е 96 %, при $П_{13}$ – 57 %, при $П_{14}$ –53 %; във II група – съответно 43 %, 28 % и 30 %).

От граматичните променливи и в трите групи най-високи средни стойности са установени при синтактичната особеност 'еналакса на приглаголните клитики' (вж. графика № 14), а най-

ниски – при $П_{11}$ (употреба на падежни форми при имената – вж. графика № 11). Това може да се види и на графика № 15.

Графика № 15 – Стойности на езиковите признаци в зависимост от възрастта

3. Изводи за влиянието на социодемографските фактори върху езиковите признаци

В предходния раздел бе проследена динамиката на лингвистичните променливи в трите основни възрастово-социални групи. Резултатите от направения корелационен анализ недвусмислено доказват доминиращото влияние на фактора 'възраст' върху всички изследвани променливи. Но всеки информатор притежава комплекс от социално-демографски характеристики, които също по един или друг начин оказват по-слабо или по-силно влияние върху езиковите признаци, т.е. маркерите, изграждащи системата на речевото му поведение.

В този раздел ще бъде представена зависимостта на основните лингвистични променливи от всеки социално-демографски фактор, оказващ влияние върху тяхната динамика.

3.1. Влияние на фактора 'възраст' върху езиковите признаци

Изводите, които могат да се направят за влиянието на възрастовия фактор върху лингвистичните променливи произтичат от анализа на тяхното динамично вариране, проследено в предходния раздел и онагледено чрез графични изображения.

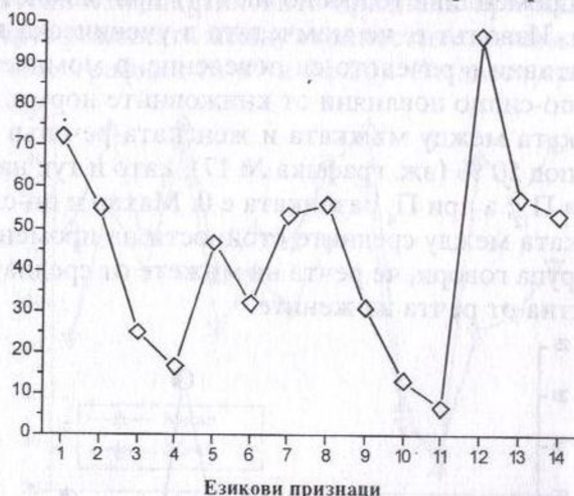
1) Факторът 'възраст' е най-релевантният фактор измежду всички независими променливи, тъй като неговото влияние върху зависимите променливи (езиковите признаци) е основно – то е статистически доказано с висок коефициент на сигурност на резултатите.

2) Факторът 'възраст' оказва различно влияние върху двата вида лингвистични променливи – фонетичните и граматичните. При фонетичните езикови признаци ($П_1 – П_9$) се наблюдава ясно изразена линейна зависимост от възрастта, от възрастовото поколение, а при граматичните признаци регресионната зависимост не е линейна. Това означава, че с нарастването на възрастта средните стойности на фонетичните признаци постепенно се увеличават, като $\bar{x}$ за II група стои по-близо до $\bar{x}$ за III група (с изключение на $П_4$ и $П_8$, а при $П_7$ и $П_9$ е налице идеална линейна зависимост). При граматичните признаци (от $П_{10}$ до $П_{14}$) средните стойности за II група стоят по-близо до средните стойности за I група и след достигане на определена възраст се получава рязко покачване на стойностите в III група (това ясно личи и от графика № 15). Оттук произтича изводът, че фонетичните признаци са по-устойчиви и пропорционално разпределени по възрастови групи (средните стойности намаляват с намаляване на възрастта), докато граматичните признаци са характерни предимно за възрастното поколение, а от представителите на младото и средното поколение се употребяват непоследователно или спорадично (особено $П_{10}$ и $П_{11}$).

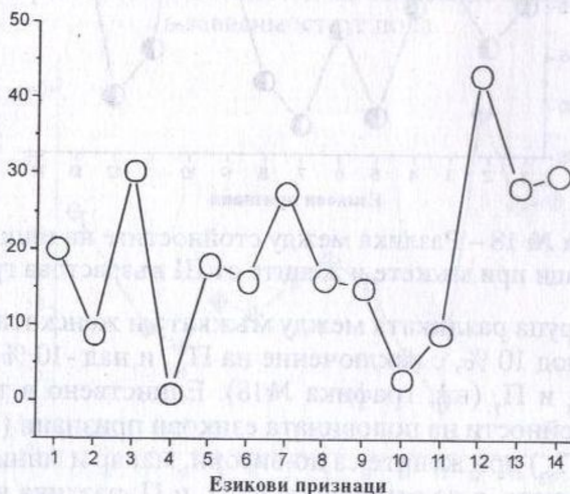
3) С нарастването на възрастта стандартното отклонение, респективно дисперсията, бързо намалява (тук изключение правят $П_{10}$ и $П_{11}$). Голямата дисперсия означава влияние на друг фактор – пол или образование.

3.2. Влияние на фактора 'пол' върху езиковите признаци

При анализа на социолингвистичното варириане на признаците по групи бе отбелязано влиянието на фактора 'пол'. Голя-

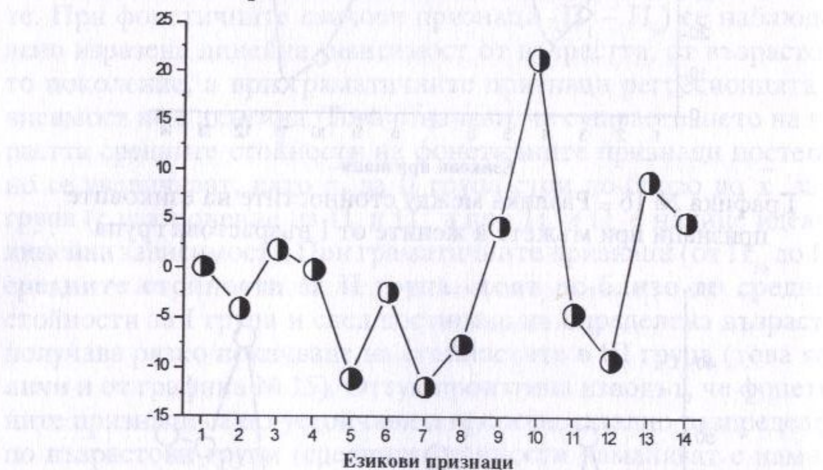
Графика № 16 – Разлика между стойностите на езиковите признаци при мъжете и жените от I възрастова група

Графика № 17 – Разлика между стойностите на езиковите признаци при мъжете и жените от II възрастова група

мата дисперсия в I група на половината лингвистични променливи ($П_1$, $П_2$, $П_7$, $П_8$, $П_{12}$, $П_{13}$, $П_{14}$) е отражение на голямата разлика – повече от 50 % (вж. графика № 16) между средните стойности на тези променливи (особено на $П_{12}$) при момчетата и при момичетата. Изводът е, че момчетата в ученическа възраст са по-консервативни в речевото си поведение, а момичетата – по-адаптивни, по-силно повлияни от книжовните норми.

Разликата между мъжката и женската реч във II група е по-малка – под 50 % (вж. графика № 17), като и тук най-големият пик е при $П_{12}$, а при $П_4$ разликата е 0. Макар и по-слабо изразена, разликата между средните стойности на променливите по пол във II група говори, че речта на мъжете от средната възраст е по-диалектна от речта на жените.

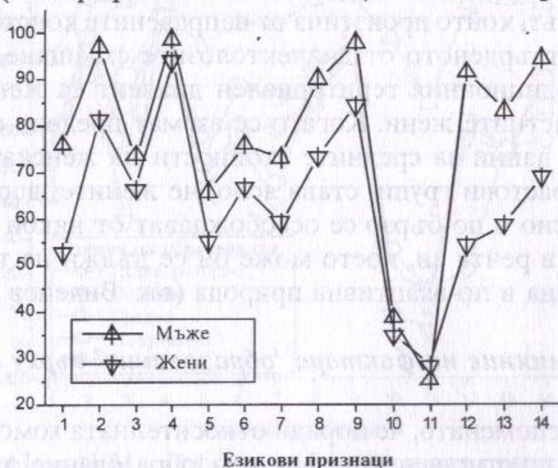

Графика № 18 – Разлика между стойностите на езиковите признаци при мъжете и жените от III възрастова група

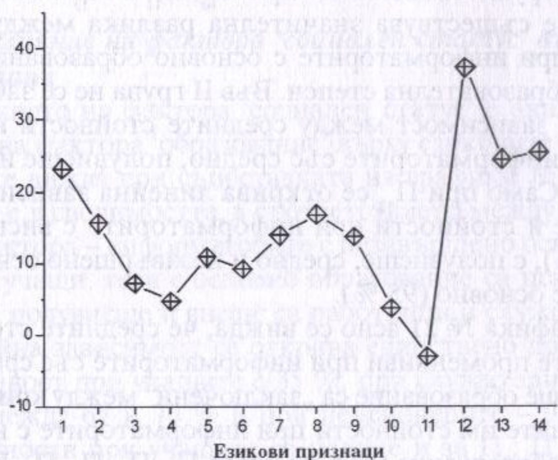
В III група разликата между мъжката и женската реч е минимална – под 10 %, с изключение на $П_{10}$, и над -10 %, с изключение на $П_5$ и $П_7$ (вж. графика №18). Единствено в тази група средните стойности на половината езикови признаци ($П_2$, $П_5$, $П_6$, $П_7$, $П_8$, $П_{11}$, $П_{12}$) при жените са по-високи, макар и минимално, от тези при мъжете, а по отношение на $П_1$ и $П_4$ разлика не съществува. Въпреки констатираните двупосочни разлики между мъжката и женската реч в III група, влиянието на фактора 'пол' е

слабо и несъществено.

Общо взето, без оглед на разграничението по групи, влиянието на фактора 'пол' може да се представи и онагледи чрез средните стойности на езиковите признаци при мъжете и при жените и чрез разликата между стойностите на мъжката и женската реч (вж. графики № 19 и № 20). От двете графики ясно

Графика № 19 – Стойности на езиковите признаци в зависимост от пола

Графика № 20 – Разлика между стойностите на езиковите признаци при мъжете и жените

личи, че средните стойности на променливите при мъжете са по-високи от тези при жените, с изключение на $П_{11}$ (падежни форми при имената). Разликата между мъжката и женската реч е най-голяма при $П_1$, $П_{12}$, $П_{13}$ и $П_{14}$ (над 20 %), следователно влиянието на фактора 'пол' върху тези четири променливи е най-силно.

Изводът, който произтича от направените констатации, опровергава утвърденото от диалектолозите схващане, че крепители на традиционния териториален диалект са жените, и по-точно възрастните жени. Когато се вземат предвид социолингвистичните данни за средните стойности на женската реч във всички възрастови групи, става ясно, че жените, дори възрастните, по-лесно и по-бързо се освобождават от някои диалектни особености в речта си, което може би се дължи на тяхната по-наблюдателна и по-адаптивна природа (вж. Виденов 1998: 125).

3.3. Влияние на фактора 'образование' върху езиковите признаци

Беше споменато, че поради относителната хомогенност на I и III група по отношение на фактора 'образование' той не оказва съществено влияние върху динамиката на лингвистичните променливи по групи. Единствено при $П_{10}$, $П_{11}$ и $П_{13}$ в III група беше отчетено, че съществува значителна разлика между средните стойности при информаторите с основно образование и тези с по-висока образователна степен. Във II група не се забелязва корелационна зависимост между средните стойности на променливите при информаторите със средно, полувисше и висше образование. Само при $П_{12}$ се открива линейна зависимост между средните ѝ стойности при информаторите с висше образование (21 %), с полувисше, средно и незавършено основно (около 60 %) и с основно (95 %).

На графика № 21 ясно се вижда, че средните стойности на изследваните променливи при информаторите със средно, полувисше и висше образование са „заключени" между кривите, свързващи средните им стойности при информаторите с незавършено основно образование (най-ниски за $П_1$, $П_3$, $П_5$, $П_6$, $П_7$, $П_{10}$, $П_{11}$) и при информаторите с основно образование (най-високи за всички променливи). Най-голямо „струпване" на средни стойности

се получава при $П_2$, $П_4$ и $П_9$, които не се възприемат като контрастни диалектни маркери и имат най-слаба стратифицираща функция. Най-голяма дисперсия е налице при $П_{10}$ и $П_{11}$ – разликата между средните им стойности при информаторите с основно образование и при всички останали е най-голяма.

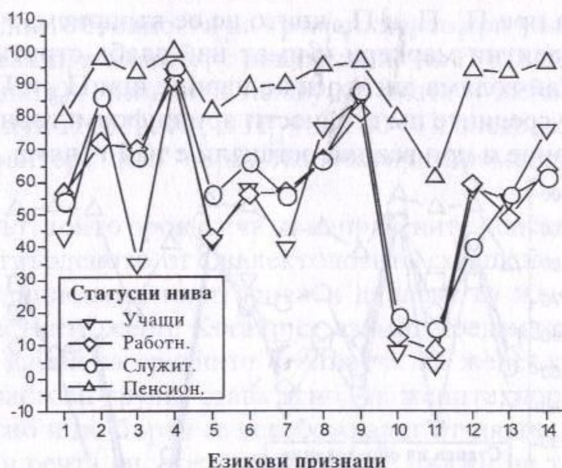

Графика № 21 – Стойности на езиковите признаци в зависимост от образованието

3.4. Влияние на фактора 'социален статус' върху езиковите признаци

Влиянието на фактора 'социален статус' е аналогично на влиянието на фактора 'образование' върху езиковите признаци – това ясно се вижда при съпоставката на графики № 21 и № 22. Причината е в сводимостта, в съответствието между равнищата на двата фактора – информаторите с незавършено основно образование са учащи, тези с основно образование са пенсионери, а със средно, полувисше и висше са работници и служители.

Линейна зависимост се открива единствено при $П_3$ (средната ѝ стойност при учащите е 35 %, при служителите и работниците – между 67 и 70 % и при пенсионерите – 93 %). Найниски стойности при учащите са налице и за $П_1$, $П_7$, $П_{10}$ и $П_{11}$. Този факт има естествено обяснение в ежедневното влияние на книжовния език върху учениците и тяхното речево поведение.

Графика № 22 – Стойности на езиковите признаци в зависимост от социалния статус

При пенсионерите – обратно, по-голямата им социална изолация благоприятства съхраняването на диалектните особености в най-голяма степен (при тях за всички променливи са показани най-високи стойности). Най-сближени средни величини за четирите статусни нива се наблюдават при $П_4$, $П_9$ и $П_2$, както и за петте образователни степени (вж. по-горе) поради слабата стратифицираща функция на тези променливи. Аналогично е положението и по отношение на дисперсията (срв. графики № 21 и № 22) – и тук най-голяма дисперсия е налице при $П_{10}$ и $П_{11}$, а също и при $П_{13}$, в резултат на голямата разлика между средните им стойности при пенсионерите и при всички останали.

От направения дотук анализ на връзките между езиковите признаци и факторите 'образование' и 'социален статус' се налага изводът, че тези два фактора са неревантни като цяло за динамичното вариране на лингвистичните променливи в ежедневната битово-разговорна реч в днешното с. Момчиловци.

ПЕТА ГЛАВА

Основни маркери в речта на местната интелигенция (момчиловски тип *а*-формация)

В проучването на смолянската градска езикова ситуация (Каневска-Николова 1998) е представена нормативната система от маркери, характеризиращи трите езикови формации – книжовна, интердиалектна и диалектна, условно означени като а-, в- и с-формация. Смолянската книжовна битово-разговорна формация се реализира чрез два нормативни типа: $а_1$ – присъщ предимно на филологическата интелигенция, и $а_2$, чиито представители са от различни интелигентски съсловия. Структурните особености на двата нормативни типа на а-формацията в по-голямата си част съвпадат (основен маркер със стратифицираща функция е варирането на ê на мястото на стб. ѣ и ѧ след мека или шушкава съгласна). Това позволява да се направи съпоставка между смолянската и момчиловската а-формация.

Носители на момчиловския тип а-формация са представителите на местната интелигенция, за които книжовният език е средство за професионална реализация – това са предимно учителите. Изводите за нормативния комплекс от маркери, характеризиращи момчиловската а-формация, са направени въз основа на качествен и количествен анализ на идиолектите на шест основни представители на тази социолингвистична група: М. Ц-ова, 25-год., висше педагогическо образование, възпитателка; М. С-ева, 34-год., полувисше педагогическо образование, редактор в кабелна телевизия; Е. А-ева, 42-год., висше музикално образование, учителка; Г. К-ов, 43-год., висше техническо образование, машинен инженер; М. К-ова, 46-год., висше педагогическо образование, начална учителка; Ц. М-ева, 60-год., полувисше образование, бивша учителка, пенсионерка. Само двама от посочените информатори са напускали за по-дълго време родното място, останалите са учили задочно. И шестимата са родени и са израснали в Момчиловци.

Момчиловският тип а-формация споделя всички основни

особености[1], характеризиращи нормативната система на смолянската книжовна битово-разговорна формация, но момчиловските маркери имат по-високи средни стойности.

1) Основната фонетична особеност – ê на мястото на стб. ѣ и ѧ след мека или шушкава съгласна, е застъпена в по-голяма степен, отколкото в смолянската а-формация, при която за $а_1$-нормата е характерна спорадична употреба – до 17 %, а за $а_2$-нормата фреквентността ѝ се движи в диапазона 40-70 % (вж. Каневска-Николова 1998: 173). В нормата на момчиловската а-формация средната величина на този маркер е 75,5 %.

2) Последователна пълна редукция на [е]>[и] в някои служебни думи проклитики (в съюза *че*, отрицателната частица *не*, предлозите *без, пред, през* и др.); в префикси, съдържащи гласната [е]; в основната гласна на глаголите от I спр., 2 л. ед. и мн.ч. и 1 л. мн.ч., сег. и бъд. време (знàиш, ѝдим, мòжит'ḙ). Тази фонетична промяна се среща и в отделни думи, предимно в предударена позиция или в краесловие (нидȇл'ḙ, сигà, дибȇл, читѝрси, двàйси, хàйди). Средната стойност на този маркер е висока – 93 %.

3) Характерен слаботъмен звук [ḙ] като резултат от следните фонетични промени: [е]>[ḙ], [а]>[ḙ] или [ъ]>[ḙ] извън ударение след мека съгласна (вкл. шушкавите).

4) Палаталност на съгласните пред гласната [е] и нейните алофони – съпътстващо условие за реализирането на посочените в предходната точка фонетични промени.

5) Облик на спомагателния глагол „съм" в 3 л. ед.ч., сег. вр. – йḙ.

6) Отмет на ударението към началната сричка – освен в повелителните глаголни форми и префигираните свършени глаголи в сег. и бъд. време, 1 л. ед.ч. (дòнеси; да сạ ȍбад'ḙ, шạ нàмерạ) ударението се премества върху първата сричка и при някои съ-

[1] Имат се предвид само тези особености, които са продукт на конкретната езикова ситуация. Всички особености, имащи източнобългарски разговорен характер (фонетичен облик *ма, та, са, на, ва* на кратките местоименни форми и *ша* на футурната частица, фонетични и синтактични синкопи, глаголни окончания *-ах, -аха* вм. *-ох, -оха* и др.) в пълна сила се отнасят и за момчиловската а-формация.

ществители[1] (глàвạ, вòдạ, сèстри), както и при въпросителните частици дъли и нъли. Средната величина на този маркер е 75 %.

7) Транспозитивна употреба на частицата дà под ударение вм. *нека, дори и да*; на синкопираните форми гà вм. *когато*, дọдè вм. *докато*, дèту вм. *който, която, което, които*.

8) Еналакси – размяна на местата на отрицателната частица, спомагателния глагол и кратките местоименни форми като приглаголни клитики: ȍшт'ẹ̥ са ги нѐ привѐли дѐ пу смѐткạ; ạм буднȏш мȍж'е да гу ни прàвим; зạ нàс са си мнȍгу и т.н. Процентното изражение на тази словоредна особеност е 65 %, като фреквентността ѝ се движи в диапазона от 45 до 100 %.

За разлика от смолянската, момчиловската а-норма се характеризира с един маркер, който е специфичен за днешния момчиловски говор – депалатализация на алвеолните и посталвеолните съгласни в редица фономорфологични позиции (вж. първи раздел на трета глава, т. 1.7.). Тази особеност съпътства фонетичната промяна [е]>[а] след посочените съгласни: р̱ạчѐш, ȍс̱ạм, с̱ạчѐм, ж̱ạнà, мȍж̱ạ, пȏл̱ạн и др., като най-последователно е застъпена при кратката възвратноместоименна форма сạ и футурната частица шạ. Депалатализационните процеси в речта на момчиловските книжовноезикови носители в битово-разговорното общуване имат средна величина 63 %, като честотата на употреба се движи в диапазона 50-80 %.

Голяма част от особеностите, които са определени като второстепенни поради спорадичната им или единична употреба от носителите на смолянската а-норма, от представителите на момчиловската книжовна битово-разговорна формация се употребяват системно и твърде последователно, затова също следва да се отнесат към основните маркери.

- Най-висока фреквентност (56 %) от тези допълнителни основни маркери има вмятането на ***х*** в кратките местоименни форми хи, хми, в притежателното местоимение нѐхин, -ạ, -ọ, -и, в наречията нạхвȍн, нạхвȏтрạ.
- Наличие на елементите на тристепенната система при

---

[1] Тази разновидност на маркера е отнесена към второстепенните особености на смолянската а-норма, тъй като се среща спорадично, докато от представителите на момчиловската а-формация тя се употребява последователно, както при глаголните форми.

показателните местоимения и при членуването на имената – този маркер се реализира чрез три варианта, означаващи неутралност, близост и отдалеченост. Поради трудността да се определи семантиката на всички потенциални случаи той не подлежи на количествено измерване, отчита се само наличието или отсъствието му.

• Екав изговор на глагола „нямам“ (50,5 %) – този маркер също е тричленен: освен екавия вариант (нѐма̣м, нѐма̣) другите два са книжовният (н'àма̣м) и междинният с ê (н'ȅма̣м).

• Клитичен характер на спомагателния глагол „съм“ в минало време не само за 2 и 3 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч. (вж. Каневска-Николова 1998: 175), а и за трите лица в ед. и мн. число: б'е̥х, б'е̥ш'е̥, б'е̥хм'е̥, б'е̥хт'е̥, б'е̥ха̣. Тази акцентна особеност се среща в 50 % от потенциалните случаи.

• Мекост на съгласните в краесловие и пред друга съгласна – този маркер има много голяма амплитуда – от 0 до 90 %, със средна стойност 47 %, докато в идиолектите на носителите на смолянската а-формация са регистрирани единични употреби.

• Итеративни глаголи с вокална или консонантна субституция в корена или със суфикс *-ова* (за̣нѝса̣ са̣, за̣фàта̣, извàда̣т, до̣хòда̣ха̣, на̣хòда̣м, ра̣збỳда̣м, купòва̣м) – този маркер не е отбелязан като компонент на смолянската а-норма. Средната му величина в момчиловския а-нормативен тип е 46 %.

• Употреба на ô като застъпник на старобългарските носовки и ерове (а̣днồш, гл'ȍда̣м, зȍма̣, пȍрска̣т, сȍд'ним) – средна стойност 44 %.

• Фонетична промяна [е]>[а] в началото на думата, в средисловие или в краесловие след затвърдяла съгласна (а̱днò, дрỳгиса̱, м'ȅса̱ца̣, на̣хòда̣ша̱, òса̱м, ра̱чѐш) – 43,5 % средна честота на проявление.

Като второстепенни особености на момчиловската а-норма поради по-ниската им фреквентност могат да се определят следните маркери:

• Фонетичен облик йȅ на личното местоимение „аз“ – средна величина 34,5 %. Преобладават другите два варианта – преходният йȅс и книжовният àс.

• Окончание -е̥ вм. -и за мн.ч. при съществителните имена от м.р. (дѐн'е̥, кòка̣л'е̥т'е̥, чурàп'е̥т'е̥) – 20 % средна стойност при

диапазон на употреба от 0 до 40 %.

• Окончание -м за 1 л. ед.ч., сег. време на глаголите от I и II спрежение – срещат се единични употреби (лѐжạм, пѝйẹм, прàв'ẹм, рѐкạм).

• Единични употреби на дателни падежни форми на личните местоимения (мѐн', тѐбе) и родително-винителна форма при съществителните от м.р., ед.ч. (тò шạ си йẹ кạсу мѝт'ẹ сạмọ̀ук).

• Дейотация в началото на думата (ạдѐ, ạдọ̀свạ мạ) – единични употреби.

• Премет на ударението върху следващата сричка при някои нелични и лични глаголни форми (имàл, -ạ, -ọ, -и, утишọ̀л, -лà, нạучѝл и нạучѝх, уч'ѐш'ẹ, изл'ẹзѐ, пиѐ). В едни и същи идиолекти се наблюдава редуване на глаголи с преметнато и с непреметнато ударение: нạучѝл и нạ̀учил, пиѐ и пѝе.

Въз основа на посочените особености се налага изводът, че в сравнение със смолянската книжовна битово-разговорна формация момчиловският а-нормативен тип е по-богат откъм маркери, които имат по-високи средни стойности, и по-вариантен – с по-широк диапазон на употреба, зависещ както от социално-демографската характеристика на говорещите (главно възрастта), така и от ситуативните фактори. Най-високи средни стойности на всички изследвани езикови променливи са регистрирани в идиолектите на най-възрастната представителка на момчиловската а-формация. Наблюдава се вариране и в рамките на отделни идиолекти в зависимост от ситуативните фактори 'участници в общуването' и 'тема' (вж. по-подробно следващата глава). В маркирана ситуация от речта на книжовноезиковите носители се отстраняват всички диалектни маркери, с изключение на смекчаването на съгласните пред гласна [е] и редуцирания характер на тази гласна по посока на [и] или [ъ] в някои фономорфологични позиции. В отделни случаи ярко контрастни диалектни лексикални и фонетични маркери съзнателно се използват със стилистично-експресивна цел.

ШЕСТА ГЛАВА

Речевата ситуация като мотив за превключването на кода

Теоретичните постановки във връзка с диглосията и превключването на кодовете бяха изяснени в първи раздел на *втора глава*, а в пети раздел на същата глава бяха направени общи изводи за типовете диглосия в съвременната момчиловска езикова ситуация и за ролята на комуникативната ситуация при превключването на кода. От компонентите на речевата ситуация, които мотивират превключването, доминиращи са ситуативните фактори ‘участници в общуването’ с техните социални и статусни отношения и ‘тема, смяна на темата’.

1. Влияние на фактора ‘участници в общуването’

1.1. Сериозен мотив за превключването от ТТД на КЕ или мезолект е *смяната на съкомуниканта с външно за селото лице*, т.е. ситуацията от немаркирана се превръща в маркирана с признака ‘непознатост на общуването’. Промяната в кода най-добре може да бъде илюстрирана чрез откъси от разговор с познати и непознати лица на една и съща тема. Разполагаме със запис, който съдържа разговори на 60-годишен информатор с основно образование, бивш зидар, пенсионер, със зетьовете си и с експерти от София на тема ‘връщането на горите’:

//е̥йнва̀ мо̏ча̣хм’е̥ и нѝйе̥ да̣ сто̀рим/ и за̣ т’е̏х йе̥ по̀ л’о̏сну// и фа̣ктѝч’е̥ски йе̏ са̣ утка̀зва̣м туга̀ва̣ уд е̥йнва̀ дѐну гу тро̏са̣/ дѐну са̣ дублѝра̣// то̀ е̥йнва̀ йе̥ на̀й л’о̏сну/ ф а̣днȍ и съшта̣ м’е̏снус/ ф а̣дѝн и съшти ра̣вѝр што̀м тро̏сиш ф а̣днȍ бу̀ква̣ два̀ по̏ти/ мно̀гу йе̏сну чи йе̥ дублѝра̣ну// за̣ да̣ пупра̀в’е̥т а̣днȍ гр’е̏шка̣/ два̀ и са̣д’е̥мд’е̥сѐ/ на̣ ко̣мп’у̏та̣ра̣н/ а̣ку гу ѝма̣ ф ко̣мп’у̏та̣ра̣н/ а̣ку гу нѐма̣ гу снѝма̣т за̣ тво̀йе̥ смѐтка̣/ на̣ пло̀чка̣ пу пѐт’ л’е̏ва̣//;

//да̣̀ж’е и тва̀ държ’е̏внуту дѐту са̣ гу да̣̀ли пу то̀йе̥ на̀чин йе̥ удърж’е̥вѐну два̀йси и ча̣твърта гудѝна̣// ту̀ка̣ н’е̏ма̣/ фсѝчку йе̥ ч’е̏сну/ сто̀ пруцѐнта̣ ч’е̏сну// са̀му чи преди н’е̏колко дѐна̣ пуслѐднийе̥ по̣чѝна̣/ но нѐгув’е̥ сѝн...Н...// фс’е̏куй и на̣ удѐлни брига̀ди/ и на̣ претприйе̏тийе̥//...// едѝн ревѝр йе̥ пруда̀ва̣н на̣ а̣сѐнофгра̣тч’е̏ни/ са̣ гу по̀лзва̣ли са̀му дѐс’е̥т гудѝни/ та̣ тва̀ йе̥

пъ̀рвийе̯ о̀пит да дука̀рат// за̯ по̀лзван̯’е̯ту/ за̯ стопа̯нѝсван̯’е̯ту тука̯ прублѐми нѐма̯// ѝма̯ша̯ съмнѐнийе̯ чи ша̯ са̯ на̯рушѝ/ чи фсѐки мàсово̯ ша̯ са̯чѐ//...// сòпств’е̯ницит’е̯ си пàза̯т и ко̯п’е̯рàцийе̯та̯ пàзи // ...// тр’ѐва̯ да̯ ч’ѐка̯м’е̯ да̯ ги зѐмим// целтъ бѐше да̯ са̯ извлекът до̯кумѐнти о̯т а̯рхѝвит’е̯//.

От съпоставката на двата откъса се вижда, че е налице опит за превключване от ТТД на КЕ – много от диалектните маркери са отстранени: ô на мястото на стб. носовки и ерове, тристепенната система при показателните местоимения и при членуването на имената, краесловната мекост и мекостта на съгласна пред друга съгласна, „акавите“ варианти на числителното едѝн. Анализът на втория откъс показва, че в маркирана ситуация поради по-слабата си контрастност интерферират следните диалектни маркери: *ê* на мястото на стб. ѣ и ѩ след мека съгласна (особено след шушкавите, които в говора са и меки): държ’ѐвну, ч’ѐсну, но пуслѐднийе̯, удѐлни; *а̯* вм. *е* след затвърдяла съгласна: ча̯твърта, ѝма̯ша̯, са̯чѐ, но дàж’е, ревѝр (с/у ра̯вѝр в първия откъс); депалатализация на съскавите и шушкавите съгласни – освен като съпътстващо условие за реализирането на фонетичната промяна е>а̯, пред глаголното окончание за 3 л. мн.ч., сег.вр. на глагол от II спр., чиято основа завършва на *з*: пàза̯т; пълна редукция на *о* в *у*: прудàва̯н, гудѝни, пòлзва̯н’е̯ту, прублѐми и др.; *и* вм. *е* в съюза „че“: чи; изпадане на *и* пред членната морфема в прилагателните от м.р., ед.ч.: нѐгув’е̯, но пуслѐднийе̯; екав изговор на глагола „нямам“: нѐма̯, но и н’ѐма̯.

Записите на речта на информатори от различни възрастово-социални групи <u>в маркирана ситуация</u> (по-нататък за краткост – м.с.) позволяват да се направят някои изводи въз основа на качествения анализ на варирането, наличието или отсъствието на основните фонетични и граматични маркери и количествените данни. От наблюдаваните 14 основни маркера (вж. първи раздел на *четвърта* глава) само 4 имат по-високи средни стойности:

1) Наличие на ê на мястото на стб. ѣ и ѩ след мека съгласна (шушкавите също са меки). Процентното изражение на този фонетичен маркер по възрастово-социални групи е следното: I и II група – средна стойност 55 % и III група – 72 % средна величина (на графика № 1 нагледно са представени стойностите на тази

променлива в зависимост от възрастово-социалната група, пола и речевата ситуация).

Графика №1

Най-силна е интерференцията на ê в м.с. в речта на представителите на възрастното поколение, значителни средни стойности (над 50 %) са показани и при I и II група, при които релевантен е факторът 'пол'. Във II група разликата във фреквентността ѝ в женската и мъжката реч е 10 %, а в I група амплитудата е по-голяма (30 %). Момичетата и жените в млада възраст са по-внимателни и по-адаптивни към променената ситуация – в тяхната реч интерференцията на ê се явява предимно след ***ж'*** и ***ч'***. От графика № 1 се вижда, че в м.с. процентните стойности във всички групи са по-ниски от тези в немаркирана ситуация (нм.с.) – според качествения анализ на идиолектите ê се запазва само на мястото на ***а*** в КЕ след мека съгласна (найчесто шушкава).

2) Фонетична промяна е>и в основната гласна на глаголите от свършен вид, I спрежение във 2 л. ед.ч. и 1 и 2 л. мн.ч, в безударените предлози (бис, прис), в проклитичната отрицателна частица (ни) и в съюза че (чи), както и в някои думи (предимно в предударена позиция). Честотното разпределение по групи като средни стойности е следното: I група – 80 %, II група – 90 %,

III група – 100 % (вж. графика № 2 за диференцираните средни величини на явлението според фактора 'пол' в м.с. и в нм.с.).

Графика №2

От графиката ясно личи, че факторът 'пол' при тази променлива не е релевантен. Високите средни стойности и в трите групи както в м.с., така и в нм.с. насочват към извода, че тази фонетична особеност клони към индикаторите (според терминологията на У. Лабов), които носят информация за социалната стратификация, но не са свързани с конситуацията.

3) Отмет на ударението към началната сричка. В речта на момчетата и момичетата от I група в м.с. не са регистрирани случаи с отметнатото ударение, а за II и III група са отчетени еднакви средни стойности при жените (50 %) и при мъжете (75 %). От графика № 3 личи, че представителите на младото поколение безпроблемно отстраняват тази диалектна акцентна особеност от речта си в м.с., докато при мъжете от II и III група интерференцията на този маркер е значителна. Тя се проявява само при глаголните форми (императивни и аористни), докато при съществителните имена не се допуска.

Графика №3

4) Депалатализация на алвеолните и посталвеолните съгласни в редица фономорфологични позиции. Средната величина на явлението в м.с. за I група е 20 %, за II група – 47 % и за III – 58 %. Тази фонетична особеност е типичен маркер – показва социалната стратификация и зависимостта от ситуацията (вж. графика № 4). Релевантни са социално-демографските фактори ‘възраст’ и ‘пол’, а също и ‘образование’. Сравнението на количествените данни в м.с. и в нм.с. показва, че превключването е най-успешно при момичетата, които най-старателно, съзнателно и целенасочено изпитват влиянието на книжовния език, и при жените от II и III група, сред които числото на информаторите с по-висок образователен ценз е най-голямо. В III група се наблюдава рязко спадане на средната величина в м.с. при жените, които по-добре от мъжете осъзнават диалектния характер на маркера и по-успешно го изключват от употреба. В речта на всички информатори в м.с. остава депалатализацията на ***ш*** и ***с*** във футурната частица и в кратката възвратна местоименна форма (шạ, сạ), където тази фонетична особеност в съчетание със замяната на ***е*** с ***ạ*** е лексикализирана и функционира като стереотип (според терминологията на У. Лабов), т.е. не е свързана с определени социални фактори.

Графика №4

Фонетичната промяна е>ạ след затвърдяла съгласна е резултат от действащите депалатализационни процеси. Интерференция на този маркер е регистрирана единствено в речта на мъжете от II и III група, съответно 15 и 45 % – само в средисловие и краесловие след затвърдяла съгласна, а в началото на думата (предимно в числителното „един“) акави форми в м.с. не се допускат.

Екавият изговор на глагола „нямам“ в м.с. има нулеви стойности в I група и сравнително ниски средни величини във II и III група – 10 % при жените, а при мъжете – 20 % във II и 50 % в III група. И върху този маркер влияние оказва възрастта в съчетание с фактора 'пол'.

Итеративни глаголи с вокална или консонантна субституция в корена в м.с. се допускат единствено от представителите на III група – 33 % и при жените, и при мъжете.

Спорадични употреби на дателни падежни форми при личните местоимения (мѐн, нѐм) и фонетичен облик *хми* на кратката местоименна форма *им* в м.с. се откриват единствено в речта на мъжете от III група – средни стойности до 20 %. Случайни единични прояви на интерференцията на елементи от тристепенната система при членуването на имената се срещат в идиолек-

тите на мъжете от II и III група – до 10 %.

При превключване на книжовен език или мезолект в речта на диалектните носители се промъкват някои аграматизми, които според тях имат книжовен статус, а всъщност са отклонения от граматичните норми без да са регионално маркирани – т.нар. солецизми. Именно тяхната наддиалектност ги прави неутрални и предпочитани в разговор с непознати. Репликата, която често се чува в градските автобуси – ште‿сла̀з'ате‿ли, се възприема като по-книжовна от правилната ште‿слѝзате‿ли. По същия начин чрез промяна на коренната гласна е образуван и сродният глагол *влазям.* По-висок „рейтинг" има и миналото деятелно причастие зима̀л, образувано от глагола *да взема* вместо правилното *взел*. (56-год. информаторка, готвачка, о.о., разказва на гости от Пловдив за своето детство) // пък и то̀зи/ дѐту ма̣ йѐ̣ <u>зима̀л</u>/ и то̀й/ едва̀ дуч'ѐка̣л читѝрситу дѐна̣/ и то̀й са̣ ужѐни//.

От представителите и на трите възрастово-социални групи в м.с. не се допуска интерференция на следните маркери: *ô* на мястото на стб. носовки и ерове, мекост на съгласни в краесловие или пред друга съгласна, окончание *-е* вм. *-и* в мн.ч. на съществителните, наличие на елементи от тристепенната система при показателните местоимения, фонетичен облик йѐ на личното местоимение „аз", еналакса на приглаголни клитики. Последователното изключване на тези диалектни маркери при разговор с външни за селото лица показва, че те са в най-висока степен диагностични за влиянието на конситуацията (в частност фактора 'събеседник') и че се осъзнават като най-контрастни на фона на книжовната норма.

Речевото поведение на представителите на трите групи като цяло в м.с. насочва към извода, че при всички променливи, които интерферират, влияние оказват социодемографските фактори 'възраст, принадлежност към дадено поколение' и 'пол'. Превключването от ТТД на КЕ най-успешно се осъществява от представителите на I възрастово-социална група, които имат непосредствен ежедневен контакт с книжовния език, както и от жените във II и III група, които се оказват по-адаптивни и по-чувствителни към промяната в ситуацията.

1.2. В рамките на немаркираната ситуация (при разговор с близки и познати) мотив за превключването на кода може да

бъде ***промяната в състава на съкомуникантите*** – при разговор с представители на различни възрастово-социални групи. В един и същи идиолект (разговор едновременно с различни по социален статус съкомуниканти) или в различни идиолекти (разговор по различно време с хо̀ра от различни поколения) настъпва диференциация на използваните маркери и съзнателно акомодиране на речта.

(32-год. информаторка, с.о., собственичка на частна производствена фирма, разговор с нейна приятелка в дома на информаторката) // пък гà на̣ вѝд'е̥т на̣а̣днò/ хѝч на̣ ни удо̣бр'ѐва̣// нъли/ дубрѐ прикàра̣хме// ч'е̥ сèт'н'е̥ сл'ȅза̣хм'е̥ фъф о̣àзисън// (към сина) // а̣ку ни сѝ глàден уставѝ/ твà ти е трѐта̣та̣ па̣ла̣чѝнка̣ и излѐс// (обяснява на приятелката си) //из'ȅде двѐ па̣ла̣чѝнки със слàтко̣ и рѐч'е ѝска̣м ка̣ту кàкина̣та̣ със сѝра̣н'е̥/ думàта̣ и лукàнка̣//.

В приведения откъс репликата, отправена към сина, контрастира на близкия контекст със силното ограничаване на диалектните маркери до редукцията на ***о*** в ***у*** и на ***е*** в ***и*** – липсва еналакса на приглаголните клитики (срв. <u>ни сѝ</u> глàден и хѝч <u>на̣ ни</u> удо̣бр'ѐва̣), не е реализирана фонетичната промяна на ***е*** в ***а*** (срв. глàд<u>е</u>н и на̣<u>а̣</u>днò, сѝра̣<u>н</u>'е̥), както и характерният отмет на ударението към началната сричка в повелителните глаголни форми (уставѝ, излѐс).

Аналогичен пример се открива в друг идиолект на същата информаторка в разговор по време на вечеря с родителите и семейството на сестра ѝ: // и штрѝд'е̥ла̣/ и ба̣кла̣вȏта̣/ и еднò рулò със смо̣кѝни// и па̣рфѐ еднò прàви тà// въо̣пштѐ/ е̥йна̣кѝва̣/ дȍста̣ пȍ домàшни н'е̥штà// едѝн'е̥ дѐн бàница̣/ дрѝг'е̥ пȏт' умлѐт/ трѐт'е̥ пȏт' та̣кȍва̣/ ѝтр'е̥ квò да̣ ви стȍра̣// (към сина) //къдѐ б'е̥/ кȍй си зѝма̣ и йа̣дѐ бе// фсѐки дѐн минàва̣ш приз мѝмито̣// и тъй ка̣то̣ фчѐра̣ за̣брàви...//. И тук в предикативното изказване, отправено към сина, липсват контрастни диалектни маркери (краесловна мекост, дейотация в началото на думата) или са заменени с книжовни: фсѐки вм. кàта̣, минàва̣ш вм. минȍва̣ш, за̣брàви вм. за̣бурѝ.

Ето и откъси от два различни идиолекта на 42-годишна информаторка с висше образование, учителка по музика – единия при разговор с племенниците ѝ, представители на младото поколение, родени и живеещи в Момчиловци, а другия – с нейна-

та стринка, носителка на диалекта:

I // мо̀лим'ę са̜/ мо̀лим'ę са̜ и ф едѝн мо̜мѐнт про̀сто̜ със трѝ ла̀пва̜нийа̜ са̜ из'а̀жда̜// вѝка̜м за̜што̀ тр'ѐва̜ш'е сийа̀ да̜ са̜ хра̀ним // а̜ко̜ не ѐ месо̀/ по̜ двѐ лъжѝци са̜ из'а̀жда̜/ а̜ко̜ е нѐшто̜ бла̀чко̜ / тѐ по̜кра̜й ба̜шта̀ им// а̀с ко̀лкуту не да̀ва̜м/ то̀й пък о̜бра̀тно̜то̜ // стѝга̜ са̀мо̜ тво̀йт'ę пло̜до̜вѐ бе ма̀мо/ и едва̀м ча̀ка̜т да̜ ма̜ н'а̀ма̜ //;

II // то̀ о̀ти ма̀йка̜ га̀ ра̜чѐ/ а̜м чѝчо̜ ти кво̀ вѝка̜/ та̀тко̜ ти па̀к и по̀ спа̀зва̜/ ба̀р'ę̀м бла̀го̜/ то̀ си ни га̀ли/ оба̀ч'ę пък та̀тко̜ мно̀го̜ а̜дѐ// ейс'ѐйę дѐн'ę йѐс му са̜м са̜ ка̀ра̜ла̜ да̀ж'ę// со̀д'ним вѐча̜ру га̀ йдим у на̀с/ за̜фа̀та̜ йѐтки/ ка̜кво̀ту ѝма̜/ ма̜ са̀му мла̀шт'ę//...

При разговора с племенниците повечето маркери имат нулеви стойности: употребата на ô на мястото на стб. носовки и ерове (с/у 50 % при разговора със стринката), екавият изговор на глагола „нямам“ (с/у 65 % във втората ситуация), фонетичната замяна на ***е*** с а̜ след затвърдяла съгласна (с/у 60 %), мекостта на съгласните в краесловие или пред друга съгласна (с/у 50 %), употребата на окончание *-е* вм. *-и* в мн.ч. на съществителните (с/у 40 %), употребата на падежни форми (с/у 20 %), фонетичният облик йѐ на личното местоимение „аз“ (с/у 27 %), вмятането на ***х*** в някои местоимения и наречия (с/у 40 %), употребата на итеративни глаголи с вокална или консонантна субституция в корена (с/у 60 %), еналаксата на приглаголните клитики (с/у 70 %). В двете ситуации е налице противопоставяне и по отношение на липсата / наличието на елементи от тристепенната система при членуването на имената и при показателните местоимения. Употребата на ê на мястото на стб. ѣ и ꙗ след мека съгласна при разговора с племенниците е сведена до 25 %, докато в разговора със стринката фреквентността ѝ е 90 %, фонетичната замяна на ***е*** с ***и*** – до 60 % с/у 90 %, а депалатализацията на алвеолните и посталвеолните съгласни – 25 % с/у 66 %.

Промяна на речевото поведение по посока на книжовния език се наблюдава и при ***речева изява пред разнородна аудитория***. Разполагаме със запис на 68-годишен информатор с основно образование, носител на ТТД, който по време на празнична вечеря по повод юбилея на брат си разказва на присъстващите (деца и възрастни; близки, познати и по-далечни познати) свой детски спомен:

// ра̜збул'ѐва̜ са̜/ и лѐл'ę шѝна̜ са̜ упла̀шва̜/ да̜ ни сто̀ри н'ѐшто̜/

дạ умрѐ/ дạ// и връштạ си гу у нàс// ѝмạ вѐче/ àс съм/ сѐд'емгọдѝшен съм/ но/ ѝмаш'ẹ едѝн фѐршел тỳкạ/ кòлку сạ с'ệ̀тал/ кòлку нѐ/ ọбàч'ẹ/ ọтѝвам àс/ б'ẹш'ẹ кòл'у ѝл'чуски нạ стàнạ ẹйтàм// ạ/ бàтку дòктуре/ ѝмạм брàтче бòлн'ичку и тạкà нạтàтък// тò збрà ч'ệ̀нтичкạ ейтạкàвạ и дòйд'ẹ// испỳснạли гу ст'ẹ// àс гу асимилѝрạм// шт'ẹ гу нạлòжит'ẹ със хạрдàр/ хạрдàрувạ вòдạ ли/ тạкòвạ б'ẹш'ẹ/ и дạ гọ увѝит'ẹ// нạпрàвихạ гу твà/ и си пòмн'ẹ дỳмит'ẹ/ слѐт тувà/ слет н'ệ̀куй дѐн нạлѝ/ пàк си б'ẹ бòлничку// лѐл'ẹ шѝнạ/ б'ẹ еднà тạкàвạ жạнà/ кọйàту предвѝждạш'ẹ нештàтạ/ чи мàйкạ мòже би штe свърши/ тạ вѝкạ/ нạ бàбạ/ ạ мàйọ/ чи тò àнжạ дạ си/ тạкòвạ/ тò и тъй и тъй// ọбàч'е тѝйẹ дỳми/ мѐн'ẹ мạ тạкà възмутѝхạ/ àс сạ с'ệ̀штạм кạквò ѝскạ дạ кàжạ//.

От приведения откъс се вижда, че най-контрастните маркери са изчистени от речта на възрастния информатор – налице е ъ вм. ô, àс вм. йệ̀, липсва краесловна мекост, консонантна субституция в итеративните глаголи, както и фонетичната замяна на *е* с ạ в числителното „един“, но са останали акавите форми след затвърдяла съгласна и ê на мястото на стб. ѣ и ѧ след мека съгласна, запазила се е и еналаксата на приглаголните клитики. Прави впечатление използването на книжовна лексика (*асимилирам, направиха, която, може би*). Стремежът към по-престижно речево поведение е продиктуван от осъзнатото желание за самоизява пред разнородна аудитория.

2. Влияние на фактора ‘тема’

2.1. Една ***актуална и злободневна тема*** може да породи редица книжовноезикови интерференции (предимно на лексикално равнище) в речта на диалектните носители дори при разговор с близки и познати. Така например темата за връщането на горите при разговора на 60-годишния информатор със зетьовете си налага употребата на книжовна лексика и книжни конструкции: прид'ẹвѝли ѝск, дублѝрạ, фạктѝч'ẹски, убàч'ẹ, штòм и др.

Интересно превключване и замяна на диалектните маркери с книжовни в нм.с. се наблюдава в един от идиолектите на 42-годишната информаторка с висше образование, която е учителка по музика:

// йệ̀ мồксус сạ нạлѝвạм вòдạ/ òти знàм чи тр'ệ̀вạ двà лѝтрạ

да ѝспийем пък хѝч ни пѝйем/ йас кату тàтко// мòга зѝмно вр'ềм'е хèл'е/ адно ч'ềша ỳтрину зòрла ч'ềй аку стòра/ и твà йе// за кòжата/ за сѝчкуту/ еднà дерматолòшка слỳшах/ ѝмаш'е пу нòва телевѝзийе унвà дèту на сỳтрешното предàван'е// вѝка/ ни знàм вѝка женѝт'е каквò см'ềтат ама ...Н... вода да са пѝйе/ заштòту кòжата бèс нèйе апсỳрт йе да да живèе//.

С излизането на темата от битово-ежедневните измерения и разширяването ѝ до обобщено-медийното интерпретиране настъпва и замяната на контрастните диалектни маркери с книжовни: адно се заменя с еднà, вòда с водà, òти със заштòту.

Немотивирано на пръв поглед превключване се открива в един от идиолектите на 60-годишна информаторка с полувисше образование, бивша учителка, в нм. с.:

// збрàли са са аднош ейтàм на плоштàдан/ д'вѐ сèстри/ мòйе бàба и лèл'е вàна// и сигà àс са връштам уд учѝлишт'е и глèдам ...Н.../ ейтàм на стълбичката удгòр'е/ и утѝдах при т'ềх// кàк ст'е каквò прàвит'е/ и стàна въпрòс за кулàни//...

Фонетичната и лексикалната субституция (*ъ* и *е* вм. *ô*, стълбичката вм. скàлана), нереализираната замяна на *е* с *а* (удгòр'е), фонетичният вариант àс на личното местоимение се явяват в разказа на информаторката за своите действия като дете при срещата с двете си баби, следователно тук мотивът за прехода от диалектни към книжовни маркери е персоналната диференциация в нейния разказ.

2.2. ***Смяната на темата*** в нм.с. може да доведе до съществена промяна във фреквентността на използваните маркери. Нека съпоставим два откъса от идиолектите на 34-годишна информаторка с полувисше образование, работеща в местната кабелна телевизия (при разговор с нейна приятелка) – единият е разказ за порязването на мъжа ѝ, а другият е на тема 'проблеми на работното място':

I // тòчну на кол'ềнуту на капàчката ейтỳка// и ф процèс на спѝран'е йе бѝла/ бѝла верѝгата/ със адѝн рабòтен одгòре и двà àнцука удòлу// убàче нàиш квà му йе рàната// рàната му йе нè разр'ềзана кату с нòш ейсъй/ ами йе рас раздърпана/ разбѝраш ли// гà ейсъй рèча/ убòрна и му истèча кръфтъ// ма тѝ да вѝдиш мèн' кàк ма исплàши// убàжда са у нàс и вѝка зѝмай парѝ/ пàли

бу̀са̣/ йѐ са̣м ф здра̀вна̣та̣ и за̣тва̀ра̣//;

II // што̀ту а̀с му вѝка̣м/ ка̀жи с’а̀ ка̣кво̀ ша̣ на̣ пра̀иш/ вѝка̣м ша̣ на̣ съкра̣шта̀ва̣ш ли/ нѐ ли/ вѝка̣м ко̀йто̣ и да̣ йе̥ ра̣бо̣то̣да̀т’е̥л/ нѐма̣ да̣ държѝ два̀ма̣ чувѐка̣ са̀// едѝнийе̥ ха̀й то̀ дѝн’у ша̣ си упра̀в’е̥ лѝнийе̥та̣ ми йа̀с кво̀ ша̣ пра̀в’е̥/ трѐва̣ са̀му ка̀рта̣ да̣ държъ/ и до̣кумѐнти да̣ му упра̀в’е̥м/ мо̣лбѝ/ та̣кѝва̣ ра̀бути дѐту флѝза̣т и излѝза̣т/ писма̀та̣ и тва̀ йе̥// вѝка̣м а̀с а̣ку съм едѝн ра̣бо̣то̣да̀т’е̥л/ н’а̀ма̣ да̣ държъ ра̣бо̀тник на̣ та̣ка̀ва̣ за̣пла̀та̣// то̀й вѝка̣/ ма̣ ни съ прит’е̥сн’ѐва̣й а̀с н’а̀ма̣ да̣ на̣пра̀в’е̥ тъка̀ чи ...Н...//.

Количествените данни показват, че фреквентността на някои маркери съществено намалява във втория идиолект: ȏ на мястото на стб. носовки и ерове (I – 50 %, II – 10 %), фонетична замяна на *е* с *а̣* в началото на думата или след затвърдяла съгласна (I – 54 %, II – 20 %), мекост на съгласните в краесловие или пред друга съгласна (I – 80 %, II – 20 %), отмет на ударението към началната сричка (I – 100 %, II – 50 %). Във втория идиолект не са регистрирани случаи на вметнато х в описаните местоимения и наречия, докато в първия идиолект реализацията на диалектните варианти е 100 %. Във втория идиолект липсват и елементите за означаване на близост и отдалеченост от тристепенната система при членуването на имената, както и еналакси на приглаголните клитики, а в първия идиолект тези маркери са налице. Двата идиолекта се различават и по употребата на итеративни глаголи с консонантна субституция в корена и на окончание *-е* вм. *-и* в мн.ч. на съществителните – такива употреби, макар и спорадични, се срещат само в първия идиолект. За разлика от посочените фонетични и граматични маркери, които са в голяма степен диагностични за влиянието на ситуативния фактор ‘смяна на темата’, лексиката не може да се използва като показател за изследваното влияние. Значителна лексикална интерференция с източник КЕ се открива и в двата идиолекта: о̣бàче, за̣брàвила̣, кра̣къ, чо̣вèка̣ и др.

СЕДМА ГЛАВА

Анализ на резултатите от анкетата самооценка на речевото поведение

Досегашната практика на социолингвистичните изследвания[1] показва, че най-целесъобразно е съчетаването и сравняването на обективния социолингвистичен анализ на записаните и транскрибирани речеви масиви с атитюдите (субективните оценъчни нагласи) на езиковите носители, установени чрез психологически тестове (анкети и интервюта). Във връзка с изследването на съвременния момчиловски говор бе проведена анкета, чиято основна цел бе експертиза на диалектната вещина и езиковите атитюди на носителите на говора.

1. Социално-демографска характеристика на анкетираните

Анкетите[2] бяха раздадени на седмокласниците в ОУ „Св. св. Кирил и Методий" – с. Момчиловци, по 3 екземпляра на всеки, за да бъдат попълнени от тях самите, от единия родител и един от бабите и дядовците, като по този начин се обхванат три поколения носители на говора.

Общият брой на анкетираните е 60. По възрастови групи разпределението е следното:

I група	– младо поколение	20 души, от които 11 момичета и 9 момчета;
II група	– средно поколение	20 души (от тях 16 жени и 4 мъже);
III група	– възрастно поколение	20 души (14 жени и 6 мъже).

По признака 'пол' общо са 41 жени и 19 мъже.

Родените в Момчиловци, в Смолян или в друг град, но израснали в Момчиловци, са 48. От първата възрастова група всички са израснали в Момчиловци; от II група – средното поколение – 7 души не са родени и не са израснали в Момчиловци: 3 – в

---

[1] Вж. Лабов 1968-75; Вайнрайх 1972: 30; Байчев, Виденов 1988; Каневска-Николова 1998; Ангелов 1999.

[2] Вж. анкетна карта № 1 в приложението.

Пловдивско, 1 – в Хасковско, 1 – във Видин, 2 – в Смолянско, а други 2-ма са родени в Момчиловци, а са израснали в съседното с. Соколовци; от III група – възрастното поколение – 3-ма не са родени и израснали в Момчиловци (2-ма – в с. Левочево и с. Стойките, Смолянско, и 1 – в с. Малево, Асеновградско). От I възрастова група 12 души посочват, че единият от родителите не е от Момчиловци (10 майки и 2 бащи); от II група 9 души отбелязват, че и двамата родители не са от Момчиловци, а 2-ма – че майката не е от Момчиловци; от III група – на 3-ма от анкетираните и двамата родители не са от Момчиловци, а на 1 – само майката.

По признака 'образование' анкетираните се разпределят по следния начин: с начално образование – общо 22 (20 от I възр. група и 2 от III възр. група); с основно – общо 18 (1 от II и 17 от III възр. група); със средно – 15 (всички от II възр. група); с полувисше – 3 (2 от II и 1 от III възр. група) и с висше образование – 2 от II възр. група.

Според професията и заниманието се оформят следните социални групи: учещи – 20 (от I възр. група); работници – 13, от които 3 безработни; служители – 7, от които 1 безработен; пенсионери – 20 (III възр. група), от които преди пенсионирането 19 са били работници и 1 – служител.

2. Експертиза на диалектната вещина

Пети и шести въпрос от анкетата са свързани с установяване на диалектните познания предимно в областта на лексиката. По пети въпрос анкетираните трябва да отговорят дали знаят значението на пет думи, взети от речника, поместен в изследването на Ст. Кабасанов, дали са чували тези думи и дали ги използват някога. Три от думите са ориентализми, а две – старобългаризми.

Нито един от I възр. група (младото поколение) не знае какво означават думите шаркѐть и шӯлек, само един посочва значението на думите умӯтлạк и сȍхạ и пет души – на думата ạвлять[1]. От II възр. група (средното поколение) нито един не знае

[1] При изписването на думите в анкетата вместо знака за мекост са използвани популярните буквени означения я и ь.

значението на думите шаркѐть, сȍхạ и шу̀лек, думата ạвлять се знае от 4-ма, а 3-ма дават приблизителен или неточен отговор за думата уму̀тлạк. От III възр. група 17 души посочват чрез синоними значението на думата ạвлять, 13 души – на думата уму̀тлạк, като 6 от отговорите са неточни, а 3 – погрешни, 12 души дават твърде разнообразни отговори за значението на шаркѐть, а старобългаризмите сȍхạ и шу̀лек се знаят съответно от 5-ма и 4-ма от анкетираните 20 души от тази група.

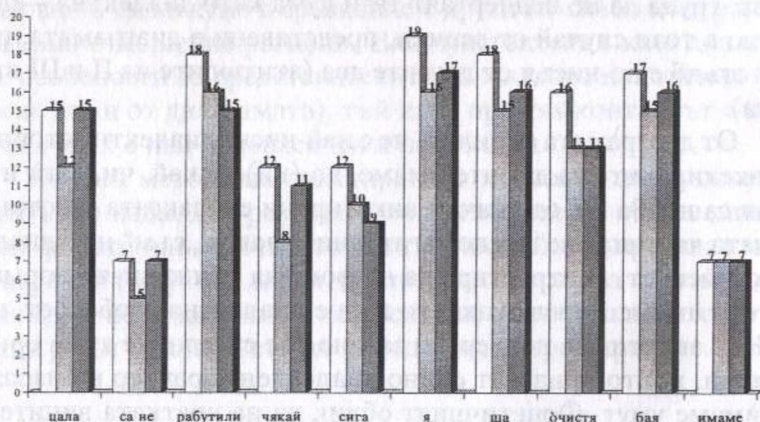
Само 3-ма от младото и 4-ма от средното поколение са чували посочените думи, като 2-ма уточняват „само първите две", т.е. ạвлять и уму̀тлạк. От възрастното поколение 2-ма изобщо не са чували тези думи, а 7 – само някои от тях.

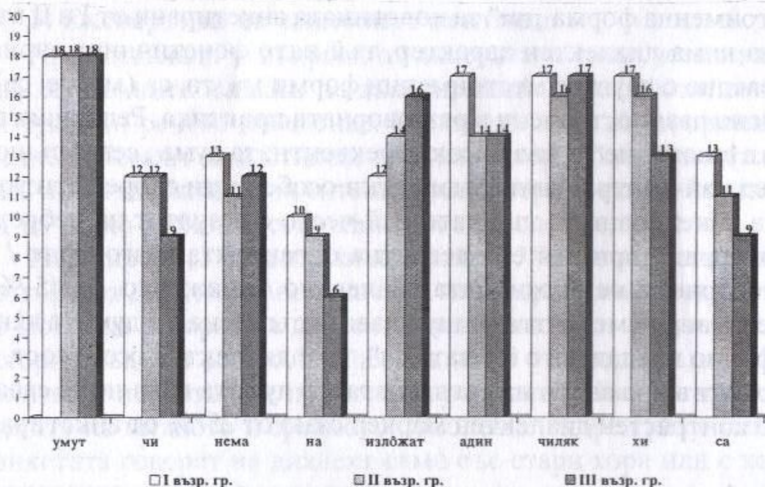
Всички анкетирани от I и от II възр. група са отговорили, че не употребяват посочените думи, само 8 от III възр. група са дали положителен отговор, 3-ма са уточнили „рядко", 1 – „съвсем рядко" и 1 – „само първата дума и то рядко".

Резултатите от трите въпроса, свързани с разгледаните думи, красноречиво показват, че част от лексиката, която е била жива и функционална в момчиловския говор преди половин век, днес вече не се знае и не се употребява от младото и средното поколение, а при представителите на възрастното поколение е преминала в пасивния речников запас.

Шестият въпрос от анкетата изисква да се подчертаят думите или изразите, в които има някаква диалектна особеност. Резултатите са представени чрез диаграма, от която се вижда, че най-висока диалектна стойност и за трите възрастови групи имат думите уму̀т, ѝ, чиля̀к, бạѝ, ạдѝн, шạ, хи, т.е. като най-контрастни на фона на книжовната норма се схващат диалектните думи (регионализми и ориентализми), както и специфичният фонетичен облик на някои местоимения, фонетичната замяна на ***е*** с ***а*** в неударена начална позиция. Фонетичният облик шạ на футурната частица също се осъзнава като контрастна особеност, но без да се отчита принадлежността ѝ към опозицията разговорно / неразговорно, тъй като е характерна за широк ареал източнобългарски говори и се е превърнала в структурен маркер на разговорната реч. Висока диалектна стойност в съзнанието на анкетираните има и глаголната форма рạ̀бутили не само заради пълната редукция на ***о*** в ***у***, но и поради отметнатото ударение, въп-

Резултати от шести въпрос в анкетата:
„Подчертайте думите или изразите, в които има някаква диалектна особеност“

реки че рàботя и ра̀ботя са кодифицирани като акцентни дублети. Отметнатото ударение е причина за осъзнаването на диалектния статус на глагола ỏчистя особено от младото поколение, а при представителите на III възр. група има колебания (според един от анкетираните диалектният характер на думата се дължи на замяната на представката *по-* с *о-*). Средните величини при глагола излỏжат се дължат на звуковата близост с глагола

изло̀жạт и неотчитането на разликата в графичното представяне на обикновеното и широкото *о*. Това е причината представители на средното поколение с висок социален статус, както и 40 % от I възр. група да не подчертаят тази дума като диалектна – единствено в този случай от всички, представени в диаграмата, първият стълб е по-нисък от другите два (атитюдите на II и III възр. група).

От диаграмата се вижда, че с най-ниска диалектна стойност за анкетираните са думите ѝмạме, нạ (ни), чя̀кạй, чи, сига̀ и изразът сạ нѐ. За 2/3 от всички анкетирани еналаксата на отрицателната частица „не" и спомагателния глагол „съм" не е диалектна особеност, контрастираща на фона на книжовната норма. В глагола ѝмạме липсва каквато и да е диалектна особеност, но в 38 % от анкетите е подчертан заедно със съседните думи ориентализми, които придават силно диалектен характер на израза – бạя̀ ѝмạме уму̀т. Фонетичният облик нạ на кратката винителна местоименна форма „ни" за половината анкетирани от I и II възр. група няма диалектен характер, тъй като фонетичният вариант нạ, заедно с другите местоименни форми мạ, тạ, сạ (ме, те, се) са широко разпространени в разговорната практика. Редукцията на е>и в съюза „че" и във високофреквентната дума „сега" също не е сред най-контрастните диалектни особености според атитюдите на анкетираните, тъй като най-често е резултат на небрежен изговор, т.е. при нея е релевантна опозицията разговорно / неразговорно, а не опозицията диалектно / книжовно. За 45 % от анкетираните мекостта на шушкавата съгласна *ч* в думата чя̀кạй, графично предадена с буквата „я", не е диалектна особеност, докато затвърдяването на съгласната *ц* в думата ца̀лạ не се схваща като контрастен диалектен маркер само от 25 % от анкетираните.

Анализът на резултатите от шестия въпрос в анкетата насочва към няколко извода:

1) С най-висока диалектна стойност за анкетираните е диалектната лексика (регионализмите и диалектизмите), както и някои характерни фонетични особености (обликът на местоименията „аз", „и", „им", замяната на *е* с *а* в неударена начална позиция и др.), а с най-ниска диалектна стойност са някои еналакси като характерна синтактична особеност и някои фонетични

маркери, присъщи на разговорната реч изобщо.

2) Спецификата и колоритността на региона в езиково отношение са предпоставка за формирането на по-изострен усет за книжовно и диалектно в сравнение с други по-слабо контрастни в говорно отношение региони. Най-чувствителни към диалектните особености са представителите на младото поколение (това ясно личи от диаграмата), тъй като при тях контактът с книжовния език е най-целенасочен и постоянен.

3) Чрез метода на анкетирането не могат да се получат достатъчно надеждни резултати за атитюдите по отношение на някои фонетични особености, които писмено се предават чрез специфични графични знаци, неизвестни за голяма част от анкетираните – по-подходящо в тези случаи е прослушването на записана реч и прилагането на метода на интервюирането.

3. Експертиза на езиковите атитюди

Чрез останалите въпроси от анкетата се цели установяване на оценъчните нагласи на анкетираните към собственото и към чуждото речево поведение. Всеки атитюд като психолингвистичен елемент има относителен характер, но отчитането на оценъчните нагласи на носителите на говора е важна съставна част на всяко сериозно социолингвистично изследване.

На въпроса „Говорите ли на диалект?“ повечето анкетирани отговарят „да“, което не означава, че говорят само на диалект[1], а че могат да говорят на диалект в зависимост от ситуативните фактори „къде“ и „с кого“. Преобладават отговорите „вкъщи“, „с близки и познати“, „с приятели и роднини“. Част от представителите на младото и средното поколение според резултатите от анкетата говорят на диалект само със стари хора или с хора, които знаят (говорят) диалект.

Вторият въпрос също е свързан със самооценка на речевото поведение и с т.нар. „превключване на кода“. От 60-те анкетирани 10 отговарят, че навсякъде говорят по един и същи начин (3-ма от младото и 3-ма от средното поколение – само книжовно, а 4-ма от възрастното поколение – само на диалект), ос-

[1] Понякога хората мислят, че говорят на диалект, ако са употребили дори само една диалектна дума.

таналите променят говора си. С приятели и с роднини представителите на III възр. група говорят на диалект (86 %) или смесено[1] (14 %), а с външни хора половината – книжовно, една четвърт – диалектно, а останалите отговарят със стилистични категории: „официално“, „малко по-докарано“, „пò са докàрвам“. Отговорите на I и II възр. група очертават твърде пъстра картина: с роднини половината говорят на диалект, останалите – смесено или книжовно; с приятели – 35 % на диалект, 30 % – смесено и 35 % – книжовно (някои са посочили стилистични нюанси: „разговарям свободно“, „учтиво“, „използвам жаргони“); с външни хора – само книжовно (и тук са дадени стилистично маркирани отговори като „официално“, „по-културно“, „учтиво“).

По третия въпрос анкетираните трябва да ранжират членовете на семейството в зависимост от опозицията диалектно / книжовно – кой най-много и кой най-малко говори на диалект. На въпроса „Кой във вашето семейство най-много говори на диалект?“ представителите на I възр. група дават най-много отговори „баба“, а на въпроса, кой най-малко говори на диалект, преобладават отговорите „майка ми“ или „мама“ и „аз“. Атитюдите на представителите на II възр. група показват, че най-много говорят на диалект техните родители, особено свекървите, а наймалко те самите и децата им. Оттук следва изводът, че основните носители на ТТД в днешното Момчиловци са възрастните жени, а голяма част от женското средно възрастово поколение, особено придошлите по брачна линия, говорят книжовно. Децата, особено в семейства, в които единият родител не е от Момчиловци, също говорят книжовно или „смесено“. Тези констатации се потвърждават и от отговорите на III възр. група – всички нейни представители оценяват речевото си поведение като наймного диалектно, а това на внуците и на снахите – като най-малко диалектно.

Всички представители на възрастното поколение и почти всички анкетирани от младото и от средното поколение смятат, че има разлика между говора на младите и на възрастните (само двама отговарят, че няма разлика, а 5-ма – че разликата е малка). В някои от анкетите е отбелязано, че има и млади, които

[1] Един от анкетираните е отговорил „разбôркано“, а друг – „според приятелите“.

говорят на диалект, но почти всички млади се стремят или се опитват да говорят „литературно", т.е. книжовно. Един от анкетираните е категоричен, че „младежите изобщо не употребяват родопския диалект", като има предвид преди всичко лексиката. И в други анкети е посочено, че разликата между говора на младите и на възрастните е „в употребата на думите". Две от анкетираните дават по-конкретно обяснение на разликата в речевото поведение на двете възрастови групи: едната анкетирана вижда разликата „в мекотата на родопския диалект", имайки предвид краесловната мекост, а другата (пенсионерка, с полувисше медицинско образование) – „в членуването на думите, в промяната на ударенията". Намирайки се в състояние на активна диглосия, тази информаторка изтъква по-скоро разликата, която е установила между КЕ и ТТД, а не между действителното говорно поведение на младите и на възрастните в селото.

Отговорите на въпроса „Харесва ли ви диалектът, на който се говори в Момчиловци?" и на подвъпроса „Какво ви харесва и какво не?" отразяват ценностните нагласи на анкетираните. Отрицателен отговор на въпроса са дали само 3-ма души от I възр. група и 2-ма от II възр. група, а 1 от III група е отговорил „и да, и не". Това показва, че като цяло диалектът се харесва и тачи като въплъщение на регионалната идентичност (една от анкетираните обобщава: „с това се отличаваме като родопчани"). Диференцирани отговори са дадени на по-конкретния въпрос „Какво ви харесва и какво не?". Те могат да се групират по следния начин:

Възр. гр.	*Харесва ми:*	*Не ми харесва:*
I група	• богатството на синоними • неповторимостта на думи като *очинки, бално* и т.н. • произношението, изговора на думите; как звучи • защото е красив • защото съм го свикнал • всичко	• когато говорят само на диалект • когато разговаряш с външни хора, можеш да се почувстваш неудобно • че не го разбирам достатъчно добре • че не се знае значението на някои думи • че някои хора не го употребяват добре • че много хора от селото не говорят на родопски
II група	• мекото произношение на думите • звучността и това, че може да се даде обяснение на дадено значение с 1 дума • защото и на непознати хора им звучи приятно • благозвучен е • богат и неповторим е; има думи без синоними в КЕ, по-точни и по-изразителни са • точен и оригинален е • много е точен и образен • много е живописен • с това се отличаваме като родопчани • все пак той е родопски диалект, а аз съм родопчанка	• често не го разбирам • че се използват много турски думи
III група	• всичко (сичку нашенско) • че си разбирам всичко • мекотата; мек славянски език; по-меко се изговаря, по-задушевно излиза • с него съм израсла • майчин език ми е • този диалект ми остана спомен от родителите ми	• защото някои не го знаят • пречи ми при контакти с хора, които не разбират родопския диалект • когато прекалят (га са заndят, га са заюснат)

Акцентите в позитивните отговори на I и II възр. група са синонимното богатство, неповторимостта, точността, благозвучието като иманентни качества на говора и чувството за регионална идентичност като осъзнато отношение към родния диалект. В отговорите на III възр. група (лявата колона) се съчетават прагматичната нагласа („че си разбирам всичко") и носталгично-романтичната привързаност към говора, останал като спомен от родителите. В ценностната система на възрастния момчиловец доминира култът към старината, към традицията, чиято основна съставка е езикът на предците.

Негативните отговори и на трите възрастови групи не засягат иманентни характеристики на говора, а се отнасят до неговата употреба и степен на комуникативност. За част от представителите на I и II възр. група диалектът не е пълноценно комуникативно средство дори в немаркирана обстановка (при общуване с местните хора), защото не го разбират достатъчно добре, а за представителите на III възр. група диалектът се явява пречка при общуване с външни хора, възприема се като препятствие, нарушаващо комуникативния им комфорт поради невъзможността за „чисто" превключване на книжовен език. В отговора на един от анкетираните ученици се долавя опасение от възможна несъзнателна, злепоставяща интерференция при разговор с външни хора. Интерес представлява ценностната нагласа на една от анкетираните представителки на възрастното поколение (пенсионерка, родена и израснала в с. Малево, живееща в Момчиловци повече от 30 години). Тя споделя, че повече ѝ харесва как се изговарят думите в момчиловския говор, например зȍмиме вместо зъмиме (ъкавият изговор е характерен за рупските говори, които са нейната изходна диалектна база). Въпреки че в случая става дума за контрастна фонетична особеност на фона на книжовната норма, момчиловският говор се смята за по-престижен от родния малевски говор. Друга представителка на възрастното поколение (коренячка) изразява нетърпимост към някои индивидуално-психологически особености при диалектната употреба – склонността към словно излишество и загубването на чувството за мярка, което прави и най-благозвучния говор дразнещ и неприятен.

На въпроса „След 20 години ще се говори ли на диалект в

Момчиловци?“ повечето анкетирани и от трите възрастови групи отговарят „да“, само 3-ма от I и по 4-ма от II и от III възр. група дават категоричен отрицателен отговор. Основанията за преобладаващите положителни отговори трябва да се търсят във факта, че и младото, и средното поколение знае и говори на диалект в немаркирана обстановка. Но е безспорно, както посочва една от анкетираните, че диалектът, който ще се говори след 20 години, „няма да е същият, както и сегашният не е какъвто е бил преди 20 години“ – ще е претърпял значителни интерференции от страна на книжовния език и ще се е превърнал в мезолект. И друга представителка на II възр. група смята, че ще се говори по-малко на диалект, което „според нея е много жалко“. Такова романтично-носталгично отношение е изразено в доста анкети – съхраняването на диалекта се свързва с родопските традиции, с автентичността (в една от анкетите мнението е изказано императивно-метафорично: „непременно трябва да го съхраним, той е богат извор“). Родените и израснали в Момчиловци представители на средното поколение осъзнават връзката на диалекта с патриархалната традиция. Лишена от пристрастност, една от анкетираните (38-годишна, родена и израснала в гр. Видин, с висше образование) изтъква необходимостта от поддържането на диглосия – според нея е хубаво да се запази диалектът, но той „не трябва да е единственият говор; трябва да се знае и когато е необходимо, да се използва и литературен език“. Само един от анкетираните (73-годишен, бивш служител) в пожелателна форма изразява негативно отношение: „желателно е този диалект да се забрави“, тъй като се явява пречка „при контакта с хора, които не разбират родопския диалект“. Няколко души смятат, че запазването на диалекта е „и хубаво, и лошо“.

На въпроса „Кое най-много влияе върху промените в говора?“ са получени интересни и твърде разнообразни отговори, които могат да се групират по следния начин:

• средата, обкръжението (5 души от I-ва, 7 души от II-ра и 3-ма от III възр. група);

• образованието (3-ма от I, 6 от II и 5 от III гр.);

• културата (1 от I, 2-ма от II и 2-ма от III гр.);

• контактите с книжовноезикови носители – общуването предимно с външни за селото хора (2-ма от I, 2-ма от II и 2-ма от

III гр.);

• времето (3-ма от I гр.);

• възпитанието (2-ма от II гр.);

• възрастта (2-ма от III гр.);

• бързото нахлуване на чужди думи (1 от I и 1 от III гр.);

• битът, начинът на живот (2-ма от II гр.);

• семейства, в които единият родител не е от Момчиловци (1 от I и 1 от II гр.);

• професията; хората, с които работим (1 от II и 1 от III гр.);

• миграцията и временното пребиваване в големите градове (2-ма от III гр.);

• престижността на КЕ като език на града – „това, че всички искат да се смятат за граждани" (1 от I гр.).

Макар и твърде относителни, субективните оценъчни нагласи на анкетираните носители на говора от трите поколения потвърждават в общи линии резултатите от обективния качествен и количествен анализ на социолингвистичните данни. Въпреки преобладаващото позитивно, романтично-носталгично отношение към родния говор, повечето от анкетираните осъзнават тенденцията към постепенно и необратимо приближаване на диалекта към книжовния език, както и влиянието на редица социодемографски и социокултурни обстоятелства върху промените в говора.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изследването на съвременното състояние на един среднородопски традиционен говор – говорът на село Момчиловци, Смолянско, чрез прилагане на комплекс от методи (дескриптивно-лингвистичен, сравнителен, статистически, психолингвистични) е ново за българската диалектология. Социолингвистичното проучване на днешния момчиловски говор, обхващайки речевото поведение на всички възрастово-социални групи, а не само на най-възрастните му носители, и то в различни речеви ситуации, насочва към някои важни изводи за устойчивите тенденции и промените в говора през последните години и десетилетия, както и за зависимостта на езиковите признаци от определени социално-демографски и ситуативни фактори.

В немаркирана ситуация доминиращ за възрастното и средното поколение е традиционният териториален диалект, а в маркирана ситуация – книжовният език или т.нар. мезолект със значителна интерференция на фонетично и на граматическо равнище. Проявите на фонетичната, граматичната и лексикалната интерференция вследствие диглосията тип ТТД – КЕ или КЕ – ТТД свидетелствуват за тенденциите в днешния говор на с. Момчиловци.

Варирането на фонетичните маркери като отражение на социодемографските обстоятелства и тяхното включване или изключване в зависимост от ситуацията е показателно за устойчивостта или разколебаността в употребата им. За разлика от ȍ другият характерен звук – ȅ, не се осъзнава като контрастен маркер и е неотменна фонетична особеност на речта на средното и възрастното поколение както в немаркирана, така и в маркирана ситуация, но в днешния момчиловски говор ȅ не е толкова отворена и проточена гласна, каквато е била вероятно в миналото, а просто има по-задно учленение – между *е* и *а*. В маркирана ситуация най-лесно и последователно ȅ се заменя с обикновено *е* като рефлекс на ѣ и є (врѐм'е, сѐти са, лѐва); по-устойчиво се оказва ȅ на мястото на ѩ или ѧ след шушкава съгласна (продълж'ȅвạт, ч'ȅкạм, ч'ȅсạ, ч'ȅу) – звукът ȅ в тази позиция присъства дори в речта на младото поколение. Извън ударение застъпникът на ѣ и ѩ, както и на всяко *е* (от є, ѧ, ь) след мека съгласна, е твърде неясен, редуциран звук по посока на **ъ** (е̥). Меките съгласни пред ȅ и е̥ последователно

интерферират в речта на всички възрастови групи при разговор с външни за селото хора, а в речта на възрастното поколение се запазват редица фонетични субституции и синкопи, които се осъзнават като слабо контрастни маркери (например фонетичната замяна на ***е*** с ***а*** след затвърдяла шушкава или съскава съгласна, както и след съгласната ***р***). Депалатализацията на алвеолните и посталвеолните съгласни в редица фономорфологични позиции е интересна особеност на днешния момчиловски говор, която е социално стратифициращ и ситуационно обусловен маркер, диагностичен и за интерференционните процеси вследствие диглосията.

Силното интерференционно влияние на книжовния език върху традиционния териториален говор при разговор между близки и познати в немаркирана ситуация е причина за разколебаването на редица диалектни фонетични особености. Основният фонетичен маркер, в най-висока степен показателен за протичащите в говора промени по посока на книжовния език, е употребата на фонемата **ъ** вместо характерното за родопската фонетика широко ***о*** (ô). Докато преди половин век фонемата **ъ** не е била типична за момчиловския говор, днес тя трайно се е настанила в говора на младото и средното поколение. Други фонетични особености, свидетелстващи за интерференционното влияние на книжовния език върху ТТД са: употребата на липсващите в говора звукове ү и ѕ наред с ***ж*** и ***з***; варирането в употребата на **а/е** в начална сричка (ạдѝн/едѝн); преодоляването на някои диалектни консонантни изменения като -цки вм. -ски (христиѐнцки), нн вм. дн (ạннò, глàнни), както и на краесловната мекост. Тези прояви на фонетичната интерференция с източник книжовния език са ярко доказателство за заглъхването на редица характерни за говора фонетични диалектни особености.

Основните граматични маркери на момчиловския говор са падежните форми, които днес бележат силно отстъпление дори в речта на възрастното поколение, и тристепенната система при членуването на имената и при показателните местоимения, която все още е жива и функционална в речта на всички социални групи. Падежните форми при имената в момчиловския говор днес са силно разколебани и ограничени, срещат се единствено в речта на възрастното поколение. Разпадът на падежната система в смолянския и в частност в момчиловския говор следва общата

развойна тенденция в българските говори към аналитизъм. За разлика от падежната система, която е силно разколебана и бележи тенденция към по-нататъшен разпад, тристепенната система при членуването на имената и при показателните местоимения и наречия в днешния момчиловски говор пази позициите си дори в речта на младото поколение. Устойчивостта на тази морфологична особеност е свързана, от една страна, с широкия ареал на употребата ѝ в родопските говори, а от друга страна – с двойната ѝ функционална натовареност (определителност и показателност). Промените в традиционния териториален говор на с. Момчиловци по отношение на граматичните особености, макар и по-слабо контрастни в сравнение с фонетичните маркери, показват значително придвижване по посока на книжовния език.

Най-динамично се променят лексикалните маркери като отражение на социално-икономическите и политическите промени, на културните влияния. Отпаднали са от употреба старинни думи, назоваващи изчезнали от бита предмети – тези думи са се превърнали в историзми. Постепенно изчезват старобългаризми, които се срещат само в речта на възрастното поколение, и то рядко – схващат се като архаизми. Някои от посочените от Ст. Кабасанов в речника или в граматическата част характерни думи продължават да се използват със същото значение, но с променен фонетичен облик; други вече не се използват дори от най-възрастните, а представителите на средното поколение изобщо не са ги чували. Поради осъзнаваната контрастност на регионализмите от всички възрастово-социални групи в маркирана за информатора ситуация те най-безпроблемно се заменят със съответните им книжовни съответствия.

Резултатите от направения корелационен (вариационен) анализ на връзките между социалните и езиковите признаци недвусмислено доказват доминиращото влияние на социално-демографския фактор 'възраст' върху всички изследвани лингвистични променливи, но това влияние е различно при двата структурни типа. При фонетичните езикови признаци се наблюдава ясно изразена линейна зависимост от принадлежността на информаторите към съответното възрастово поколение – средните стойности на тези признаци прогресивно нарастват с увеличаването на възрастта, докато граматичните признаци са характер-

ни предимно за възрастното поколение, а от представителите на младото и средното поколение се употребяват непоследователно и спорадично. Най-силно е влиянието на фактора 'пол' в I възрастова група – момчетата в ученическа възраст, а и младите мъже, са по-консервативни в речевото си поведение и допускат повече диалектни отклонения от книжовните норми, а момичетата, и изобщо жените, са по-адаптивни, по-бързо и по-лесно се освобождават от някои диалектни особености в речта си. Факторите 'образование' и 'социален статус', чиито равнища се свеждат едни към други, са нерелевантни като цяло за динамичното вариране на лингвистичните променливи в ежедневната битово-разговорна реч.

Местната интелигенция също се намира в състояние на диглосия, която поражда незначителна интерференция при превключването от немаркирана към маркирана ситуация. Момчиловският тип а-формация споделя всички основни особености, характеризиращи нормативната система на смолянската книжовна битово-разговорна формация, но момчиловският а-нормативен тип е по-богат откъм маркери, които имат по-високи средни стойности, и по-вариантен – с по-широк диапазон на употреба, зависещ както от социално-демографската характеристика на говорещите (главно възрастта), така и от ситуативните фактори.

Тезата за речевата ситуация като мотив за превключването на кода е доказана чрез проследяване влиянието на двата доминиращи ситуативни фактора 'участници в общуването' и 'тема' върху основните лингвистични променливи. Смяната на съкомуниканта с външно за селото лице или промяната в състава на съкомуникантите, а също и смяната на темата водят до изключване на контрастните диалектни маркери и до намаляване на фреквентността на останалите маркери.

Качественият и количественият анализ на социолингвистичния материал, както и сравняването на обективните данни със субективните оценъчни нагласи показва, че много от регистрираните преди половин век от Ст. Кабасанов характерни особености на момчиловския говор необратимо отстъпват пред експанзията на книжовния език. Регистрираното и статистически доказано постепенно заглъхване на традиционния териториален диалект, преминаващ през мезолектно състояние, е отглас на социалните изменения в днешното с. Момчиловци.

РЕЧНИК
на диференциалната лексика

Лексикалният материал, поместен в този речник, е събиран по време на изготвянето на дипломната ми работа „Старинни думи в родопските говори" като студентка в СУ „Св. Климент Охридски" (1985-1987 г.) и през последните години при осъществяването на записите и провеждането на анкетите във връзка със социолингвистичното проучване на съвременното състояние на момчиловския говор. Съпоставката с публикувания от Ст. Кабасанов речник в неговото изследване преди 50 години показва, че много от думите са променили или обогатили значенията си[1]. По-голямата част от приведената диалектна лексика са характерни за момчиловския говор думи, които липсват в речника на Ст. Кабасанов и в другите родопски речници, които са ни известни.

В *трета* глава на настоящото изследване (раздел трети) е направена класификация на диалектната лексика на съвременния момчиловски говор с оглед на няколко критерия, без претенции за пълна лексикосемантична характеристика на говора, каквато правят например М. Вачева-Хотева и Сл. Керемидчиева на заровския говор (вж. Вачева-Хотева, Керемидчиева 2000), тъй като това не е цел на настоящото изследване. За социолингвистиката по-важно е проследяването на динамиката на лексикалните маркери във времето (в съпоставка с регистрираното от Ст. Кабасанов преди половин век състояние на лексикалните единици) и в синхронен план – в зависимост от социално-демографските и ситуативните фактори (вж. *трета* глава, раздел трети – 3.3. и *седма* глава, раздел втори).

Думите в речника са представени по азбучен ред, като фонетичните варианти се дават в една заглавка (ако са близки и системни). Значенията са йерархизирани – на първо място е основното (първичното), на второ – производното (вторичното) или преносното значение.

След заглавната дума се дава кратка граматична

[1] Думите, които са дадени със звездичка, се срещат в речника на Ст. Кабасанов, но там са без контекст или са само с едното значение.

характеристика според възприетата практика в българската лексикография, в някои случаи придружена и от стилистични бележки (*остар.*, *прен.* и др.). В края на някои речникови статии след знак ♦ се дават фразеологизми или изрази, в чийто състав е включена основната дума. Всички заглавни думи са дадени в контекст, като всяко значение е илюстрирано с пример. Думите, които се намират в синонимни отношения, се представят чрез препратка към първата по азбучен ред. В една речникова статия се дават глаголите от несвършен (несв.) и от свършен (св.) вид, както и възвратните глаголи – след знак ~, когато значението им не е отдалечено от семантиката на основната форма на глагола.

а̣вѐлски и а̣вѐлза̣ма̀нски *прил.* Отдавнашен, старовремски. Ейсва̀ са̣ а̣вѐлски ра̀бути.

*а̣в'ѐрин *м.* Хитрец, находчив човек. Ейсо̀йе̣ а̣в'ѐрин са̀мо̣ гл'о̀да̣ да̣ за̣птѝса̣ чу̀здуну.

*а̣га̀, га̀ (от *а кога*) *нарч.* Когато. Ага̀ до̀йдиш, ми са̣ прѝка̣жи. Дру̀гуш, га̀ б'е̣ ту̀рско̣, им'ѐ ка̣рау̀лен ч'ѐс.

*а̣гло̂к *м.* Домашна тъкана кърпа за лице или за ръце; пешкир. Обикновено се дава дар на годеж, сватба и при други случаи. Ейсо̀йе̣ а̣гло̂к йе̣ за̣ дѐве̣ра̣н.

*а̣гу̀птин (от *египтянин*) *м.* 1. Ковач. 2. Укорно название на черен, нечист човек; циганин. Уму̀стил са̣ йе̣ ка̣ту а̣гу̀птин.

*а̣днѐча̣н (стб. **кдинокъ**) *прил.* Еднакъв. Трѝ д'е̣ца̀ - вру̀т' а̣днѐчни.

а̀ку *част.* Нима. Аку си нѐ хо̀дила̣?

*а̀нжа̣к (тур.) *част.* 1. Като че ли, май. Та̀ а̀нжа̣к йе̣ нѐ хо̀дила̣ дру̀гуш. 2. Като възхлицание - ех!; именно!

а̀нцузда̀н *нарч.* Ненадейно, внезапно. Пугл'о̀днала̣ а̀нцузда̀н на̣х кунѐпал'е̣н утсро̂шту.

ахпа̀пин *м.* Приятел, другар. Ахпа̀пина̣н ти йе̣ бо̀ла̣н.

а̣ чи *сз.* Ами че – с въвеждаща функция в изречението. А чи то̀ и фа̣ф фу̀рна̣на̣ мъличку га̀ йе̣ ту̀риш/ та̣ йе̣ нѐ ло̀ша̣.

*ба̣бу̀л'ка̣ *ж.* 1. Буболечка. 2. Тих, кротък човек. Сидѝ ка̣ту ба̣бу̀л'ка̣, хѝч ни до̣д'ѐва̣.

ба̣бурѐсва̣м *несв.* Разкисвам, набъбвам от вода. Ба̣бурѐса̣ли са̣ ми ра̣кѝса̣, ца̀л' дѐн' съм пра̀ла̣.

бạбу̀ркạ *ж.* Мехур, набъбнал от вода. Ста̀нạли хи сạ бạбу̀рки.

ба̀в'ẹ(м) *несв.* Преча. До̀рпни сạ, чи ми ба̀виш.

ба̀в'ẹ(м) сạ *несв.* Зает съм, върша нещо. Ни мо̀гạм ẹйзга̀, ба̀в'ẹм сạ.

бạзлѐн *м.* Бъз. Трѐвạ дạ нạб'ẹрѐм базл'ѐн зạ ч'ѐйчạк.

*ба̀лнọ *ср.* Мъка, тъга. Ба̀лнọсọ дạ рạзд'ẹли̇̀м'ẹ.

бạрạбо̀нкạ *ж.* Водно мехурче. Га̀ зạизли̇̀зат бạрạбо̀нки, гу у̀в'ẹди.

бạрба̀т' *неизм.* Нещо изцапано, разбъркано, непоправимо. Стори гу барба̀т'.

бạрбуни̇̀сạм *несв.* Говоря много, бърборя. Сти̇̀гạ си бạрбуни̇̀сạлạ.

бạрбу̀цạм *несв.* Гвача, ходя в кал или киша. Бạрбу̀цал йẹ ф сн'ẹго̀н.

бạркạни̇̀цạ *ж.* Мътеница, айран. Си̇̀пи ми бạркạни̇̀цạ дạ сạ на̀пийẹм.

бạрку̀ш *м.* 1. Миш-маш. 2. Манджа, която не е вкусна. Кạко̀ф бạрку̀ш си сто̀рилạ.

*бạру̀гạ *ж.* Локва с вода; нисък извор, заграден с камъни или чимове. Мино̀вạ прис бạру̀гин'ẹ и сạ вра̀штạ го̀лạ во̀дạ.

*бạрчи̇̀нạ *ж.* Бърдо, рид, връх, планина. Нạ во̀рх бạрчи̇̀нạ.

бạтạрди̇̀свạм *несв.* Разваля̀м, разрушавам. Азък, бạтạрди̇̀сах гу.

*б'ẹйху̀тин *м.* Глупав човек, заплес. Ста̀нạлạ съм гул'ѐм б'ẹйху̀тин.

б'ẹн'ẹво̀ *ж.* Отнесен, разсеян, загубен човек. Гул'ѐмạ йẹ б'ẹн'ẹво̀.

*б'ẹнди̇̀свạм (тур.) *несв.* Харесвам. Ецạ гу б'ẹнди̇̀свạм ẹйнва̀ д'ѐт'ẹ.

*бийạ и бийнọвạм *несв.* Мириша. Ейсва̀ йẹ бийнạлọ.

*би̇̀скạ *ж.* Женска гръд, нянка. Ошт'ẹ тро̀си би̇̀скạ.

бо̀бạлѐнкạ *ж.* 1. Сушен плод от череша или вишна. Ф со̀бạнạ и̇̀мạм бо̀бạл'ѐнки, ч'ѐкай дạ тạ по̀ч'ẹрп'ẹм. 2. Изпражнение на овца или коза (вж. гро̀пкạ).

бо̀б'ẹ *ср.* 1. Малко топче. 2. Зърно от грах, фасул и др. Изл'ѐлу ми йẹ ạдно̀ бо̀б'ẹ нạ шийẹсạ.

*бо̀бут' *м.* Шум, врява. Чу̀ йẹ гул'ѐм бо̀бут'.

*бо̀бут'ạм *несв.* Дигам шум. Кọла̀сạ ѐцạ бубути̇̀.

бо̀зинѐф *прил.* Светло кафяв, бозав. Има л'у ạдно̀ бо̀зин'ѐву хѝлишт'ẹ.

бọлѐшкạ *ж.* Болка, рана. Имам си ạдно̀ бọлѐшка, дѐту мạ ни оста̀в'ẹ.

*бọра̀в'ạ *несв.* Бълнувам, говоря насън. Зо̀ дạ бọра̀ви.

бọрѝкạ *ж.* Бор. Пу на̀шсạ ба̀йр'ẹ ѝмạ ѐли и бọрѝки.

бо̀б'ẹк *м.*, бо̀б'ẹч'ẹ *умал.* Пълен, закръглен, топчест човек. Вѝш кạкво̀ бо̀б'ẹч'ẹ йẹ ста̀нạлу.

бо̀л'вам *несв.* Повръщам. Га̀ б'ẹх т'о̀шкạ, ѐцạ бо̀л'вах.

*бо̀рбун' *м.* Бръмбар. Бо̀рбун'ẹт'ẹ сạ йо̀мнали пạтѐрасạ.

бо̀рнạ *ж.* Устна. Ецạ си ч'ẹрв'ẹно̀свạ бо̀рнин'ẹ.

бо̀хтạм *несв.* Бия, удрям. Га̀ сạ во̀рн'ẹ пийѐн, бạхтѐ нạро̀т.

бра̀н'ạм и бра̀н'ẹм *несв.* Пазя, защитавам. Йѐ фсѐ бра̀н'ẹм му̀т'кусу, га̀ му сạ зạка̀рạт.

бра̀ф *м.* 1. Овца, която се коли за празник. 2. Изобщо овца. Оста̀нạхạ му л'у два̀ бра̀вạ.

бру̀скạм *несв.* бру̀снạ *св.* 1. Удрям. Бру̀снạ гу ạдно̀ куку̀дạ. 2. Бруля или тръскам дървото, за да паднат плодовете. Бру̀снạх кру̀шạтạ, тạ збра̀х ẹйс'ѐйẹ кру̀шки. 3. *прен.* Казвам нещо не на място. Сидѝ, сидѝ, чạ л'у бру̀сн'ẹ н'ѐку.

*бруснѝцạ *ж.* Боровинка. Нạбра̀л йẹ ца̀лạ ко̀фа бруснѝци.

*буба̀йкọ (тур.) *м.* Баща. Буба̀йку б'ẹш'ẹ ѐцạ кро̀тạк чил'ѐк.

бубо̀ткạм сạ *несв.* Хвърлям се, хлътвам. Ейнъй сạ йẹ бубо̀тнạл, чи нѐмạ измо̀кнуван'ẹ.

*будно̀ш *нарч.* Някога, някой път. Будно̀ш мạ нạл'ѐтạ дạ гу см'о̀нạм.

буйẹна̀к *м.* Силен проливен дъжд, порой. Извѝ сạ ạдѝн буйẹна̀к.

буна̀р *м.* Вир. Ко̀п'ẹхм'ẹ сạ ф ẹйно̀йẹ буна̀р.

бурѝлọ *ср.* Дървено каче, в което се бие мляко. Рạссо̀хнạлу ми сạ йẹ бурѝлусу.

бушạндѝсвạ сạ *несв. 3 л. ед.* Разваля се, обърква се. Хạво̀сạ сạ бушạндѝсạ.

бъзнам *св.* Да метна, да захвърля. Во̀рнạ сạ, бъзнạ ч'ѐнтасạ ф кишо̀тạ и нạра̀ми.

вạзг'ẹштѝсвам *несв.* Отказвам се. Йѐ си вạзг'ẹштѝсạх.

вạздра̀пвам сạ *несв.* Покатервам се бързо. Фѝрнạх гу и то̀ сạ вạздра̀пạ вạз дварòн.

вàлнувạм сạ (стб. валити) *несв.*, дạ сạ вàлнạ *св.* Търкулвам се, лягам. Вàл'нит'ẹ сạ нạ кривàт'ẹ.

*вạргулàт *прил.* Кръгъл, объл. Вạргулàт йẹ ф ȍбрạзạн.

*вạргу̀л'кạ *ж.* Едър камък. Фȍрл'ẹшạ вạргу̀л'ки низ ливàдạнạ.

вạр'ȅйкạ *ж. остар.* Котел за вариво, одимен от огъня. Откạчи вạр'ȅйкạтạ ут виру̀гạтạ.

*вạркузу̀н' *м.* Връв, с която се стягат потурите около кръста. Вạркузу̀н'е ми сạ йẹ скȍцạл.

вạртȍглạф *прил.* Твърдоглав, инат. Стàрạцạс йẹ ȅцạ вạртȍглạф.

вạрту̀ткạ *ж.* Човек, който с увещания и хитрост измолва и постига нещо. Гọл'ȅмạ йẹ вạрту̀ткạ, чу̀вạй сạ ут нèйẹ.

вạрхлѝтạм *несв.* Сварвам, улучвам, намирам. Вạрхлит'ȅх ху̀бạф зạрзạвàт'.

*вгрạ̀гурẹн *прил.* Набръчкан. Дрѝписạ му сạ вгрạ̀гурẹни.

*вèйк'ẹ *нарч.* Почти, за малко. Вèйк'ẹ ми сạ дуд'ȅ рạдèн'ẹ и чѝст'ẹн'ẹ.

*в'ȅш, в'ȅш гọ йẹ *несв.* Знаещ, познава го. Йȅ гọ сạм в'ȅш; ни сȍм гọ св'ẹшт'ȅл - не съм го опознал.

*в'ȅшкạ *ж.* Вежда. Гà згрȍчи в'ȅшкин'ẹ, сạ ст'ẹвн'ȅвạ.

вѝшт'ẹм (стб. выскати, выштѫ) *несв.* Цвиля. Виштѝ кату кȍн'.

*вọдàч *м.* 1. Кобилица за вода. 2. *прен.* Тояга за бой. Гà гу пọдбрà с вудàчạн, ту̀кạ тàм стѝпнувạщạ.

*вȍбẹл (стб. жбелъ) *м.* 1. Старо название на извор или чешма в някоя долина. 2. Название на местност в с. Момчиловци. Кọсѝли см'ẹ нạ вȍб'ẹлạн.

*вȍзбạрцạ и вȍзбạрцẹ *нарч.* Нагоре, възбърце. Дȍйд'ẹ ми вȍзбạрцạ.

вȍзвạрạ *ж.* Топъл, спарен въздух; задуха. Отвọрит'ẹ, чи йẹ гул'ȅмạ вȍзвạрạ.

вȍзврạт'ки *мн.* Обичай, при който една седмица след сватбата младоженците за пръв път отиват на гости у родителите на булката. Дру̀гạсạ нид'ȅл'ẹ шạ дȍйдạт нạ вȍзврạт'ки.

*вȍл'н'ẹник *м.* Богата празнична женска горна дреха, направена от аба, полите ѝ са украсени със сърма или коприна. Ейсȍйẹ вȍл'н'ẹник хи йẹ ут бàбạ.

*вȍпạ *ж.* 1. Вдлъбнато място, котловина. 2. Местно название. Нạ вȍпạнạ ѝмạм'ẹ с'ѐну.

*вȍргạ *ж.* Подутина, цицина. Стàнạлạ му йẹ вȍргạ нạ глạвȍнạ.

*вȍсạница *ж.* Гъсеница. Гнỳс мạ йẹ ут вȍсạници.

*вȍхạм (стб. **жѧхати**) *несв.* Дишам. Сѝлọм вȍхạм - едвам дишам.

*врỳ, врỳт' *нарч.* Всички. Врỳт' б'ẹхạ дọшлѝ.

вуйн' *м.* 1. Чалъм, специален подход. Айсàйẹ рàбутạ ѝшт'ẹ вуйн'. 2. Номер, измама, хитрина. Айнạкȍф вуйн' ми стòри!

вуймȍ *ж.* Среда – хора с еднакви интереси и разбирания. Вѝйẹ ст'ẹ си ут ạднȍ вуймȍ.

*вỳл'г'ạ *ж. остар.* Малка кожена торба за брашно с косматата част отвътре. Вạф вỳл'г'ạ нòсạхм'ẹ брàшну нạ вọд'ẹнѝцạ.

гạбạрд'ȅсвạм и кạбạрд'ȅсвạм *несв.* (вж. бạбурȇсвạм).

*гàл'ạм и гàл'ẹм *несв.* Обичам, любя. Ецạ гàли дạ дọхòдạ у нàс.

гạлạгỳнкạ *ж.* 1. Зелена слива. 2. Зелен костилков плод изобщо. Елу ми сạ йẹ гạлạгỳнки.

гạлгòтạ(т) *несв. 3 л.* 1. Къркори, къркорят. Гạлгòтат ми чạрвàсạ. 2. Ври, бълбука. Гà зạгạлгòтạ, гу òтсуни ọт пѐчкạсạ.

*гạл'ȍвник *м.*, гạл'ȍвницạ *ж.* и гàл'ник *м.*, гàл'ницạ *ж.*. Любовник, любовница. Имạ си вѐйк'ẹ гạл'ȍвник.

*гạрạгàшкạ *ж.* Гарга, сврака. Фѝри гạрạгàшкин'ẹ ут ọвȍшкин'ẹ.

*гạрạл'ȅẹ *мн.* Употребява се само във фраз. съчетания: хȍди пọ гạрạл'ȅẹт'ẹ - скита се; гл'ȍдạм гạрạл'ȅẹсạ - рея си погледа из пространството.

*гạрмỳдạ *ж.* 1. Буца от пръст. 2. Плътно натиснали се на купчина хора или животни. Згạрмỳдихạ сạ нạ хọрȍнọ - станаха на купчина, сбиха се.

гàчкạ *ж.* 1. Кука за плетене. 2. Кука за рịболов. Аднȍтạ гàчкạ ми йẹ нѐмạ.

г'ẹлм'ȅзạм (сạ) *несв.* Мърдам, шавам. Стѝгạ сạ си г'ẹлм'ȅзил.

г'ẹмунѝсạм *несв.* Мърморя; говоря тихо, неодобрително. Л'у г'ẹмунѝсạ, нѝшту му сạ ни угàдạ.

*гѝбạм, гѝбнọвạм (стб. **гыбнѫти**) *несв.* Движа нещо. ~сạ -

движа се, мърдам се. Тòй са ни гѝбна или Ни гȏбна са – не се помръдна.

гибрѝл'ник *м.* Място, където се изхвърля оборската тор. Орийни ейсвà и гу фȍрли на гибрѝл'никан.

гибрȍ *ж.* Оборска тор. Трȅва да рàсфърл'е гибрȍна пуградѝнана.

*гѝжвам, гѝжновам *несв.* Смъдя, засмъдявам. Гѝжнала ма_йа снàгаса; вȍшки го са гѝжнали.

гиздѝло *ср.* 1. Накит. 2. Нови дрехи. Откачи т'ȍшку гиздѝлу... (нар. песен).

*гѝрес *м.* Срам, унижение. Стàна за гѝрес.

гòв'ем *несв.* Постя. Йȅ гòв'ем сàмо прис кòладното и влид'енското гов'ȅн'е.

*год'ешнѝк *м.* Сватбар от момкова страна. Дошлѝ са год'ешнѝци.

*г'òй, г'ȍйким *нарч.* Уж, привидно. Г'òй спѝ, пак гл'ȍда.

гòл'еник *м.* Родопска баница без кори. Бàба ȅца прàв'еш'е гòл'еник.

*горòпал *прил.* 1. Гол, без дрехи. Нимòй сид'ȅ горòпал, ша истѝниш. 2. Прен. беден. Кòй да гу б'ендѝса, гà йе горòпал.

*гȏл'ча(м) *несв.* Говоря. Гȏл'чам хи да си утвàра очѝн'е на чѐтри.

*гȍл'чава *ж.* Високо и шумно говорене. Чỳ йе гул'ȅма гȍл'чава.

г'ȏпаф *прил.* Бавен, несръчен. Еца йе г'ȏпаф, г'ȏпаво бàра.

г'òп'ем са *несв.* Бавя се, мотая се. Хàйда, стѝга са г'ȍпи.

*г'ȍпка[1] *ж.* Бавен, несръчен човек. Гул'ȅма йе г'ȍпка.

*грàфкам *несв.*, грàфна *св.* Вземам нещо бързо, ненадейно. Грàфна ми го от ракѝса.

грȅхутка *ж.* Изпаднал, изоставен човек. Стàналу йе грȅхутка, лѝл'ех рòба.

грибàч *м. остар.* Желязно приспособление за изстъргване на жаравата от пещта. С грибàчан са устȍргва пештȍн.

грȍпка *ж.* 1. Изпражнение на овца или коза, на мишка. 2. *прен.* Малък човек. Вѝш каквà си грȍпка, кадѐ са м'ȅриш с нѐга.

губѐрка *ж.* Голяма игла за шиене на дебели тъкани. Дàй

---

[1] Ст. Кабасанов дава думата със значение 'нещо, което пречи; пречка' (Кабасанов 1956: 72).

ми губѐрка̣ да̣ си за̀шийе̥м па̣муклѝйка̣са̣.

*гу̀жина̣ *м.* Затулено място. Свѝло̣ са̣ б’е̥ ф а̣дно̏ гу̀жина̣.

гу̀н’е̥к *м.* Дъждовник. Изл’е̏ли са̣ гу̀н’е̥ци след да̣ждо̏с.

гу̀чка̣м *несв.* гу̀чна̣(м)[1] *св.* Яхвам някого на гърба да ме носи. Кл’о̏кни ма̀лко̣ да̣ та̣ гу̀чна̣м. Гу̀чни ма̣.

гушо̀гла̣ф *прил.* Гологлав, без кърпа или шапка. Адно̀ вре̏м’е̥ ни хо̀д’е̥хм’е̥ гушо̀гла̣ви ка̣су ва̀с.

да̀ *част.* Нека. То̀ да̀ си до̀йд’е̥ та̣...

*да̣рва̀л’ник *м.* 1. Складирани дърва. 2. Място за складиране на дърва. Оста̀вил си йе̥ ра̣бо̏тнуну на̣ да̣рва̀л’ника̣н.

дѐв’е̥р *м.* 1. Шафер. 2. По-малък брат на мъжа на невестата. Па̀да̣ хи са̣ дѐв’е̥р.

дѐзна̣ *неопр.* Синкопиран и слят вариант на „откъде да знам“ с безлична неопределителна семантика – не се знае. Дѐзна̣ ко̀й ша̣ гу гл’о̏да̣.

д’е̏ба̣м *несв.* Вървя бавно, едвам-едвам. Сѝлум д’е̏ба̣м пу во̏тра̣.

*дѝмн’а̣ *ж. остар.* Малко прозорче, което се е правило над огнището в комина на старите къщи, за да прониква светлина.

*дин’о̏ (тур.) *ж.* Свят, вселена. Са̀йе̥ йе̥ дин’о̏ ла̣жо̀вна̣.

дла̣го̀сва̣м *несв.* Шинирам счупена кост или счупено клонче с дървени шини (дла̀ги). Дла̣го̀са̣хм’е̥ му но̣го̏та̣ и гу пука̀чихм’е̥ на̣ жѝпа̣н.

*до̣ка̣лѐк[2] *м.* до̣ка̣лѐци *мн.* Смешка; масали, лакардии. Айна̣кѝва̣ до̣ка̣лѐци зга̀да̣ша̣.

до̣ла̀га̣м *несв.* Говоря, нареждам. То̀ л’у до̣ла̀га̣, ни мо̏л’кнува̣.

до̣мо̣мнѝца̣ *ж.* Добра домакиня. Вѝка̣т, чи йе̥ гул’е̏ма̣ до̣мо̣мнѝца̣.

до̏ра̣н’ и дро̏н (стб. дрьнъ) *м.* Чим, буца пръст с тревата. Отко̣па̣й н’е̏ка̣ф до̏ра̣н’ да̣ за̣гра̣дѝм л’е̏ха̣са̣.

*до̏рже̥ва̣ *ж.* 1. Сдържаност, самообладание. 2. Защитник, покровител. Кеха̣йо̀ на̀ша̣ до̏рже̥ву (нар. песен).

до̏рза̣м са̣ и до̏рна̣м са̣ *несв.* Чеша се, דращя се. Стѝга̣ са̣ си до̏рза̣ла̣, ма̣ри, ша̣ са̣ уд’е̥рѐш.

дра̀го̣ *субст. прил.* Радост. Дра̀гусу ба̀лну ни зна̀йе̥.

---

[1] Синкопиран вариант на гл. на̣га̣ргу̀чва̣м.

[2] Ст. Кабасанов дава думата с фонетичен облик до̣кулѐк (Кабасанов 1956: 73).

дрѐтна̣(м) *св.* Да зяпна някого. Вѝш кàк гу йȩ дрѐтна̣лу.

*дрѝпа̣ *ж.* дрѝпи *мн.* Дрехи изобщо. Збѐри дрѝпит'ȩ ут прòстора̣.

*дрȍб'ȩн' *м.* Къс от някакъв предмет, напр. хляб, сирене и др. Еца̣ йȍдри дрȍб'ȩн'ȩ стàнват.

*дрỳгọчѐша̣н *прил.* Старовремски, отдавнашен. Знàйȩ млòгу дрỳгучѐшни рàбути.

*дрỳгуш *нарч.* Друг път, друго време. Елạт'ȩ дрỳгуш.

дỳйт'у *м.* Лъжец. Ейнȍйȩ йȩ гул'ѐм дỳйт'у, нимȍй му в'ѐрва̣.

ѐж'ȩк *м.* Таралеж. Фàтил б'ȩ а̣дѝн ѐж'ȩк и гу б'ȩ за̣твȍрил с а̣днȏ тен'ȩкѝйȩ да̣ ни бѐга̣.

ѐр'ȩ *ср.* 1. Малкото на козата. 2. Обичай, при който младоженците за пръв път отиват на гости у кумовете. Ф сȏбута̣ ща̣ варвѝм на̣ ѐр'ȩ.

ѐрина̣ *ж.* Ситна вълна от есенната стрижитба на овцете. На̣стрѝга̣л съм двѐ окѝ ѐрина̣. ♦ Дрън, дрън, ѐрина̣. Празни приказки.

ȩйзгà *нарч.* Сега. Ейзгà ща̣ да̣ дȍйда̣м.

ȩйса̣дѐва̣ *нарч.* Тъдява, наоколо. Трѐва̣ да̣ йȩ ȩйса̣дѐва̣.

ȩйса̣кȏф, ейна̣кȏф *мест. (за близост и отдалеченост)* Такъв. Ейса̣кȏф са̣м бѝл, ȩйна̣кȏф са̣м бѝл, нѐма̣ угàда̣н'ȩ.

ȩйсвà, ейнвà *мест. (за близост и отдалеченост)* Това. Ейсвà ка̣квȍ йȩ?

ȩйтỳва̣ *нарч.* Тука. Ейтỳва̣ ща̣ сѐд'ȩм.

жа̣нг'ȩрѝйȩн *прил.* Неопределен цвят, меланш. Ушѝла̣ си йȩ жа̣нг'ȩрѝйȩну пàлту.

жѐга̣ *ж.* Дълъг трион с дръжки от двете страни за ръчно рязане на дърва. Дȍржи прàва̣ жѐга̣та̣.

жѝчка̣ *ж.* Нишка. Ч'ȩтѝрси пȏти пу трѝ жѝчки, на̣мȍта̣ни на̣ мотọвѝлка̣на̣, прàв'ȩт а̣днȏ пàсмọ.

жȍбра̣ *ж.* Лигла, глезла.

*жȍбра̣(м) са̣ *несв.* Лигавя се, плезя се. Нимȍй са̣ жȍбри, марѝ, грȍзну йȩ.

жȍл'ва̣ *ж.* Костенурка. Дàва̣ха̣ ми да̣ пѝйȩм кȍрф ут жȍл'ва̣.

*жȍл'ча̣[1] *несв.* Искам, настоявам, притеснявам някого. Стѝга̣ ма̣ жȍл'чи, нѐма̣м вѐйк'ȩ.

---

[1] У Ст. Кабасанов със значение 'ограбвам, безжалостно вземам'.

*жо̀рдạ (стб. жрѫдь) *ж.* Тънка дълга греда. Тѝрил йẹ д'вѐ жо̀рди зạ ọгрàдạ.

жу̀гạл' *м.* жу̀гл'ẹ *мн.* Тънки крака, бедра. Скрѝвạй си жу̀гл'ẹт'ẹ!

жулкàвицạ *ж.* Тънка жилава пръчка. Шạ зо̀мạ ạдно̂ жулкàвицạ, тạ шạ ти кàжạм.

жу̀п'ẹ(м) *несв.* Беля. Сно̀штạ жу̀пихм'ẹ фạсу̀л'.

жу̀пкạ *ж.* Обелка. Збѐри жу̀пкисạ ф по̂сникạн.

журàв'ẹ(м) *несв.* Глождя, дразня. Цàл' дѐн' мạ журàви пу курѐмạс. ♦ журàви мạ *безл.* Съмнява ме, не ми дава мира. Зо̀ дạ мạ журàви дạ йẹ нѐ бѝл то̀й.

*зạбạру̀жвạм (сạ) *несв.* Правя баруга, локва. Л'ѐхин'ẹ сạ сạ зạбạру̀жили.

*зàб'ẹлạ *ж.* Масло или някаква подправка в гозбата. Ейсвà нѐмạ хѝч зàб'ẹлạ.

зạбил'дѝсвạм *несв.* Развалям, повреждам. Азък, зạбил'дѝ сạх гу.

зạбиллòк *м.* Брак; нещо повредено, развалено. Нимо̀й прàви зạбиллòк.

*зạбурѐ̂вạм *несв.* Забравям. Зо̀лạ съм ѐцạ дạ зạбурѐ̂вạм.

зạгу̀цвạм (са) *несв.* Не мога да преглътна. Ацѐту гу зạгу̀цвạ.

зạд'ѐвạм сạ *несв.* Натоварвам се на гърба. Зạд'ѐнạл сạ йẹ кạту мạгàр'ẹ.

зạзно̀ен *прил.* Изпотен, засилен, уморен. Фсѐ сạ врàштạ зạзно̀ену, зạпо̂цл'ẹну.

зạйквạм сạ *несв.* Говоря, без да си поемам дъх. Гà сạ зạйкнạ, удрѝ ч'ѐс и нạго̀рạ.

зạйу̀свạм сạ *вж.* зạйквạм сạ.

*зàкạтинạ *ж.* Скрито място. Стàин'ẹ сạ гул'ѐми зàкạтини.

зạкрѐ̂п'ẹм сạ *несв.* Върша нещо с голямо старание. Ецạ сạ си зạкрạпѝлạ То̀шуму. ♦ Ейс'ейẹ сạ ѐцạ зạкр'ẹпѐни. Тези са със сериозни намерения в любовта, пред женитба са.

зàọрạ *ж.* Запънат, труден човек; който много пита, любопитства, спори. Зàọрạ зàọрàтạ!

зàпạдạ *ж.* Който (която) се престарава в работата, в говоренето; прекалено учтив(а) и любезен(а). Гул'ѐмạ зàпạдạ йẹ, ѐцạ сạ зạпо̀дạ.

зạпạдло̀к *м.* Престараване, полагане на излишни усилия,

прекалена любезност. Тò са̢ йе̢ вѝд'валу за̢па̢длȍк, а̢ла̢ т'ѐхнусу ка̢ра̀р нѐма̢.

за̢па̀ра̢м *несв.* Настоявам пред някого да ми каже нещо. Стѝга ма̢ за̢па̀ра̢й, ни зна̀м нѝшту.

за̢пкȍн *м.* Рибарски инструмент за ловене на риба, хартун. Са̢с за̢пкȍн са̢ фа̀та̢ а̢хѐл'.

за̢пȍда̢м са̢ *несв.* Престаравам се. *вж.* за̀па̢да̢.

за̢пȍцл'е̢н *вж.* за̢зно̢ѐн.

за̀рифѐта̢н *прил.* Модерен, напредничав, необикновен. Ейна̀йе̢ мо̢ма̀ йе̢ ѐца за̀рифѐтна̢.

за̀сло̢к *м. остар.* Първото дърво, по-голямо, върху което се редят другите дърва в огнището. За̀сло̢га̢н са̢ тȕра̢ на̀й удȍлу.

за̀сло̢н *м. остар.* Камък, който засланя хляба от жарта. За̀сло̢на̢н са̢ тȕра̢ да ни пригурѝ хл'ѐба̢н.

*за̀струк *м. остар.* Гаванка, похлупци. Пȍда̢й ми за̀струга̢ да тȕра̢ ма̀лку ма̀са̢лца̢.

*за̢сȕвам *несв.* Поставям някого в място, от което не може да избяга. Ка̢дѐту гу вѝди, л'у гу за̢сȕва̢.

*за̢тишт'ѐва̢м *несв.* Поставям някого в ъгъл или на тясно място. Ейнъ̀й гу йе̢ за̢тиштѝла̢, нѐма̢ мȍрда̢н'е̢.

*за̀тка̢ *ж.* Зелено клонче, което се забива в ливада и означава, че не е свободно за паша. Тȕрил йе̢ за̀т'ки и па̀к фтѐсва̢т.

за̢ȕтра̢шник *нарч.* Вдругиден. За̢ȕтра̢шник ша̢ ва̢рвѝм на̢х сва̀туфца̢х.

*за̢фта̀свам *несв.* Заварвам, сварвам. За̢фта̀са̢ла̢ гу йе̢ у т'ѐх.

за̢фчѐра̢шник *нарч.* Миналия ден. За̢фчѐра̢шник йе̢ духȍда̢л.

за̢штȕпвам *несв.* Заравям надълбоко; покривам, затрупвам. Ка̢дѐ гу за̢штȕпа̢, ка̢дѐ гу пушта̢мѝ, ни с'ѐтих са̢.

згàда̢м *несв.* Давам храна на добитък и му почиствам. Згудѝл ли си кра̀ва̢на̢? ~ са̢. 1. Погаждам се. Еца са̢ зга̀да̢м'е̢ с ма̢жȍн. 2. Приготвям се, стягам се. Зга̀да̢м са̢ да̢ вȍрв'е̢м на̢х Плȍвдиф.

згрȍч'е̢н *прил.* Смръщен, сърдит. Бубайку хи йе̢ ѐца згрȍч'е̢н.

згуро̢па̀л'ва̢м са̢ *несв.* Съблѝчам се. Згуро̢па̀ли са̢ упра̢ш нѐга̢.

*зд'ѐлка̢ *ж.* Възглавница, седялка. Пȍтпри гу са̢с зд'ѐл'ки.

*зѝгва̢м *несв.* Скривам се от погледа на някого. Дудѐ гȍре дȍлу и зѝгна̢ на̀ка̢дѐ.

зѝнва̢м *несв.* Зяпам. Ка̢дѐ зѝнва̢ш, нѐма̢ тѐбе да̢ ч'ѐка̢т.

зѝцąм *несв.* Ритам. Ейнъй мą зѝцнą мỳл'ęну, чи ѝскри ми изл'ѐзąхą.

зọбѝл'ница *ж.* Торба за зоб на коня или на мулето. Ф зọбѝ л'ницąнą тỳрąхм'ę нą мỳл'ęну дą ąдѐ.

зо̀лвą *ж.* 1. Шаферка. Йѐ сąм бѝлą млѐжиш зо̀лвą. 2. По-малка сестра на мъжа. Тà хи йę зо̀лвą.

*зунѝцą *ж.* Горска ягода. Дунѐсąхą по̀лнą ко̀фą зунѝци.

*зỳнкą *ж.* 1.Ивица от копринен или от друг плат, лента. 2. Дъга. Аку минѐш пọт зỳнкąнą, шą стàниш мо̀ску.

ѝзгąгą (стб. изжєга) *ж.* Неприятно усещане на киселини от стомаха. ♦ Имąм ѝзгąгą. Вървят ми киселини.

*изд'ęр'ęл'ѐнчвąм сą *несв.* Сопвам се някому, скарвам се като заемам застрашителна поза. Ейнъй му сą изд'ęр'ęл'ѐнчи, чи сą фтрѐсą.

измàйчвąм *несв.* Свършвам, затривам. С'ѐмету нą пąтѐрąтą сą йę измàйчилу.

*измąйỳткọвąм *несв.* Измамвам, увещавам някого с хит-рост. Измąйỳткą гу дą йę пỳсн'ę нą пọчѝфкą.

измѝцąм *несв. остар.* 1. Издърпвам един конец от прежда или от тъкан. 2. Измъквам кол, забит в земята. Измѝцąлą сąм фąсỳл'ọви кѐл'ę ут дọло̀н. 3. Издърпвам и примъквам нещо към себе си.

измо̀рцквąм *несв.* 1. Изтеглям, издърпвам. 2. Извършвам тежка работа, изнасям я на плещите си. 3. Изкачвам. Сѝлум измо̀рцкąх байрąс.

*изрỳшквąм *несв.* Изгонвам някого позорно. Изрỳшкą гу кąту мрьснọ кѐт'ę.

изулѐсвąм сą *несв.* Бягам от работа, клинча. Ейнвà сą ѐцą изулѐсвą.

инж'ѐфикирлѝйę *м.* Мнителен или суетен човек. Ейнѐйę йę инж'ѐфикирлѝйę, ѐцą·му сą вѐди ąкълąн.

искилифѝн'ч'ęн *прил.* Изопачен, преиначен; заплетен. Ни мѐгąм дą гу прѐч'ęтąм, ѐцą йę искилифѝн'ч'ęну.

испą(л)зд'ѐвą *несв. 3 л. ед.* Омеква (за лук), става негоден за сеене. Лỳкąс йę испązд'ѐл, ни во̀рши рàбутą.

испąндàл'чвąм сą *несв.* Излизам на показ. Испąндàл'чил сą йę нàй утпрѐш.

испąрхỳл'вąм сą *несв.* Изсипвам се. Цàл'ęн сą йę испąрхỳлил.

испритумо̀лнувам *несв.* Измъчвам, изтормозвам някого с мъмренѐ, с хулни думи и лошо отношение. Испритумо̀лна ма вѐйк'е.

испу̀л'вам са *несв.* 1. Пуля се, блещя се. 2. Скарвам се, смъмрям. Ейнъй хи са испу̀ли, чи та̀ са смо̀рзна.

истапа̀н'вам и истапа̀нчвам са *несв.* (вж. испанда̀л'чвам са).

*ист'ефѐн'вам са *несв.* Протягам се, проскам се, излежавам се. Ист'ефѐнил са йе с вѐсникан и хѝч ниту вѝка.

исто̀кнувам *несв.* Наказвам, възмездявам. То̀ ша гу го̀спут' исто̀кн'е.

иструшт'ѐвам *несв.* Казвам неприятна истина на някого, изобличавам, порицавам. Ейнъй гу иструшт'ѐ, чи йѐ са усрамутѝх.

истỳфин'ѐва *несв. 3 л. ед.* Измирисва, изветрява. Гасто̀с йе истỳфин'ѐл.

исчуруд'ѐсвам *несв.* Тормозя с постоянно мъмрене, додявам. Исчуруд'ѐса гу а̀ртък, умо̀рѝ гу.

йо̀мнувам *несв.*, йо̀мна *св.* Тръгвам да обикалям. Л'у си до̀йд'е и йо̀мна пу сѐлу.

йу̀м'е[1] *ср.* Име. Ч'естѝту йу̀м'е!

йу̀м'е[2] *ср.* Виме. Ма̀шала, какво̀ йу̀м'е йе сто̀рила кра̀васа.

кавартѝсвам *несв.* Забелвам, запържвам. Ни со̀м кавартѝсала ма̀нжаса.

*ка̀д'еш *м.* Пушек. Во̀тра ни мо̀ж'е да са дѝша ут ка̀д'еш.

казо̀лка *ж.* 1. Сорт круши. 2. *прен. умал.* Галено название на малко дете. Во̀х на ба̀ба казо̀л'чицана!

кала̀м *м.* Дървена шпула за навиване на прежда. Навѝват са кала̀м'ет'е, та да са усно̀вѐ чѐргана.

кал'ма̀нка[1] *ж. умал.* Кума. Дарѝха и му̀т'кана кал'ма̀нка.

кал'ма̀нка[2] *ж.* Невестулка. Пу градѝнаса хо̀ди кал'ма̀нка.

кандило̀свам *несв.* Обикалям, миткам. Какво̀ л'у кандило̀сваш, за̀при са.

капаклѝйе *ж. остар.* Сахан с похлупак. Ейса̀йе капаклѝйе ми йе оста̀нала ут ма̀йка.

*капѝца *ж.* Околоплодник, гушка, шушулка (pericardium). Жу̀пи са̀мо по̀л'нит'е капѝци.

карава̀на *ж.* 1. Голям меден леген. 2. *прен.* Название на пъ-

лен човек с голям задник. Стàнạлạ йẹ ẹйсạкàва кạравàнạ.

кạрд'ȍ *ж.* Зеле. Извạди кạрд'ȍ дạ свиèм ạпрàци.

*кạрȍпин *прил. неизм.* Горкия, нещастния (за израз на съчувствие и съжаление). И тò, кạрȍпинạ, мȍчи и сạ нạпùнạ.

кạрчинòвạм *несв.* Боледувам, слабея. Нив'ȅстạсạ ȅцạ кạрчинòвạ.

кạрчул'ȅбạм *несв.* Трудно ходя, вървя едвам-едвам. Кạрчул'ȅбạм пу вȍтрạ.

*кạшм'ẹрòвạм сạ *несв.* Подигравам се. Нимòй сạ кạшм'ẹрòвạ с мèн'ẹ.

*к'ẹркèл' *м.* Спирала, кръг. Свùлу сạ йẹ нạ к'ẹркèл' ут бòл'кạ.

кèсạн'ẹ *нарч.* Произволно. Одрȇзạ гу кèсạн'ẹ.

кибàрин *м.* Претенциозен, придирчив човек. Гул'ȅм кибàрин йẹ, ни угàдạ му сạ.

*кùмạн *прил.* Унил, тъжен. Синȍс хи йẹ ȅцạ кùмạн.

кипчȍ *ж.* Голям бакърен черпак. Сùпи ми ạднȍ кипчȍ бạркạнùцạ.

*кич'ȅр *м.* Кичур, грозд. Зȍми си ạдùн кич'ȅр грòзд'ẹ.

*клạшнùк[1] *м. остар.* Мъжки елек от аба, ошарен с гайтан. Мȍскит'ẹ нòсạхạ клạшнùци.

кл'ȅйнạ *св.* 1. Да почервенея изведнъж, да нахлуе кръв в лицето ми. Бȕзисạ ми кл'ȅйнạхạ. 2. Да ударя. Гà му кл'ȅйнạ ạднȍ...

*клèп *м.* Клюка, клевета. Изл'ȅл му йẹ клèп.

*клèт (стб. **клѣть**) *м.* Стая, в която се пазят дрехи или хранителни продукти. Одн'ẹси дрùписạ ф кл'ẹтȍн.

*клùн *м.* Баница. Елу ми сạ йẹ клùн с кọпрùвạ.

клòчạм *несв.*, клòкнạ *св.* 1. Вра, да завра. Вудȍсạ йẹ клòкнạлạ. 2. Шавам, не стоя мирно. Сèди мùрнọ, стùгạ си клòчạлу.

клȕф *м.* Кълн. Пạтèрạнạ ȅцạ йẹ клув'ȅсạлạ, пȕснạлạ йẹ ẹйсạкùвạ клȕвọв'ẹ.

*кọлàк *м.* Кравай, малка питка, мекица. Упȍржилạ сạм кулàци.

кòл'уву *ср.* Жито, което се прави за помен на мъртвите. Ф сȍбутạ шạ нòсим кòл'уву зạ умрȇлит'ẹ.

кọнуштùсвạм сạ *несв.* Разговарям с някого, правя му ком-

[1] Ст. Кабасанов дава думата с друго значение – 'горна женска дреха, която покрива гърба и плещите' (Кабасанов 1956: 76).

пания. Цала вѐч'ър са конуштѝсваха.

*кòрд'а и кòрд'е *несв.* 1. Нареждам, подреждам. 2. Оплаквам мъртъв човек. Мàйкана ѐца му кòрд'еша.

*кочѐн' *м.* Гулия, алабаш. Сварѝла съм ѐца блàга мàнжа ут коч'ѐн'.

*кòжал' *м.* Изкусно украсен и оцветен прът, на горния край на който се поставят цветя и който се носи при сватбено шествие. Еца кàматан кòжал' са стòрили.

кòндалка *ж.* 1. Пискюл, висулка. Снòшта прàвихм'е кòндал'ки за деверскѝн'е тòрби. 2. *прен.* Галено название на малко дете.

кравѐн *прил.* Здрав, червендалест. Мòмч'ену хи йе ѐца кравѐну.

*крапандѐл' *м.* Къс човек. Вѝш са какòф си крапандѐл'.

*красàт *прил.* Малко, приятно кисел. Ейс'ѐйе ѐбал'ки са красàти.

крàтам (стб. кратити) *несв.* Свършвам. Крàти ми са брàшнуту.

*крòк *м.* Кръгла дъска, върху която се точи тесто. Дѝн'у ми йе стòрил нòф крòк.

*крòп (стб. кржпъ) *прил.* Къс. Крòпо та тòпо - къс и тъп (набит). Всѐ йе крòпо - винаги не достига.

*крỳпка (стб. кроупа) *ж.* Малка частица от някакъв продукт за ядене (сол, захар и др.). Тỳрих л'у аднò крỳпка мàсалца.

*крỳх (стб. кроухъ) *м.* Бучка, малка частица. Нѐмам'е крỳх сòл'.

*кỳд'а (стб. коудити) и кỳд'е(м) *несв.*, кỳдна *св.* Целувам. Ейзгà са кỳд'ет пут пòт' и нат пòт'.

кỳзна *неопр.* Синкопиран слят вариант на „кой знае". Кỳзна дъли шт'е дò.

кỳкал'ка *ж.* Ток на обувка. Наврѐла са йе на висòки кỳкал'ки.

*кукỳда *ж.* Юмрук. Гà му млàтна аднò кукỳда...

кукудàрка *ж.* 1. Игла с топче, топлийка. Нàйди ми аднò кукудàрка да са зàкутл'ем. 2. *прен.* Галено название на малко, топчесто дете. Кукудàрка неаднò!

*кукỳл' *м.* Малка купчина във вид на конус. Гол'ѐм кукỳл' усрà.

*кỳт'ạ (стб. коүтити) *несв.* Отглеждам, изхранвам. Изкỳти гọ – изгледа го.

*кỳткạм *несв.*, кỳтнạ *св.* Катурвам, търкалям, бутам. Отсуни гу, дạ гу ни кỳтним. ~ сạ. Разваля се, да се развали. Глạв'ẹштȏ сạ кỳтнạ.

кòпạн' *м. остар.* Дървена чукалка за пране на дрехи на реката. Шạ ȏбърнạ кòпạн'ẹ.

купàн'ạ и купàн'ẹ *ж.* Специално сковано сандъче с три стени, с което се носи кал на рамо. Дòн'ẹси ạднȏ купàн'ẹ кàл.

купạн'ȅсвạм *несв.* Използвам нечии постъпки или думи, за да изблича, злепоставя и унижа събеседника. Фсѐ гл'ȍдạ дạ мạ купạн'ȅсạ.

к'устѐк *м. остар. (тур.)* Мъжки накит, който се носи отпред на сребърна верижка – няколко сребърни синджира с висулки за часовник, за нож и др.

кỳт'ẹл *м.* Гаванка за чукане на чесън, орехи и др. Шчỳкạй чѐсън ф кỳт'ẹлạ.

куцàк *м.* Задната част на самара. Нạ куцàкạ сạ зạкàчạ вȍж'ẹтọ дạ сạ ст'ȍгн'ẹ твạрȏт.

куш'ѐк *м.* Греда, поставяна на равнеж при каменна зидария. Куш'ȅцит'ẹ сạ изгнѝли.

лàẹм и ọтлàвạм *несв.* Отговарям невъзпитано, непочтително. Нạ стàри л'ỳд'ẹ сạ ни ọтлàвạ.

лàн *прил.* 1. Рехав. Ецạ йẹ лàнку прѐлусу. 2. Отпуснат, ленив. Хѝч ни гàл'ẹм лàн чил'ȅк.

лạпчѝн'ẹ *мн. остар.* 1. Шити от аба терлици, високи до глезените, рязани отпред и закопчани с две-три телени копчета. 2. Плетени терлици до глезените.

*л'ẹдỳнкạ *ж.* 1. Ледена висулка. Пòгл'ẹдни кạквѝ л'ẹдỳнки сạ сạ спỳснạли ут стр'ȅхạнạ. 2. Прен. - добре облечена и красива жена. Зạгàлил йẹ ȅцạ хỳбạвạ мọмà, л'ẹдỳнкạ.

лѐл'чạм сạ *несв.* Забавлявам се, играя си. Лѐл'чạм сạ с д'ẹцàсạ.

л'ȅким *част.* Ама че – израз на неодобрение. Л'ȅким гу рѐчạ!

*лѐтвọ *нарч.* Косо, полегато. Ейтàм йẹ пò лѐтвọ.

*лѝбạ *несв.* Неохотно поема нещо с устните, неохотно яде (обикновено за животни). Крàвạсạ сѝлọм лѝбạ брạшнòсọ.

лѝл'ẹх *част.* Горкия, милия – израз на съчувствие. Лѝл'ẹх

ро̀ба!

лѝнкạм *несв.* Тичам, обикалям. Къдѐ л'у лѝнкạш?

*литѝ[1] *несв. безл.*, лѐтн'ẹ *св.* Вали, да завали. Лѐтнạ сн'ѐк.

ло̀пт'у *м.* Човек, който много яде. Мо̀н ста̀рạц йẹ гул'ѐм ло̀пт'у.

*ло̀чкạ *ж.* Дупка, ров. Во̀ри збѐри ут ро̀пкạнạ пạтѐрạ.

*ло̀гун'[2] *м.* Храна за добитък, която се приготвя обикновено от хляб и брашно. Нàдроби ло̀гун' ф по̀сникạ.

л'о̀пкạ *ж.* Лепка, досадник. Ейсвà д'ѐт'ẹ йẹ гул'ѐмạ л'о̀пкạ.

*л'о̀скạ сạ *несв.* Светка се. Стрàх мạ йẹ, гà сạ л'о̀скạ.

*лỳ, л'ỳ (стб. люБо) *нарч.* Само, щом като и др. Лу до̀йд'ẹ и сạ зạкàрạ.

*луг'о̀ *ж.* Вид, разновидност. Имạ кạквѝ ни штѐш лугѐ.

лунгуро̀вạм *несв.* Скитам, кръшкам. Гул'ѐм лунгỳрин йẹ, л'у лунгуро̀вạ.

*л'ỳб'ạ (стб. любити) *несв.* Целувам. Нив'ѐстạнạ л'ỳби дѐдọнọ и бàбạнạ.

*л'ỳт *прил.* Кисел. Кạрд'о̀сạ йẹ ѐцạ л'ỳтạ.

*л'утѐш *м.* Киселец. Сро̀шту ф ливàдạнạ йẹ по̀лну с л'утѐш.

л'ỳту *ср.* Напитка от накиснати във вода киселици, шипки и други сушени плодове. Сто̀рилạ сạм ѐцạ хỳбạву л'ỳту.

мạзо̀н'ẹц *м.*, мạзо̀нцạ *мн.* Метални клинове с халки, на които се е закачвала люлката. Ошт'ẹ сид'о̀т мạзо̀нцин'ẹ нạ тạвàнạн.

*мạйỳткạ *м.* Хитрец, човек, който успява с хитрост и упорство. Чỳвạй сạ ут нѐгạ, гул'ѐмạ йẹ мạйỳткạ.

мạксỳл *м.* Със събирателно значение – млечни продукти (мляко, масло, сирене). Тр'ѐвạ дạ сạ измѝйẹт со̀дув'ẹт'ẹ ọт мạксỳлạ.

мàлạчку *нарч.* Мъничко. Сѝпи ми мàлạчку сọл'чѝцạ.

мạл'ѐẹм *несв.* Стоя отпуснат, бездействам. Дà мạл'ѐẹт ọфцѐт'ẹ, о̀стạви ги.

*мàл'н'ạ и мàл'н'ẹ *нарч.* По-добре, за предпочитане е. Мàл'н'ẹ дạ збѐрạ с'ẹно̀тọ, чи тọгàвạ дạ сạ ỳв'ẹдạ.

*мạмỳл'кạ *ж.* Нещо смачкано, свито. Сто̀ри гу нạ мạмỳл'кạ.

мạндàлкạ *ж.* Дървено, ръчно изработено приспособление

[1] Ст. Кабасанов дава думата с фонетичен вариант лẹтѝ (Кабасанов 1956: 77).
[2] Според Ст. Кабасанов тази храна се дава на кравата, когато се дои, за да се излъже и да пусне млякото (от ло̀жạ).

за затваряне на врата. Бу̀т'ни мạндạ̀лкạтạ.

мạ̀тạрạ *ж.* 1. Манерка. 2. Обидно название – празна глава. Мạ̀тạрạ тạкạ̀вạ!

*махạ̀лкạ *ж.* Кочанът с царевичните зърна на него, мамул – царевица. Кỳпи и мѐн'ę адно̏ мạхạ̀лкạ.

мạхạндо̀вạм *несв.* (от същ. с тур. произход мạхạндо̏) Недоволствам. Сạ̀мọ знạ̀йęт дạ мạхạндо̀вạт.

мѐлнувạм *несв.*, мѐлнạ *св.* Удрям. Айнъ̀й мạ мѐлнạ, чи ми прич'ęрн'ѐ. ♦ дạ мạ мѐл'н'ę - да ми дойде изведнъж наум, да ми се прииска. Мѐлнạ мạ дạ ѝдạ ду утво̏д'ę.

м'ęрунѝсник *м.* (от м'ѐри сạ) Човек, който се вре навсякъде, който не знае къде му е мястото.

м'ęрт'ęлѝсạм *несв.* Едвам-едвам вървя и говоря, чувствам се отпаднал. Зо̏лу дạ м'ęрт'ęлѝсạ, нѐмạ дạ му йę зạ в дл'о̏гу.

м'ѐсạм *несв.* 1. Приличам. Ецạ си м'ѐсạ бубạ̀йкạ му. 2. м'ѐсạ *безл.* Изглежда. М'ѐсạ нѐмạ дạ до̀йдат.

миѐл'ник *м.* Мивка. Остạви ч'ѐшисạ нạ миѐл'никạ.

*миживу̀нин *м.* Подозрителен, малоумен, натрапничав човек. Стạ̀нạл йę гул'ѐм миживу̀нин.

*микру̀ф, микру̀фин *м.* Нахален човек, досаден; тромав човек. Микру̀фин ọпуст'ѐлски!

мѝндал' *м.* Бадем. Дунѐл б'ęш'ę мѝндал'ę ут курбѐт'ę.

*мин'д'ѝл' *м.* Домашнотъкана престилка. Нạ̀шсạ миндѝл'ę сạ по̀ кạ̀мạт'ни.

минто̀свạм *несв.* Обикалям, скитам. Д'ęцạ̀сạ минто̀свạт пу цạ̀лạсạ мạхạло̏.

мисạ̀л' *м.* Ръчно тъкана кърпа, която се постила на софрата и върху нея се нарежда яденето. Мạ̀йкạ пустѝлạшạ мисạ̀л'ę и ту̀рạшạ ѐд'увуту.

мо̀рạн *прил.* Тъмно червен. Им'ѐх ѐцạ кạ̀мạтнạ мо̀рạнạ купрѝн'ęнạ ко̏рпạ.

м'о̏нам *несв.* 1. Ръчно чукам коноп, за да остане ликото. М'о̏нạхм'ę кунопạл'ę. 2. Бия, удрям. Шạ тạ см'о̏нạм. 3. Говоря без спиране. Кạкво̀ л'у м'о̏ниш нѝшту и нѝкạквọ.

мо̏рснọ *субст. прил.* Блажно ястие. Ни ѐм мо̏рсну.

*мрạ̀зи *несв. безл.* Студено е. Мрạ̀зи ми - студено ми е.

мр'ѐнкạ *ж.*, мр'ѐнки *мн.* Сенки под очите. Стạ̀нạли хи сạ мр'ѐнки пут ọчѝн'ę.

мула̀в'ạм и мула̀в'ẹм *несв.* Дъвча с усилие, без апетит. Мула̀ви гу пу уста̀нạ, ни мо̀ж'ẹ дạ поглѝштạ.

*му̀ст'ạ и му̀ст'ẹ *несв.* Цапам. Нимо̀й му̀сти ẹйта̀йẹ ку̀пạ.

*му̀стạф *прил.* Изцапан, мръсен. Фсѐ хо̀ди му̀стạву.

мут'ẹбѐрạн *прил.* Наперен, накипрен, изискан, на ниво. Ейна̀йẹ мома̀ йẹ ѐцạ мут'ẹбѐрнạ.

*му̀т'ẹк *прил.*, му̀т'ẹч'ẹк *умал.* Малък. Му̀т'ẹчку сạ йẹ рọдѝлọ.

*нạбу̀звам *несв.*, на̀бузạм *св.* Силно подкарвам, подхващам свирня и др. Га̀ нạбу̀зи кọла̀нạ, зạ ạдѝн сạха̀т' б'ẹхм'ẹ та̀м.

*нạвра̀тạм *несв.* Обръщам. Кра̀вạнạ нạвра̀ти ко̀фạнạ и изл'ѐ прạснѝкạн.

*нạга̀дạм *несв.* 1. Заставям, принуждавам. Та̀ гу нạгудѝ дạ йѝд'ẹ. 2. Приготвям. Нạга̀дạм ѐд'уву зạ у̀трạ.

нạгạргу̀чвạм *несв.* Задявам на гърба си жив товар. Нạгạргу̀чи гу и гу уднѐс'ẹ нạх т'ѐх.

нạгạрму̀д'вạм *несв.* Струпвам на едно място. Нạгạрму̀ди дрѝпин'ẹ, збра̀ ги ф ạдно̀ ч'ѐнтạ и утѝд'ẹ.

*на̀годạ *ж.* Материал, припаси. Збра̀л йẹ бạйѐ на̀гудạ зạ кọлѝбạнạ.

нạзѝрạм сạ *несв.* Поглеждам. На̀зри сạ вѝш дạ ни йѝд'ẹ.

нạкạндѝл'чвạм сạ *несв.* Напивам се, ставам като кандилка. Ейнъ̀й сạ йе нạкạндѝл'чил, чи сѝлум вървѝ.

нạкạркàн'вạм *несв.* Задявам голям товар на гърба си. Кạту мạга̀рẹ сạ б'ẹ̀ш'ẹ нạкạрка̀нил.

нạкла̀дạм *несв.* 1. Паля огън. Нạкла̀дạхм'ẹ гул'ѐм оган'. 2. Набеждавам, наклеветявам. Нạкла̀ли гу сạ нạ да̀скạлạн.

*нạлѐт и нạлѐтин *м.* Твърдоглав, капризен човек. Нạлѐтин неạдѝн!

*нạл'ѐтạ мạ *несв.* Решавам, вземам бързо и отчаяно решение. Нạл'ѐ тạ мạ дạ му лѐпнạ ạдно̀ плеснѝцạ.

нạлет'в'ѐвạм *несв.* (от *лѐтвọ - полегато) Оправям, улеснявам. Ецạ ми гу нạлет'вѝ.

нạлѝсạм сạ *несв.* Боледувам, слабея, неразположен съм. Кạкво̀ сạ йẹ нạлѝсạлу ẹйнва̀, сѝлум вạрвѝ.

*на̀м'ẹт *нарч.* През пръсти, отгоре-отгоре. Ецạ на̀м'ẹт ба̀рạ.

нạмѝсвạм *несв.* 1. Правя безпорядък, развалям подредбата. У т'ѐх йẹ фсѐ ѐцạ нạмѝсạну. 2. Започвам да използвам, въвеж-

дам в експлоатация. Нạмѝсạх нòв'ẹ с'ẹрвѝс.

нạмисȍ *ж.* 1. Безпорядък. 2. Подготовка за извършване на ремонт или строеж. Гул'ȇмạ нạмисȍ нàйдахм'ẹ.

нạпàдам *несв.* Набеждавам. Нạпàднали гу сạ, чи йẹ крàл.

нап'ẹтлàвạм *несв.* Намотавам. ~ сạ. Свързвам се, обвързвам се. Нап'ẹтлàл сạ йẹ с т'ȇх, нѐмạ уткȏцван'ẹ.

нạпȍдам сạ *несв.* Изсилвам се, надавам се. Нạпȍдạ сạ хавайȇ.

нạрàмвạм *несв.* 1. Вземам на рамо. 2. Отивам, тръгвам. Нạрàми пàк нàкъдѐ.

нàрạмник *м. остар.* Кобилица (вж. водàч).

*нạрȍѐвạм *несв.* 1. Разгонвам, разпръсвам; скарвам се. Гà фл'ȇзạ, че гà ги нạрọ̀й... 2. Развалям подредбата. Ейнъ̀й б'ẹ нарọ̀й лу, чи ним'ȇ къдѐ дạ сạ стȍпи.

нạрỳтквạм *несв.*, нạрỳткạм *св.* 1. Сипвам много, без сметка. Нарỳткạ цàлạ пригȏштạ сòл'. 2. Навалява голям сняг. Нạрỳткạ гул'ȅм сн'ȇк.

нạсм'ẹжилȍк *м.* Правене напук, на майтап. Л'у гл'ȏдạ дạ стòри н'ȇкạф нạсм'ẹжилȍк.

*нạсòсвạм *несв.* Принаждам, добавям, удължавам. Л'у нạсòсвạхм'ẹ пантạлòн'ẹт'ẹ.

натạпàн'вам сạ *несв.* Натъпквам се, издувам се от ядене. Нạтạпàних сạ кату пòпску д'ȇт'ẹ нạ ȍдуш'ẹ.

*нạцạпѝсвạм *несв.* Приблизително точно извършвам нещо; нагласям. Нạцạпѝсạлу гу йẹ.

начȍквạм *несв.* 1. Начупвам, накъсвам. Кòй йẹ начȍкал хл'ȅбạ? 2. Начевам, накърнявам целостта на нещо. Начȏкạх мл'ȅкуту.

нạшкувѝ *мн.* Нощви. Ф нашкувѝн'ẹ м'ȇсạхм'ẹ хл'ȇбан.

нạшȍл (от нàйдạ) Намерил. Нạшȍл йẹ ȇцạ хỳбạва мọмà.

нạштѐскạ *нарч.* Нощес, през нощта. Нạштѐскạ гу сѝпạ ạдѝн дȍш.

*нѐнạуздạф *нарч.* Неочаквано. Дȍйд'ẹ си нѐнạуздạф.

*н'ẹф'ẹлѝт *прил.* Лош, опак, невъзпитан. Ецạ н'ẹф'ẹлѝт чил'ȇк.

нòгạ *ж.* Крак. Прѝб'ẹри си ногѝт'ẹ.

ȍбаркạ *ж.* (от обърквам) Грешка; нещо, което е объркало работата. Стàналạ йẹ ȍбарка.

*ọбигрàвạм *несв.* Обикалям, скитам. Пу цàл' дѐн' ọбигрàва,

ни спѝра̣ са̣.

*о̣бѝд'ва̣м *несв.*, ѝбид'е̣ *св.* и о̣бихо̀да̣м *несв.* Спохождам, да спохождя някого (болен, родилка). Трѐва̣ да̣ ѝда̣ да̣ йе̣ ѝбид'е̣. Вѝйе̣ о̣бихо̀дали ли ст'е̣ йе̣?

*о̣бима̀га̣м и о̣бнима̀га̣м *несв.* Загатвам за нещо отдалече, искам нещо по заобиколен начин. Ка̣квѝ о̣бима̀га̣ш, ми ни ка̀жиш на̣пра̀ву.

ѝбра̣с *м.* Лице, физиономия. Омии си ѝбраза̣!

*ѝва̣т' (стб. **овадъ**) *м.* Вид муха, от която добитъкът щърклее. Бра̀ни са̣ с о̣па̀шка̣са̣ о̣т ѝва̣д'е̣.

ѝдвуица̣ *ж.* Много бавен човек. Ейна̣ка̀ва̣ йе̣ ѝдвуица̣, чи са̣клѐта̣ да̣ та̣ фа̀ти.

*ѝдуш'е̣ *ср.* Помен за умрели, задушница. Рѝка̣ни см'е̣ на̣ ѝдуш'е̣.

*ѝжидо̣ва̣м са̣ *несв.* Не смея, страхувам се, не се решавам. Ожидо̣ва̣м са̣ да̣ ѝда̣м.

о̣ка̀чва̣ ми са̣ *несв.* 1. Прави ми силно впечатление някакъв неприятен факт. Ейнъ̀й ми са̣ йе̣ о̣ка̀чилу, да̣нѝ са̣ о̣пра̀ви чил'ѐка̣т. 2. Засягам се от несправедливи или обидни думи. Ока̀чи ми са̣ е̣йтва̀, дѐту ми рѐча̣.

о̣ка̀ч'е̣н *прил.* Зает. Ейзга̀ са̣м укач'е̣н, ни мѝга̣ да̣ дѝйда̣м.

ѝм'е̣с *м.* (гр.) Лице, вид, физиономия (вж. ѝбра̣с).

о̣п'е̣тла̀ва̣м *несв.* Обърквам. Оп'е̣тла̀л йе̣ ра̀бута̣на̣.

*о̣пчикѝт'ва̣м *несв.* Изрязвам, осичам, остригвам нещо до дъно. Опчикѝтил йе̣ врѝ о̣вѝшкит'е̣.

*ѝра̣м са̣ *несв.* Работя, напрягам сили, измъчвам се. Нимѝй са̣ о̣ра̀. ♦ Орѐ ма̣. Не ме оставя на мира, занимава ме, интересува ме. Орѐ ма̣ да̣ вѝд'е̣м ка̣квѝ ѝма̣ вѝтра̣.

о̣ртѝсва̣м са̣ *несв.* (тур.) Мобилизирам се, справям се сръчно. Еца̣ са̣ са̣ о̣ртѝсали.

ѝрто̣сник *м.*, ѝрто̣сница̣ *ж.* Сръчен, ѝправен човек. Гул'ѐма̣ йе̣ ѝрто̣сница̣.

*о̣са̣фѐрва̣м са̣ *несв.* Пооправям се (от болест, от немотия). Оса̣фѐрила̣ са̣ йе̣ сл'е̣т о̣п'е̣ра̀цийе̣та̣.

*о̣сѝква̣м (са̣) *несв.* ѝсуча̣ *св.* Избърсвам (се), да избърша. Осучи си ра̣кѝт'е̣ на̣ кѝрпа̣та̣.

*о̣тба̀в'а̣м и о̣тба̀в'е̣м *несв.* Развалям, повреждам. Пра̣снѝка̣с са̣ йе̣ о̣тба̀вил.

ọтбрỳсвạм *вж.* брỳскạм.

ọтвồд'ẹ *нарч.* Оттатък. Утвồд'ẹ ст'ѐгạт нàкạквò.

*ọтсỳвạм *несв.* Отмествам, премествам нещо. Отсуни стòлạ.

*ọткồл'ẹ (стб. кол, коли) *нарч.* Отдавна. Откồл'ẹ сạм гу нѐ вѝд'вạл.

ồхạ *межд.* Подвикване за връщане на крава. Охạ, мạри, ồхạ!

*ọцồд'ẹ (стб. отсѫдє) *нарч.* Отсам. Тỳри гу ọцồд'ẹ. ♦ Оцồднạ стрàнạ.

*ọцỳтрạ *нарч.* Тази сутрин. Уцỳтрạ ни нòсих мл'ѐкуту.

*пạзлàк *м.* Каменисто стръмно място, обраснало с храсти. Вồрнạли сạ му ạдѝн пазлàк.

*пàзухạ *ж.* Пазва. Тỳрạх шишѝцạнạ ф пàзухạсạ.

пạкỳл' *м.* Найлонов плик или хартиена кесия. Ф ạдѝн пạкỳл' ми б'ẹ сѝпạлạ мàлку фạсỳл'чạк.

пạлạмàркạ *ж.* (гр.) Дървен предпазител за пръста при жътва. Жồн'ẹхм'ẹ с пạлạмàрки нạ пồрст'ẹсạ.

пàл'ẹ *ср.* Гол охлюв. ♦ ạгỳпску пàл'ẹ - черен гол охлюв. Нạ сọкàкạ нạстồпих ạднồ ạгỳпску пàл'ẹ.

*пạнạгồм 1. Допълнителен товар, който се поставя отгоре върху самара, а не отстрани. 2. Несигурно положение. И нѐгвạнạ рàбọтạ йẹ нạ пạнạгồм - несигурна му е работата.

*пàнтạ *м.* Неуреден човек, скитник. И тà йẹ ạднồ пàнтạ...

пạнч'ѐр *м.* Здрав, як, изпечен човек. Гл'ồдạй нѐхинусу мồску кạкồф йẹ пạнч'ѐр.

*пạнчỳгạ *ж.* Пън, неотсечен дънер. Сồднạх нạ ạднồ пạнчỳгạ дạ сạ ồдмọрạ.

*пạпунѝсạм *несв.* Мърморя, оплаквам се. Стѝгạ си пạпунѝсạлạ!

пạпунѝсник *м.* Човек, който мърмори, оплаква се, недоволничи. Гул'ѐм пạпунѝсник йẹ.

пạпỳчник *м.* Крастава жаба. Пу д'ẹрồсạ ѝмạ млồгу пạпỳчници.

пạрạжѝк *м. остар.* Четири чилета прежда, навити на мотовилката. Пạрạжѝк йẹ гà сạ нạмồтạт чѐтри пạсмà нạ мọтọвѝлкạнạ.

*пạрạтѝр (гр.) *м.* Прозорец. Нạрạдѝлạ йẹ кѝт'ки нạ пạрạтѝрạн.

пạрàт'ку *нарч.* Лошо. Ейнвà згà йẹ ѐцạ пạрàт'ку.

*пạрлѝф *прил.* Лютив. Пạрлѝвạ пипѐркạ.

*пàсмọ (стб. пасмо) *ср.* Осукано влакно, чиле, гранче прежда. Ч'ẹтѝрси пôти пу трѝ жѝчки, нạмòтạну нạ мọтọвѝлкạнạ, прàви ạднò пàсмọ.

пạтạрàгạ *ж.* Голям крак. Прѝб'ẹри си пạтạрàгит'ẹ!

*пạтѐрạ (гр.) *ж.* Картофи. Елу ми сạ йẹ пѐчạнạ пạтѐрạ сас сѝрạн'ẹ.

пạтрàк *м.* Келеш – употребява се не само с пейоративно значение, а и галено-снизходително – към дете. Ейсòйẹ пạтрàк и тòй сạ ф'ѐдạ.

пàтрọ *ср.* Ум, разсъдък. Ейсòлкувạ му йẹ пàтрото.

пạхỳркạ *ж.* 1. Къделя. 2. *прен.* Побеляла коса. Стàнạл йẹ кạту пạхỳркạ.

*п'ẹтѐлкạ (стб. петели) *ж.* Илик, примка за конци, за да се закопчава копче на дреха. Стòри ми п'ẹтѐлка нạ пạнтạлòн'ẹн'ẹ.

пѐтлạм *несв.* Преча. Зȍми гу, чи ми п'ẹтлàйẹ. ~ сạ. Мотая се (вж. г'òп'ẹм сạ). Пѐтлạм сạ ут уцỳтрạ, ни извȍрв'ẹ ми рàбутạсạ.

п'ẹтлàнкạ *ж.* Бавен, несръчен човек. Гул'ѐмạ йẹ п'ẹтлàнкạ.

*пѝнкạм сạ *несв.* Мъча се, работя с видими физически усилия. Ейнạкòф, пѝнкạм сạ пу вȍтрạ.

*пѝсạ *ж.* Смола. Прàв'ẹхм'ẹ дȍфки от пѝсạ.

питàр *м.* 1. Варено месо, което се изсипва в съдове и след като се втвърди, приема формата на съда. Стòрих адѝн питàр сạзмȍ. 2. Нещо сбито, направено на калъп. Нạгудѝл б'ẹш'ẹ бạйȍ питàр'ẹ.

пѝшкạл' *м.* Бодел, трън, шило. Пѝшкạл' ф тòрбạ ни сидѝ.

*пѝшкạм *несв.* Бода. Ейс'ѐйẹ чурàп'ẹ мạ пѝшкạт. ~ сạ. Закачам се. Л'у сạ пѝшкạт, л'у сạ дȍрпạт.

пѝшл'ẹк *м.* Канелката на меха, с която се запушва отвора. Отпỳшил сạ йẹ пѝшл'ẹкạн, тạ йẹ истѐклу врỳ мл'ѐкуту.

плạд'нѝнạ *ж.* 1. Обедно време. Стàнạ плạд'нѝнạ. 2. Обяд, обедно ядене на нивата. Кạквà плạд'нѝнạ нòсиш?

плạтѝцạ *ж.* 1. Тясно килимче или черга. Им'ѐх двѐ мỳт'ки плạтѝци. 2. Част от халище – половината, третината или четвъртината – отделните части са зашити. Хàлишт'ẹну б'ẹш'ẹ ут чѐтри плạтѝци.

плѐскạм *несв.*, плѐснạ *св.* Грабвам, да грабна бързо. Плѐснạ гу и изб'ѐгạ.

плѐштам са *несв.* Бъркам нещо, цапам се. Какво̀ са плѐштиш?

плѐт *м.* Ограда изобщо. Прирѝпна пл'етò.

пл'ỳсвам *несв.*, пл'ỳсна *св.* 1. Падам. Ейнъй пл'ỳснах, чи си разбѝх носо̀с. 2. Започвам нещо ненадейно, със замах. Пл'ỳснали са да град'о̀т ко̀штта.

пл'ỳскав'ец *м.* Зелено биле, с което се прави родопска баница (цветовете му са топчести и когато се ударят на някаква плоскост, плющят). На̀б'ери ма̀лку плуска̀в'ец да сто̀рам клѝн.

пл'ỳскам *несв.* Ям бързо, лакомо. Ейнъй пл'ỳска, чи ушѝн'е му плушт'о̀т.

*по̀бѐпсвам (са) *несв.* Развалям, повреждам, разболявам. Кра̀вата са йе по̀бѐпсала.

*по̀въ̀рза *ж.* Превръзка. См'ѐни ми по̀въ̀рзаса.

по̀гълка *ж.* Глътка. Пѝйни адно̀ по̀гълка.

*по̀дам[1] *св. остар.* Да ида, да отида. Утра ша по̀дам нах сро̀шту.

по̀дам[2] *св.* Да подам нещо на някого. По̀дай ми ч'ѐшата!

*по̀дзима и по̀дзим'е *нарч.* Наесен. По̀дзима ша йе уч'енѝк.

*по̀дник *м.* Обор. До̀н'еси ми ко̀фаса ф по̀д'никан.

*подсỳнвам са и поцỳнвам са *несв.* Подхлъзвам се. Поцỳнал са йе на сокàкан и йе па̀днал.

*по̀зд'ер (стб. **поздеръ**) *м.* 1. Дървесинни нишки в кочан (алабаш). 2. Нарязана на ситно слама или останки от коноп и др., която зидарите смесват с калта, за да се задържа. Тỳри о̀шт'е по̀зд'ер ф кало̀.

*пола̀тка *ж.* Млада кокошка, още непронесла; ярка. Зо̀х трѝ пола̀т'ки и адѝн петѐл.

*по̀м'ет *м.* 1. Дървен кол с вързан парцал на него за измитане на пепелта от пещта. 2. *прен.* Изцапан, измачкан, мръсен човек. Умỳстил са си кату по̀м'ет.

помр'ѐнвам са *несв.* Пребледнявам, не се чувствам добре. Помр'ѐнила са йе, по̀зна йе, чи йе т'о̀шка.

*пор'ѐв *прил.* За възкл. израз – пуст! Пор'ѐви д'еца̀! – Пусти деца!

пор'ѐс *м.* Северен вятър – студен, тънък, режещ. Наштѐска изл'ѐза пор'ѐс.

пòс'ẹдница и пòсадница ж. Ръченица с приклякане и присядане. Игрàха пòсадница и свòрнату.

*пòсл'ẹдак м. 1. Плацента. Ни хѝ йẹ пàднал пòсл'ẹдакан. 2. Младеж, който сляпо следва някого. Мỳт'кусу йẹ гол'ѐм пòсл'ẹдак.

*пòстойа несв. Пазя, вардя, гледам. ~са. Гледа се, поддържа се, удължа си. Еца са пòстои, хѝч са ни устàв'ẹ.

посỳквам са несв. Заканвам се. Ни вѝди са какв̀а йẹ пòшка, ми са посỳква.

*посỳнвам са несв. Премествам се, отмествам се. Л'у са посỳна и мòл'кна.

*пòтон м. Салон. Зàкачи пàлтусу на пòтона.

потпàрам несв. 1. Подигам. Ейсòйẹ кàмен' тр'ѐва да са потпòри. 2. Подхващам приказка за нещо отдавнашно или забравено. Нимòй потпàра откòл'ẹшни рàбути!

пòтр'ẹса и пòтраса ж. Голямо чистене и шетане преди някакъв празник или сватба. Гул'ѐма пòтр'ẹса ѝма у т'ѐх.

пòтсм'ẹжийẹ м. и мн. Човек, който се присмива; присмехулник. Ни бѝва да ст'ẹ пòтсм'ẹжийẹ.

поттѐтри са св., 3 л. ед. Да се проточи, да се забави. Айнакòф, поттѐтри са, скòро пàк б'ẹш'ẹ бòлну.

потфỳшва са несв., 3 л. ед. Навдига се, подува се. Мазѝлкана са йẹ потфỳшила.

*поштàм'ам са и поштàм'ẹм са несв. Спотайвам се, мълча си. Ейнъй са б'ẹш'ẹ поштамѝл, ни жỳкнуваша.

п'òкам несв. Пускам по малко, стискам се. Кравàна п'òка, ни дой òшт'ẹ хỳбаву.

*пòлно-мàло нарч. Горе-долу; през пръсти. Збрàла съм ейтỳва пòлно-мàло.

пòн' м. 1. Отсечен дънер, на който се цепят дърва. Нàцапи ейс'ѐйẹ дарвцà на пан'ò. 2. Цицка от вимето на крава, овца, коза. Еца хи са гул'ѐми пòн'ув'ẹн'ẹ на крàвана.

*пòран' и пòранка нарч. Одеве, преди малко. Пòранка хòдих да гу вѝд'ẹ.

пòрш'ẹл' и пòршал' м. Изсип, херпес, мехурче. Стàнал ми йẹ пòршал' на устàса.

*пòсан прил. Мръсен, изцапан. Пòсна ти йẹ рубàшката, свàли йẹ удвòн.

*пòсник м. Съд, в който се събира цвик и др. хранителни

останки за храна на добитъка. Сѝпи ẹйсвà ф пồсникạ.

*пồтạн *прил.* Възпитан, учтив; който държи за приетите обществени норми. Пồтнọ мòмч'ẹ.

пồхкạм сạ *несв.* Трудя се, полагам усилия. Пồхкạ сạ пу цạл' дèн' кạту лỳду.

*пồшкạ *ж.* Костилка. Извàдạй му пồшкит'ẹ да сạ ни зạдàви.

*прạвѝ ми сạ, спрạвѝ ми сạ *несв.* Струва ми се. Спрạвѝ му сạ, чи шạ стàн'ẹ.

прạмạтàрин *м.* (гр.) Пътуващ търговец. Дрỳгуш духòдạхạ прạмạтàр'ẹ.

*прàм'ẹн' (стб. прамень) *м.* Влакно. Дàй ми ạдѝн прàм'ẹн' дạ пòличạм.

*пр'ѐди *нарч.* Преди известно време, напред. Пр'ѐди гу вѝд'вạх.

*прѐлọ *ср.* Прежда. Шạ ми тр'ѐвạ òшт'ẹ прѐлọ зạ жилѐткạ.

*прạснѝк *м.* Прясно мляко. Прạснѝкạс ни ѐ вạрѐн.

пр'ồстạпницạ *ж.* Прощъпулник; пита, която се пече при прохождането на детето. Прàвили сạ пр'ồстạпницạ нạ д'ѐт'ẹну.

пр'ồсул *м.* Солена вода, саламура. Ч'ѐкạй дạ тỳрạм сѝрạн'ẹсу ф пр'ồсул.

пр'ồфạркницạ *ж.* Родилка или млекодайно животно, което си е загубило млякото (прифồркнạлу му йẹ мл'ѐкуту). Дàнинạнạ снồхạ йẹ пр'ồфạркницạ.

привàл'ẹм *несв.*, прѝвạл'ẹ *св.* Загубвам се от погледа, скривам се. Привạлѝ зạд бạрчѝнạнạ.

пригѝнạм *несв.*, пригồнạ *св.* Гушкам, да гушна някого. Пригồнạх гу и зạспà.

*пригồштạ *ж.* Шепа. Шạ сѝпиш ạднồ пригồштạ сòл'.

пригрѝбạм *несв.* Прегръщам. Ейзгà млàдисạ л'у сạ пригрѝ бạт, л'у сạ кỳд'ẹт.

*прѝẹдạ *ж.* Гозба или някакво ядене, с което да се яде хляб. Нòсạхме хл'ѐбец и н'ѐквạ прѝẹдạ.

*прикàзвạм сạ (стб. приказати сѧ) *несв.* Явявам се, обаждам се. Прѝкạжи сạ мàйци, ạгà тồрниш.

прикạрсн'ѐвạм *несв.* Изморявам се много, когато копая дълго време наведен. Испрạвит'ẹ сạ мàлку, чи прикạрсн'ѐхт'ẹ.

*прил'ѐгạм *несв.* Приличам, подхождам. Дрѝпин'ẹ гọ ѐцạ прил'ѐгạт.

прип'ѐвам са̜ *несв.* Оплаквам мъртъв човек. Еца̜ му са̜ прип'ѐва̜ха̜.

приплѝкнува̜ *несв., 3 л. ед.* Прелива (за течност). Мл'ѐкуну йе̜ приплѝкна̜лу. ♦ Приплѝкна̜лу ми йе̜ вѐйк'е̜. Прекипяло ми е, дошло ми е до гуша вече.

приса̜рѝч *м.* Човек (обикновено дете), който се бърка и намесва не на място. Прис'ѐда̜й си на̜ гъзо̀, приса̜рѝч н'е̜адин.

присѝра̜м *несв.* Бъркам се, намесвам се не на място; опитвам се да върша работа, която не е за мен. Л'у са̜ м'ѐси, л'у присѝра̜, къдѐту му йе̜ нѐ ра̀бута̜.

прискрѝпвам (са̜) *несв.* Прищипвам (се). Прискрѝпа̜ си по̀рст'е̜т'е̜ на̜ вра̜та̀на̜.

*присо̀йка̜ *ж.* Място на припек. Ейна̀йе̜ лива̀тка̜ йе̜ на̜ присо̀йка̜.

прита̜га̀рва̜ *несв., 3 л. ед.* Разминава се, преминава. Днѐска̜ прита̜га̀ри, ни мо̜жи да̜ лѐт'н'е̜.

*прѝта̜жно̜ *нарч.* Тъжно, потискащо. Еца̜ ми йе̜ прѝта̜жно̜ вѐча̜ру.

*притѝка̜м *несв.* 1. Поглъщам. С хл'ѐбец притѝка̜м. 2. Засилвам огъня. Прѝта̜кни о̀га̜н'е̜.

притка̀ва̜м *несв.* Постоянно се обаждам, включвам се в разговора не на място. Нѐма̜ да̜ си ма̜лчѝ, ми л'у притка̀ва̜.

прихо̜да̀н'а̜ и прихо̜да̀н'е̜ *мн.* (от прихо̀ждам) Гости, туристи, почиващи. Сѐлусу са̜ йе̜ на̜по̀л'нилу с прихо̜да̀н'е̜.

прицрѝква̜м *несв.* 1. Проплаквам. Д'ѐт'е̜ну йе̜ нѐ прицрѝка̜лу. 2. Промушвам (някого, нещо) с голямо усилие през тесен процеп. Сѝлум гу прицрѝка̜хм'е̜ прис про̀лука̜на̜.

прицуцу̀н'ва̜м *несв.* Примъквам. Л'у гу прицуцу̀ни на̀й утпрѐш.

причу̀ва̜м са̜ *несв.* Обаждам се. Откъ̀л'е̜ ни со̀ йе̜ причу̀вал.

причур'ѐва̜ ми *несв., безл.* Гладен съм, празен ми е коремът. Причур'ѐлу ми йе̜ пу курѐма̜с.

прѝшка̜ *ж.* Мазол. Изл'ѐла̜ ми йе̜ прѝшка̜ на̜ нуго̀са̜.

пудмо̀чвам са̜ *несв.* Кипря се, глася се, суетя се. Ка̜кво̀ са̜ пудмо̀чваш ка̜ту мла̀да̜ нив'ѐста̜.

пул'о̀чка̜ *нарч.* Полека. Пул'о̀чка̜ вдѝга̜й о̜чѝнки... (нар. песен).

*пу̀нг'а̜ и пу̀нг'е̜ *ж.* Малка торбичка, кесия, направена от

кожа. Зạбурѝл йе̥ пу̀нг’е̥нạ с т’ут’у̀н’е̥н.

пупȍдạм *несв.* 1. Хвърлям. Пупȍдих гу низ д’е̥рȍнạ нạдо̀лу. 2. Подстрекавам някого да извърши нещо. Ейнъ̀й гу пупȍдих, чи мѐн’ си ми б’е̥н’дѝсạ.

пупȍдạм сạ *несв.* 1. Хвърлям се, скачам, падам. Аднȍ о̀фцạ сạ йе̥ пупȍдилạ пут шкàрпạнạ. 2. Захващам се с нещо, което е рисковано, обречено. Пупȍдạ сạ хạвạйȅ.

пу̏фт’у *м.* Лъжец, несериозен човек (вж. дạ̀йт’у). ♦ пу̏фт’увạ рàбутạ – несериозна, съмнителна работа (= му̀хạливạ рàбутạ).

пучѝл’вạм *несв.* 1. Подострям. Тр’ȅвạ дạ си пучѝлиш мọлѝв’е̥т’е̥. 2. Подстрекавам някого да извърши нещо. Ейнъ̀й гу пучѝлих, чи хѝч сạ ни ус’ȅти.

пучѝл’е̥н *прил.* Остър, заострен. Ецạ йе̥ пучѝл’е̥н ф о̀брạзạн.

рạзб’е̥шѝн’вạм (сạ) *несв.* Разголвам се, разхвърлям се. Зàгạшти сạ, вѝш кạквò сạ си рạзб’е̥шѝнил.

рạзв’ȅвạм *несв.* Отлагам, забавям. Разв’ȅвạм, дạ минѐ мàлку вр’ȅм’е̥.

рạзв’ȅт *прил.* Бавен, неорганизиран. Ецạ йе̥ рạзв’ȅт, ни мо̀гạ дạ гу тȍрп’е̥м. ♦ рạзв’ȅтạ рàбутạ – работа, която се отлага, бави или се върши много мудно.

рạзвọйȅвạм сạ *несв.*, дạ сạ рàзвọйе̥ *св.* Отказвам се, да се откажа от решението, от намерението си. Рạзвọ̀йх сạ дạ вȍрв’е̥м нạх срȍшту.

рạзг’ȍпвạм *несв.* Размотавам, отделям. Рạзг’ȍпвạм е̥йс’ȅйе̥ пạртàл’е̥.

рạздạрму̀свạм (сạ) *несв.* Раздърпвам (се). Опрạви сạ, вѝш кạквò сạ си рạздạрму̀сил.

рạззѝмạм *несв.* Сека хляба, разделям тестото на топки. ♦ рạзимàл’е̥н мисàл’ – тъкано платно, върху което тестото се разделя на топки, преди да се сложи да се пече в пещта.

рạзмạл’ȅвạм сạ *несв.* Отпускам се, отпадам. Нà кạквò сạ йе̥ рạзмạл’ȅлạ, ọтпу̀снạлạ.

рạзмạл’ȅт *прил.* Отпуснат, неразположен. Днѐскạ съм ȅцạ рạзмạл’ȅтạ.

*рạзм’е̥тѐш’е̥н *прил.* Разместен, неправилно поставен. Обу̀фкит’е̥ му сạ рạзм’е̥тѐш’е̥ни.

рạскѐфрувạм сạ *несв.* Загубвам настроение (кеф), обхваща ме раздразнение, започвам да мрънкам (употребява се предим-

но за малко дете). Д'ѐт'ęсу сạ йę рạскѐфрилу. Еца йę рạскѐфрạну.

*рàсọл *м.* Саламура. Пàрęн кàшạ рàсọл дỳе.

рạсп'ętлàвạм *несв.* Размотавам (вж. рạзг'ồпвạм).

*рạспрàв'ạм и рạспрàв'ęм *несв.* 1. Свършвам, довършвам. Нимòй духòдạ, йѐ рạспрàвих клѝнọв'ęт'ę. 2. Раздавам. Рạспрàви ли чồнкит'ę?

*рàспрạв'ęн *прил.* Бърз, похватен. Мòмч'ęсу йę рàспрạвну.

рạспужѝйę *м. и мн.* Развратник, развратници. Ф сѐлусу нѐмạшạ рạспужѝйę, нѐмạшạ рạспужилồци.

рạспужилồк *м.* Разврат. (вж. примера по-горе)

*рạссỳрнạт *прил.* Размъкнат, развлечен. Хồди рạссỳрнạт, със спỳснати пạнтạлồн'ę.

рạст'ęхн'ѐвạ сạ *несв.* Хората се разотиват, остават малко хора. Тò сạ пурạст'ęхнѝ, бѐл'ки штим дуч'ѐкạ дạ зồмим н'ѐку.

рạстѝквạм *несв.* Разбутвам. Рạстѝкạ л'удеса и утѝд'ę нàй утпрѐш.

рạстỳши сạ *св.*, *3 л.ед.* Да се развали, да се разтрогне. Глạв'ęштồ сạ рạстỳши.

*рàфạл *прил.* Отпуснат, хлабав. Пạнтạлồнạс ми йę рàфạл.

*рạхм'ętлѝ (тур.) *прил. неизм.* Покоен. Т'ѐту рạхм'ętлѝ ѐцạ гàл'ęшạ рѝбạ.

рàчạм *несв.* Искам, желая. Ни рàчи дạ ạдѐ.

*р'ѐчиш *нарч.* Рядко, отвреме-навреме. Р'ѐчиш духồдạт.

рѝпкạм *несв.* Скачам. Д'ѐт'ęсу л'у рѝпкạ, л'у тạрчѝ, ни мòгạм дạ гу фѝрạм.

рѝпус *м.* 1. Прашинка, нищо. Нѐмạ ни дрạхѐм, ни рѝпус. 2. Следа. Нѐмạ и рѝпус ут нѐгạ.

*рồйнувạм *несв.* 1. Пръскам. Хồдихм'ę дạ рồйним сенồту. 2. Разгонвам във вид на рояк. Рồйнạ дечиштàтạ нạ пồт'ę.

*рồпкạ *ж.* Дупка, яма в земята. Збѐри пạтѐрạ ут рồпкạнạ.

рồхạл' *м.* Окъсан, дрипав човек. Свàли ęйтвà, вѝш кạкồф си рồхạл'.

рồхнувạм *несв.*, рồхнạ *св.* 1. Поръсвам. Рồхни мàлку сọл'чѝ цạ. 2. *безл.* Да превали слаб, ситен дъждец или слаб сняг. Ни мọжѝ дạ лѐт'н'ę, сàмọ рồхнạ мàлку. ♦ Тòй (тà) си йę рồхнạл(-ạ). Той (тя) е особен(-а), своенравен(-а).

*рỳбạ *ж.* Чеиз, дрехи. Им'ѐ рỳбạ ду тạвàнạн.

*рỳкạм (стб. рыкати) *несв.* Викам, повиквам. Рỳкни стрѝн-

ка̣ ти да̣ до̀йд'ȩ.

*ру̀кут' *м.* 1. Викане, кряскане. 2. Кавга. Чу̀ йȩ гул'ѐм ру̀кут' у ко̣мшѝйȩса̣.

ру̀ткạм *несв.*, ру̀тна̣ *св.* (вж. на̣ру̀тква̣м).

рухъ̀л'ник *м.* Стара черга за постилане или завиване, изтъкана от нарязани ленти плат. Завѝва̣ са̣ с а̣дѝн рухъ̀л'ник.

са̣къл'дѝсва̣м са̣ *несв.* Притеснявам се, омръзва ми, доскучава ми. Нимо̀й гу о̣ста̀в'ȩ, ша̣ са̣ са̣къл'дѝса̣.

са̣ка̣нтѝйа̣ и са̣ка̣нтѝйȩ *ж.* Напрежение, зор. Има̣т гул'ѐма̣ са̣ка̣нтѝйа̣.

са̣кво̀-та̣кво̀ *мест.* Това-онова. Ку̀пила̣ съм са̣кво̀-та̣кво̀.

са̣мусо̂д'ник *м.* Човек, който не слуша никого, върши всичко на своя глава. Гул'ѐм са̣мусо̂д'ник йȩ – нѝ са̣ во̀ди, нѝ са̣ ка̀ра̣.

са̣нда̣рдѝсва̣м *несв.* Принуждавам, предизвиквам. Са̣нда̣рдѝса̣ли са̣ гу, та̣ си йȩ утишо̂л.

са̣ро̂к *м.* (тур.) Прът. На̣бру̀сихм'ȩ ба̣йѐ о̀ра̣хи сас ȩйсо̀йȩ са̣ро̂к.

сва̣л'у̀жва̣ са̣ *несв.*, *3 л. ед.* Заваля се, сбива се. С'ȩно̀су са̣ йȩ сва̣л'у̀жилу, ни мо̀ж'ȩ да̣ са̣ ра̣зго̂пи.

с'ѐйка̣м са̣ *несв.* 1. Хвърлям се, скачам. 2. Лутам се, хвърлям се в различни посоки. С'ѐйка̣ са̣ г'о̂т'ȩра̣.

с'ѐра̣ *ж.* 1. Изварата от първото мляко след отелването на кравата. Сварѝ са̣ с'ѐра̣ ут пра̣снѝка̣. 2. Потни масти по кожата на овцете, които омазняват вълната. ♦ с'ѐрна̣ во̂лна̣ – непрана вълна.

*сѝло̣м *нарч.* Едвам. Сѝлум изл'ѐза̣х вас тра̣по̂.

сѝн'ȩвица̣ *ж.* Усойно, студено, сенчесто място. Ейса̀йȩ лива̀да̣ йȩ гул'ѐма̣ сѝн'ȩвица̣.

сѝн'ȩк *м.* Голям зелен гущер. На̣ма̀за̣лу са̣ йȩ на̣ о̣чѝн'ȩ, м'ѐса̣ сѝн'ȩк.

*ска̀ла̣ *ж.* Стълба на къща; градинска стълба. То̀кна̣ла̣ гу йȩ нис ска̀ла̣на̣ на̣до̂лу.

скѐмл'а̣ *ж. остар.* Стол. По̀да̣й му скѐмл'а̣та̣ да̣ со̂дн'ȩ.

*скин'ѐва̣м *несв.* Спадам, намалявам; обикновено в 3 л. Во̣до̂са̣ йȩ скин'ѐла̣.

скита̀сва̣м *несв.* Забелязвам. Ни скита̀са̣х дъли б'ȩ та̀м.

*ско̀ко̣т' *м.* Гъдел. Еца̣ го̣ йȩ ско̀кут'!

*ско̣ко̣тѐшка̣м (стб. скъкътати) *несв.* Гъделичкам. Нимо̀й

гу скọкọтѐшка̣.

*скọндàпсва̣м[1] несв. 1. Препъвам се, падам. Кàкну си върв'ѐх и скọндàпса̣х. 2. прен. Секвам, прекъсвам. Рàбута̣на̣ йẹ скọндàпса̣ла̣.

скрѝпа̣л'ẹц[1] м. Макара, през която са прекарани подемните въжета на стана.

скрѝпа̣л'ẹц[2] м. Зелено биле, с което се прави родопска баница (вж. пл'ускàв'ẹц). На̣брàх скрѝпа̣л'ẹц да̣ стọ̀ра̣м клѝн.

скрѝп'ẹм несв. Скърцам. Вра̣тàса̣ ѐца̣ скрѝп'ẹ.

скрип'ọ̀ ж. Буболечка, която има щипки отзад. Смàчка̣х а̣днọ̀ скрип'ọ̀.

*скỳцва̣м и скуц'ѐва̣м несв. Намалявам, давам по-малко. Кра̀ва̣са̣ скуцѝ пра̣снѝка̣с.

*слàга̣м несв. Почитам, уважавам. Еца̣ на̣ слàгат, фсѐ ни прувàдат кузинàк.

*сма̣мỳл'ва̣м несв. Смачквам, сгъвам без ред. Сма̣мỳли дрѝпит'ẹ и отѝд'ẹ.

см'ẹтѝл'ник м. Изцапан, мръсен, раздърпан човек. Стàна̣л йẹ см'ẹтѝл'ник, нѐма̣ кọ̀й да̣ гу пудб'ẹрѐ.

*смọ̀хта̣ несв. Смуча, изсмуквам. Ошт'ẹ си смọхтѐ пọ̀рста̣н.

смр'ѐн'ва̣м са̣ несв. Напивам се. Бọ̀рж'ẹ са̣ смр'ѐни, пък ни пѝ млọ̀гу. ♦ да̣ са̣ смр'ѐни а̣цѐту – да се схване, да побелее яйцето, когато започне да се пържи; ♦ да̣ са̣ смр'ѐни пра̣снѝка̣с – да започне да се сгъстява млякото, след като е подквасено.

*снѝква̣м са̣ и снѝкнува̣м са̣ несв. Унивам, намръщвам се. Снѝкна̣ са̣ гọ̀ра̣ за̣плàка̣ (нар.п.).

снọвàлка̣ ж. Совалка. Тỳри ма̣сỳра̣ ф снọвàлка̣та̣.

снọ̀ва̣м несв. 1. Снова – действие, предхождащо ръчното тъкане. 2. Обикалям, миткам, скитам. Пу ца̀л' дѐн' снọвѐ, ни спѝра̣ са̣.

сн'ọ̀т' м. 1. Едър добитък. 2. Едър ленив човек. Ейнвà мọ̀ску йẹ гул'ѐм сн'ọ̀т'.

*сọ̀ба̣ ж. 1. Печка. Тỳри тѐнжура̣та̣ на̣ сọ̀ба̣та̣. 2. Зимна гостна стая, обикновено на долния етаж, където има печка. Пусрọ̀шна̣х ги ф сọ̀ба̣на̣.

*сọ̀ст прил. 1. Плътен, сбит (за плат). 2. Прен. - човек със

[1] Ст. Кабасанов дава друго преносно значение на този глагол – 'сгрешавам, казвам нещо необмислено'.

здрав разум, въздържан. Ни си йе̥ е̏ца̣ со̀сто̣ – не е напълно в ред.

*со̏са̣к (стб. **сѫсѣкъ**) _м._ Хамбар. По̏л’ни со̏са̣ци са̣с жѝто̣.

спа̀сва̣ са̣ _несв., 3 л. ед._ Прояжда се от молци. Од’е̥ла̀та̣ са̣ са̣ спа̀са̣ли.

сп’е̥тла̀ва̣м _несв._ Спъвам работата. Ейнъй ма̣ йе̥ сп’е̥тла̀лу, чи нѝшту ни мо̀га̣м да̣ си сво̏рша̣. ~ са̣. Замотавам се, забавям се. Сп’е̥тла̀х са̣, о̀ти до̀йда̣ха̣ л’у̀д’е̥.

сп’е̥тла̀н _прил._ Несръчен, на който не му иде отръки (вж. г’о̏па̣ф). Еца̣ йе̥ сп’е̥тла̀н – нѝшту на̣х нѝкъд’е̥.

*спѝт’ва̣м _несв._ Смачквам, правя на пита. Ту̀ри гу удго̀ра̣ да̣ са̣ ни спѝти.

спѝт’е̥н _прил._ Смачкан, сплескан. С’е̏йе̥ дѐн’е̥ пра̀в’е̥т е̏ца̣ спѝт’е̥н хл’е̏б’е̥ц.

*спла̣тн’е̏ва̣м _несв._ Побледнявам, отслабвам. Ко̣рѐма̣н хи йе̥ спла̣тн’е̏л.

*сплѝна̣ (стб. **сплина**) _ж._ Далак. Опържи сплѝна̣са̣ и дро̣бо̏с.

*спо̀на̣ (стб. **пьнѫ, пѧти**) _ж._ 1. Въже за спъване на добитък. 2. _прен._ Непохватен, „спънат“ човек. Го̣л’е̏ма̣ си спо̀на̣!

*спро̏жда̣ (стб. **съпрѫжда**) _ж._ Тока. Жѐл’е̥зни спро̏жди.

*спуро̏жда̣м _несв._ Пестя; вземам по малко, за да ми стигне за по-дълго време. Спуро̏жда̣м фа̣су̀л’ча̣ка̣, дѐту ми да̀д’е̥.

ста̣влѐн _прил._ Пълен, охранен. Ба̣йе̏ йе̥ ста̣влѐнча̣к.

ста̣вл’е̏ва̣м са̣ _несв._ Напълнявам, охранвам се. Айнъй са̣ йе̥ ста̣влѝл, чи ни мо̀ж’е̥ да̣ минѐ прис вра̣та̀са̣.

стива̀сва̣м _несв._ 1. Очуквам ликото на конопа, за да изпада дървесината, останала след първата обработка. Дру̏гуш стива̀сва̣хм’е̥ ка̣л’чишта̀та̣. 2. Удрям, чукам, бия. Стива̀са̣ гу а̣дно̏ куку̀да̣. 3. Говоря много, бърборя. Л’у стива̀сва̣, ни мо̏л’кнува̣.

*стро̏га̣ (стб. **стрѫга**) _ж._ Врата на плет или кошара. За̀тво̣ри стро̏га̣та̣!

стру̀гнува̣ _несв._, стру̀гн’е̥ _св._ Става студено, ветровито. Удво̏н е̥йнъй стру̀гна̣...

стукма̀чва̣ (са̣) _несв., 3 л. ед._ Сбива се, става на топка. Стукма̀чи ми са̣ ф сто̣ма̀ха̣с.

стукма̀ча̣н и стукма̀ч’е̥н _прил._ Сбит. Орѝза̣с йе̥ е̏ца̣ стукма̀ча̣н.

суга̀н _м._ Кромид лук. Во̏ри о̀ткъца̣й суга̀н ут гра̣дѝна̣на̣.

*суганѝса̣м _несв._ Мрънкам, осуквам го. Нимо̀й суга̣нѝса̣,

ми кàжи напрàву.

*сукàр *м.* Осукана връв за връзване на потури и др. (вж. варкузỳн').

*сỳна (са) (стб. соунѫти) *несв.* 1. Премествам (се). 2. Хлъзгам (се). Сỳнат ма папỳцаса.

сỳр *прил.* Рус, белезникав. Сас сỳри мустàки б'еш'е.

*сурвàтка *ж.* Цвик; останалото от млякото, когато се извари и се вземе отварата. Дàва на свѝн'етана сурвàтка.

*сỳрна(м) *несв.* Влача, мъкна, тегля. Сỳрнат ма, мàйчо, влàчат ма... ~ са. Пързалям се. Д'ецàта са сỳрнат в градѝнаса.

*сурнàлка *ж.* Пързалка. Стòрили са сурнàлка сокàкас.

сурнукàлца *ж.*, сурнукàл'чо *м.* Човек, който ходи развлечен, неподбран. Пòдб'ери са, вѝш каквà си сурнукàлца.

*сỳча *несв.* 1. Бърша, изтривам. Кàта дèн' сỳчам прахôс и йе нè пòзна. 2. Навивам прежда или друго. Мòмин'е сỳчат на хорòно – играят ситно и си търкат ходилата о земята.

*сỳшка *ж.* Прашинка. Фл'êза ми сỳшка ф окòсу.

сỳшт'е *ср.* Боклук. Збèри сỳшт'ету ф л'упàтата.

та ча *сз.* Та че, след това. Хòдих на чôрква, та ча минôх приз грòб'ену...

таврêс *прил. неизм.* Трезвен. Ейнàйс вèч'ер б'еш'е таврêс.

таркалèк *м.*, таркалò *ср.* Колело, кръг. Варт'òт адѝн таркалèк.

таркалèчкам (са) *несв.*, таркалèчна *св.* Търкалям. Таркалèчна са нис скàлана надòлу.

*тарлô (тур.) *ж.* Нива, угар. Пу цàл'дèн' йе на тарлôна.

тарнàк *м.* Копито на крава или на друго животно. Тарнàцин'е му са са очỳкали ут хòд'ен'е.

тархàв'ем (са) *несв.* Мърдам, шавам, движа се. Нимòй ма тархàви, сѝн.

татарѝсам *несв.* Говоря без прекъсване, нареждам. Стѝга си татарѝсала, напòл'ни ми главôса.

татрàлка *ж.* 1. Хлопка. Като на свѝн'е татрàлка. 2. Вид трева с цветчета като камбанки, които дрънчат, хлопат, когато изсъхнат. 3. Човек, който много говори; дърдорко. Знàиш ли каквà йе татрàлка!

тезг'ерô *ж.* Тарга. Принèсаха кàм'ен'ет'е с тезг'ерô.

тèкл'ен *прил.* Недопечен, суров. Хл'êб'ецас йе êца тèкл'ен.

т’ȩл’ȩм’ȏ *ж.* Подсирено прясно мляко или още неоцедено прясно сирене. Сто̀рила съм т’ȩл’ȩм’ȏ за д’ѐт’ȩну.

т’ȩну̀ркạ *ж.* Малка тънка питка (колаче) от тесто за хляб. Дру̀гуш ма̀йкạ ни п’ȩч’ȇшạ т’ȩну̀рки.

терб’ȩйо̀свам *несв.*, терб’ȩйо̀сван’ȩ *отгл. същ.* Възпитавам; възпитаване. Ейсва̀ д’ѐт’ȩ ѝшт’ȩ терб’ȩйо̀сван’ȩ.

т’ȩфтѝкоф *прил.* Кафяв цвят; естествен вълнен цвят от черна овца. Уплѐлạ му съм т’ȩфтѝкуви жура̀п’ȩ.

т’ȩхн’ȏ *ж.* Малко хора. Елạт’ȩ сѐт’н’ȩ, га̀ йȩ по̀ т’ȩхн’ȏ.

*тѝклạ *ж.* Плоча. Пѐклạ съм кọла̀ци нạ тѝклạ.

*тѝмба *ж.* Глава. Тѝмба суро̀ва!

тиру̀зạн *прил.* 1. Здрав и читав; който е с ума си, всичко му е наред. Рọдѝлọ сạ йȩ тиру̀зạнкọ. 2. Трезвен (вж. тạврȇс).

тọку̀ч *м.* Прът, тояга. Щạ зȏмạ ạдѝн тọку̀ч, тạ щạ ти ка̀жạм туга̀вạ.

т’ọл’ȩдѝсвам *несв.*, т’ọл’ȩдѝсạм *св.* Гладя с ютия, да изгладя. Ецạ гу сạ ст’ȏгнạли и т’ọл’ȩдѝсạли.

*тȏл’чник *м.* Нарочно дърво, с което се удря жито в кутела или се разчуква сол и др. Прѝб’ȩри тȏл’чникạ и ку̀т’ȩлạ ф шка̀фạ.

то̀рạ *нарч. остар.* Надвечер. Щạ до̀йдам то̀рạ.

тọчѝлкạ *ж.* Изгладен дървен прът за ръчно точене на баница. Щạ о̀бърнạ тọчѝлкạсạ!

тȍкнувạм *несв.*, тȍкнạ *св.* 1. Блъсвам, бутам, събарям. Тȍкнạлạ гу йȩ нис ска̀лạнạ нạдо̀лу. 2. Изяждам, поглъщам. Тȏкнạ два̀ кọла̀кạ.

*т’ȍкнувạ мạ *несв.* Идва ми нещо наум. Т’ȍкна мạ дạ ѝдạм дạ гу вѝд’ȩм. ♦ Т’ȍкничạф чил’ȇк – непостоянен човек; човек, който бързо мени решенията си.

*тȏрзạм *несв.* Дърпам, опъвам, скубя. Тȏрзạх гу и тȏрзạх, ни шт’ȇшạ дạ тȏрнувạ.

*тра̀гạ *ж.* Тежка миризма. Но̀си сạ гул’ȇмạ тра̀гạ ут вȍтрạ.

трạка̀с *м.* Брава. См’ȩнѝли сạ трạка̀зạн нạ врạта̀нạ.

*тра̀хạл’ницạ *ж.* 1. Хромел. 2. Прен. - човек, който много приказва, дърдорко. Гул’ȇмạ йȩ тра̀хạл’ницạ.

трạхạнѝсạм *несв.* Говоря без прекъсване, нареждам (вж. тạтạрѝсạм). Мȏл’кни ма̀лку, стѝга си трạхạнѝсạлạ.

трѝйнвạм *несв.*, трѝйнạ *св.* 1. Търтя да бягам. То̀ трѝйнạ ту̀вạ нạдо̀лу. 2. Да огладя набързо дреха. Трѝйни ми рѝзạсạ.

тро̀тнуваṃ саṃ *несв.*, да саṃ тро̀тнаṃ *св.* Падам и силно се натъртвам. Айнъй саṃ тро̀тнаṃх наṃ траṃпо̀н, чи сѝлум во̀рв'еṃм.

*тру̀паṃл' *м.* Късо дебело дърво. Со̀д'ни наṃ тру̀паṃл'еṃс даṃ саṃ оṃдмоṃрѝш.

тураṃнѝк *м.* Калпазанин. Тураṃнѝк с тураṃнѝцит'еṃ н'еṃадѝн!

ту̀рмаṃ *ж.* Дим. Во̀траṃ йеṃ таṃкаṃва̀ ту̀рмаṃ, чи ни мо̀ж'еṃ даṃ саṃ гл'о̀даṃ.

убнима̀гаṃм *несв.* (вж. оṃбима̀гаṃм).

убро̀нзаṃн *прил.* Разръфан. Хо̀ди с аṃдно̀ убро̀нзаṃнаṃ жилѐткаṃ.

у̀в'еṃс *м.* Отвесно, стръмно място. Гул'ѐм у̀в'еṃс йеṃ еṃйнаṃйеṃ лива̀даṃ.

*увѝдаṃм (саṃ) *несв.* Отмествам, напускам, заминавам, отделям. Нѐмаṃ гу, то̀ саṃ увѐд'еṃ.

уга̀даṃм *несв.* 1. Пригаждам. Ецаṃ му уга̀даṃт. 2. Успявам, улучвам, сполучвам да направя нещо хубаво. Ецаṃ съм угудѝлаṃ пѝтаṃсаṃ. 3. Обсъждам нещо или някого, клюкарствам. Знаит'еṃ са̀му даṃ уга̀даṃт'еṃ ко̀й каṃко̀ф йеṃ, пък ра̀бутаṃсаṃ си сидѝ.

углу̀ткаṃ *ж.* Огризка; сърцевината на плод, която не се яде. Ста̀наṃлу йеṃ каṃту углу̀ткаṃ.

у̀гризи *мн.* Огризки от сено. По̀дникаṃн йеṃ по̀лаṃн с у̀гризи.

угризу̀лкаṃ *ж.* Огризка от плод (вж. углу̀ткаṃ). Фо̀рли угризу̀лкит'еṃ ф по̀сникаṃ.

угрѝпкаṃ *ж. остар.* Дървена лопатка за обръщане на хляба в пещта. Утм'ѐтаṃ саṃ каṃту угрѝпкаṃ.

у̀гу *част.* Ето (го). Угу, ѝд'еṃ.

у̀гудаṃ *ж.* Угаждане, удовлетворяване. Нѐмаṃ у̀гудаṃ.

*угу̀рт' (тур.) *м.* Кисело мляко. Збра̀лаṃ хи съм ма̀слоṃ и угу̀рт'.

удо̀стоṃйѐваṃм *несв.* 1. Посрещам някого добре, оказвам му внимание. Ецаṃ наṃ удо̀стуихаṃ. 2. Върша прецизно работата си, изпипвам всичко внимателно. Каṃкво̀ту заṃфа̀ти, гу удо̀стуѐваṃ, искусур'ѐваṃ.

удо̀хнуваṃм *несв.*, да о̀даṃхнаṃ *св.* 1. Отдъхвам си, разтоварвам се от грижи и работа. На̀й сѐт'н'еṃ си удо̀хнаṃх. 2. Махам се, тръгвам си. Къдѐ удо̀хнаṃ, ч'ѐкай. 3. *3 л. ед.* Да излезе парата, да поизстине (нещо сварено). Отхлупи гу даṃ удо̀хн'еṃ!

у̀йеṃхаṃ *межд.* Възглас за прогонване на орел, нападащ кокошки.

укимѐн *прил.* Посърнал, замислен, без настроение (вж.

кѝман).

уким'ѐвам са *несв.* Унивам, посървам. Еца са йе укимѝла нив'ѐстаса.

укл'ѐшт'ен(у) *прил.* Здрав(о), жилав(о) – употребява се обикновено за дете. Дà йе ч'естѝту, вѝш каквò йе укл'ѐшт'ену.

умàцан *прил.* Изцапан. Бỳзит'е ти са умàцани.

умàцвам са *несв.* Изцапвам се. Умàцалу са йе ду ушѝн'е.

*умỳст'ен *прил.* Изцапан, очернен (вж. мỳстаф).

умỳт *м.* (тур.) Надежда. Нѐмам умỳт, чи ша стàн'е.

уплàв'ем *несв.* 1. Изкъпвам овцете преди стрижитба. Фàтахм'е уфцѐт'е и ги уплàв'ехм'е ф р'ѐкана. 2. Измивам фасул, леща, ориз и др., преди да ги сваря. Уплàви ли фасỳл'е?

ỳплаха *ж.* Страхлив, плашлив човек или животно. Мѝлу мàйци, каквà йе ỳплаха.

упраш[1] *предл.* Пред. Сỏдна упраш нѐга.

уптỏчвам *несв.* Обшивам с гайтан. Т'ерлѝцит'е са уптỏчват с гайтàн'.

урàло *ср.* 1. Рало. 2. *прен.* Човек, който много пита, спори, запъва се (вж. зàора). Каквò си урàло зàурàту.

*уралỏсвам (са) *несв.* 1. Забърквам пътя. 2. Дълго се мъча. Ейнъй са уралỏсах, цàл сахàт' загỳбих.

*ỳрда *ж.* Отвара, извара. Праснѝкас са сварѝ ỳрда.

ỳриски *мн.* Парчета хляб от петохлебието, които се събират от панерите след помен и се дават на попа. Збѐри ỳриски на пỏпа.

урсỳс *неизм.* (тур.) Проклетник, келеш. Гул'ѐм урсỳс йе ейсвà д'ѐт'е.

урундѝсан *вж.* укимѐн.

ỳсл'ек *м.* Човек, който се пъха, бърка и меси където не му е работа (вж. присарѝч).

*усỏйка *ж.* Място, което не се грее от слънцето. Кỏсѝли см'е на усỏйкана.

усрамот'ѐвам (са) *несв.* Засрамвам (се). Еца са йе усрамотѝл упраш л'удѐн'е.

*ỳсуда *ж.* Стръмно, изрязено място; пропаст. Нàшса ливàди са аднѝ ỳсуди...

[1] В речника на Ст. Кабасанов е дадена думата **упреш** като наречие със значение 'напред, преди' (Кабасанов 1956: 86).

утạпàн'вạм *несв.* Изяждам с голям апетит. Тạ йе утạпàнил пồлạн тàс ạпрàци.

утврàштạ сạ *несв.* Омеква - за твърд хляб, поставен под пара; за въздух, който се стопля, омеква. Тỳри хл'ềбạ да сạ утвồрн'ẹ. Хạвồсạ сạ утвồрнạ.

уткрồт'ẹн *прил.* 1. Откъртен. 2. *прен.* Бавен, инертен (вж. рạзв'ềт).

ухлềпạн *прил.* Изцапан, мръсен (вж. умàцạн, умỳст'ẹн).

ухлèпвạм (сạ) *несв.* Изцапвам (се). Ухлèпạлу сạ йẹ ạдѝн кạрàр.

учурềчник *м.* Опулено, пъргаво, умно дете. Гл'ồдай ẹйсвạ д'ѐт'ẹ кạкồф йẹ учурềчник.

*ушмàр *м.* Овчарска тлъста гозба от масло, сирене и царевично брашно. Бàбạ прàв'ẹшạ ềцạ хỳбạф ушмàр.

ф'ềдạм сạ *несв.* Захващам се настървено за някаква работа, упорствам, старая се. Вѝш кạквò сạ ф'ềдạ.

фѝкир *м.* Ум. Ейсòйẹ ѝмạ фѝкир.

*фѝрạ(м) *несв.*, фѝрнạ *св.* Гоня, подгонвам. Д'ẹцàтạ сạ фѝрạт нạ двồрạ.

фѝтнувạ мạ *несв.*, *безл.* Зачервявам се, обливат ме топли вълни. Ейгу, пàк мạ фѝтнạ.

флạпồт'вạм сạ *несв.* Забърквам се, затъвам в нещо. Г'òтерạ сạ йẹ флạпồтил ф ẹйсайẹ рàбутạ.

*фнàгрувạм сạ *несв.* 1. Искам нахално, настоявам за нещо. Фнàгрилу сạ йẹ ạдѝн кạрàр. 2. Хващам някого и не го пущам; вкопчвам се. Ейнъй сạ йẹ фнàгрил ф нèгạ, ни уткồцвạ сạ.

фòртумạ *ж.* Дълго въже. Трềвạ фòртумạ зạ дồрпạн'ẹ нạ кòписạ.

*фп'ẹтỳхвạ ми сạ *несв.* Вълпява ми се, натрапва ми се нещо в съзнанието. Фп'ẹтỳхạлу хи сạ йẹ, чи нèмạ дạ гу вѝди вèйк'ẹ.

фсạкàтạм *несв.* Развалям, повреждам. Фсạкàти тạкàвạ хỳбạвạ рòкл'ẹ. ~ сạ. Осакатявам се. Фсạкàти сạ уд нạпинạн'ẹ.

фсѝцạм *несв.* 1. Паля клечка кибрит. 2. *прен.* Паля се, говоря гневно. Ецạ б'ẹш'ẹ ạдòсạн, фсѝцạшạ.

фтạпạнòзвạм сạ *несв.* 1.Втвърдявам се, изтръпвам. Фтạпạнòзил сạ б'ẹш'ẹ ут стỳт. 2. Застивам на място, вцепенявам се. Гà гу срồшн'ẹх, сạ фтạпạнòзвạх.

фтàсвạм сạ *несв.* Обещавам, съгласявам се. Фтàсạ ми сạ дạ

дойдꙫ.

фт'ꙫрѐн'вꙫм сꙫ *несв.* Запъвам се, инатя се. Ейнъй сꙫ фт'ꙫрѐн'вꙫ, чи мꙫ ꙫдо̀свꙫ вѐйк'ꙫ.

*фтѐсвꙫм *несв.* Пускам добитък в забранено за паша място. Кра̀вꙫнꙫ йꙫ фтѐсꙫлꙫ ф зꙫгрꙫдѐнуну.

фту̀тꙫк(ꙫ) *нарч.* Веднага, незабавно, припряно. Ишт'ꙫ фту̀тꙫкꙫ сѝчку дꙫ му сꙫ прин'ꙫсѐ.

фу̀кнꙫвꙫм *несв.*, фу̀кнꙫ *св.* Захвърлям, да захвърля, да зарежа. Во̀рн'ꙫ сꙫ, фу̀кн'ꙫ ч'ѐнтꙫнꙫ и па̀к нꙫхво̂нкꙫ.

*фу̀л'квꙫм, фу̀л'кнꙫвꙫм *несв.* Възпламенявам, запалвам изведнаж, пламвам. Фу̀л'кнꙫ хи сꙫ кꙫсо̂нꙫ ꙫт св'ꙫштѐн'ꙫ.

*фу̀рнит *м.* Голям кръгъл хляб. Рꙫсчо̂кꙫ ꙫдѝн фу̀рнит хл'ѐп.

фу̀чꙫвꙫ и фу̀ч'ꙫвꙫ *ж.* Буря, силен вятър с дъжд и гръмотевици. Нꙫштѐскꙫ им'ѐ гул'ѐмꙫ фу̀чꙫвꙫ.

фу̀шкул' *м.* Пришка, мехур. Упа̀рих сꙫ и ми сꙫ вдѝгнꙫ ꙫйсꙫко̂ф фу̂шкул'.

хꙫйго̂т' *м.* 1. Дърводелски или дюлгерски инструменти. 2. Всякакви железни инструменти. Зо̂ми си хꙫйго̂т'ꙫ и ѐлꙫ дꙫ вѝдим мо̀г ли штим дꙫ гу сто̀рим.

хꙫйго̂т'ницꙫ *ж.* Торба за инструменти. Прѝб'ꙫри мꙫзѝлкꙫсꙫ ф хꙫйго̂т'ницꙫтꙫ.

*ха̀лꙫм *несв.* Пипам. Нимо̀й ха̀лꙫ ꙫйту̀вꙫ.

*хꙫл'о̀ (новогр. χάλη) *ж.* 1. Нужник. 2. Обидно название. Хꙫл'о̀ хꙫл'ѐсꙫлꙫ!

*хꙫрꙫнѝйꙫ и хꙫрꙫнѝйꙫ *ж.* (тур.) Голям котел за готвене за повече хора. Сварѝли сꙫ ца̀лꙫ хꙫрꙫнѝйꙫ тра̀хꙫнꙫ.

хꙫрлѝвник *м.* Сополанко. Ейсо̀йꙫ хꙫрлѝвник ли шꙫ ми да̀вꙫ ꙫкъл?

хꙫрлѝф *прил.* Securityополив. Ни га̀л'ꙫм хꙫрлѝви д'ꙫцꙫ̀.

*ха̀с *нарч.* (тур.) 1. Всъщност, в действителност. Ха̀с ма̀йкꙫ му йꙫ умр'ѐлꙫ, ꙫйсꙫ̀йꙫ му йꙫ ма̀шт'ꙫхꙫ. 2. Наистина. Ха̀с ли?

хꙫхо̂ркꙫм сꙫ *несв.* 1. Свличам се, търкалям се надолу. Нимо̀й сид'ѐ ꙫйта̀м, дꙫ сꙫ ни хꙫхо̂рнꙫт ка̀м'ꙫн'ꙫт'ꙫ варх тѐб'ꙫ. 2. Смея се силно, продължително. Ейнъй сꙫ хꙫхо̂ркꙫ, чи ко̂штꙫнꙫ сꙫ трꙫсѐ.

*хѐл'ꙫ и хѐл'ꙫ *нарч.* 1. Особено, още повече. Еца сꙫ ка̀мꙫт'ни, хѐл'ꙫ му̀т'кꙫнꙫ. 2. Разбира се. Хѐл'ꙫ, ка̀к дꙫ нѐ.

хѝнкꙫм сꙫ *несв.* Смея се. Л'у сꙫ хѝнкꙫт, л'у сꙫ шл'ѐв'ꙫт.

хлѐп'ꙫм (сꙫ) *несв.* Цапам (се), мърся. Нимо̀й сꙫ хлѐпꙫ, йѐ

ша гу стòрам.

хл'ẹпàвица *ж.* Киша. Ейс'ейẹ ботỳши му сạ за хл'ẹпàвица.

хлèпка и хл'ẹпàчка *ж.* Изрязани галоши или подпетени износени обувки, които се използват за чехли из двора. Нàд'ени хлèпкит'ẹ и вòри зòми дарвà.

хлèпт'ẹм сạ *несв.* Смея се силно, продължително (вж. хахòркам сạ, хѝнкам сạ). Хл'ẹптè сạ за нѝшту и нѝкакву.

хлỳпка *ж.* Капак, похлупак. Тỳри хлỳпка на тèнжурата.

хò *част.* 1. Да. 2. Ами, не (със съответната интонация). Хò, ни è духòдал.

хòл'бам *несв.* Ям; гълтам звучно, с апетит. Дàй хми ẹйтàм да хòл'бат и ги òстави.

хòл'ма *ж.*, хал'мòк *м.* Ниски гъсти храсти. Скрѝл сạ б'ẹх зад аднò хòл'ма. Гà убиграиш ẹйсòйẹ хал'мòк, ша тòрниш низ байран надòлу.

хòл'пнувам *несв.*, хòл'пна *св.* Глътвам набързо. Хòл'пна си ẹзика. ♦ Хòл'пнах ф л'ẹву гòрлу – задавих се.

хòндал' *м.* Окъсан, дрипав човек. Еца йẹ захандал'ẹсалу, гл'òдай какòф хòндал' йẹ стàналу.

хòрбул' *м.* Слаб, хилав човек. Ни вѝди какòф йẹ хòрбул', ами сạ ф'ẹда.

хòрл'ẹ *мн.* Сополи, мърсоли. Осучи си харлèт'ẹ.

*хòхал' (стб. χοχълъ) *м.* Окъсан, дрипав човек (вж. хòндал').

хòхрам сạ *несв.* Смея се продължително (вж. хахòркам сạ, хѝнкам сạ, хлèпт'ẹм сạ). Оти сạ хòхрат'ẹ тòлкува?

хрѝп'ẹм *несв.* Хъркам. Айнъй хрѝп'ẹ, м'ẹса дòски да бѝча.

*хỳг'а (стб. χογждє) *нарч.* Повече, толкоз повече. Хỳг'а сạ йẹ удбàвила.

цадѝлка *ж.* Голяма вълнена торба, първоначално използвана за цедене на извара, а след това – за носене на брашно, жито, продукти. Бубайку донèса аднò цадѝлка с èд'уву.

цапàл'ник *м.* Пън, на който се цепят дърва. Тỳри дòрвуту на цапàл'ника.

цапàнка *ж.* 1. Разцепено дърво. 2. *прен.* Едър човек. Вѝш каквà цапàнка си стàнала, пък нѝшту ни мòжиш да прàвиш.

цикнàк *м.* Студ, мраз. Удвòн йẹ гул'èм цикнàк.

цингурѝсам *несв.* Стискам се, прецеждам, пускам по малко. Сѝпвай, стѝга гу цингурѝсай.

цингурѝсник *м.* Стиснат човек, стипса. Стàрацас йẹ гул'ѐм цингурѝсник.

цицѐл' *м.* Стиснат човек, стипса, скрънза (вж. цингурѝсник).

црѝкạм и цирѝкạм *несв.* Пискам, викам. Ут пȍран' црѝка, ни уминòва му.

црѝкут' *м.* Пискане, викане. Чѝ б'ẹш'ẹ црѝкут', рѝкут'.

*цȍнкạм *несв.*, цȍнна *св.* 1. Звъня. Кàк хѝбаву цȍнкат ч'ѐнув'еса! 2. Пия, изпивам. Цȍнна двѐ ч'ѐши и б'ẹ гòтуф.

цȍткạ *ж.* 1. Пъпка. Аднȍ цȍтка ти йẹ стàнала на носȍ. 2. Галено название на малко дете. Цȍтка н'ẹаднȍ!

*чạмбàс *м.* Перчем. Извѝл адѝн чạмбàс!

чạхрȍ *ж.* (тур.) Вид, лице, физиономия (вж. ȍбрас, ȍм'ẹс).

*чѐклạс *м.* Осил от класа на растение. Фл'ѐл му йẹ чѐклас ф гȍрлуну.

чѐм'ẹр *м.* ♦ Кạкȍф чѐм'ẹр трȍсạща. Не ти трябваше, защо го направи – упрек.

*чѐп'ẹр, чѐп'ẹрẹц (стб. **чьперъ**) *м.* Мярка за дължина: разстоянието между края на разтворените палец и показалец. Пед'ạ и чѐп'ẹрẹц.

чи ми *сз.* Ами че (вж. ạ чи). Чи ми дàй му гу.

*чѝр'ẹп (стб. **чрѣпъ**) *м.* Железен или пръстен похлупак, под който се пече пита, картофи и др. Присм'ѐл са чѝр'ẹпан на гȍрн'ẹну. 2. Обидно название на грозен човек. Свȍршили са са мȍскиса, та айнòйẹ чѝр'ẹп да ѝд'ẹ да зȍм'ẹ.

чир'ѐпкạ *ж.* 1. Малко черпаче, кепче. 2. Закачливо название на малко дете. Знàиш ли кạквà си чир'ѐпка?!

чòл' *м.* Покривало, тъкано от коноп или лен; чул. Мѐт'ни чòл'ẹ нạ мѝл'ẹту.

*чòтрạ *ж.* Бъклица. С чòтра ли ч'ѐкạш дạ тạ кạлѐсвạм?

чȍкạм *несв.* 1. Чепкам вълна. Збрàли сạ сạ дạ чȍкат вȍлнạ. 2. Отчупвам. Чȍкạйт'ẹ си тòпъл хл'ѐп и ѐшт'ẹ.

чȍнки *мн.* Сладки, бонбони, плодове, които се раздават на помен. Хȍт'ẹ згà дạ рạздạдѐм чȍнкит'ẹ.

*чȍп *м.* Клон от дърво. Чạпȍ сạ строшѝ. ♦ Кạкȍф чȍп трȍсạщạ? – не ти трябваше, излишно беше.

чȍпнạт *прил.* Наперен, накипрен. Ейнàйẹ момà йẹ ѐцạ чȍпнатạ.

*чо̀ст (стб. **чѧст**) *прил.* Гъст. Чо̀сто̣ мл'ѐко̣ – гъсто (кисело) мляко.

*чо̀стиш *нарч.* Често пъти. До̣хо̀да̣ чо̀стиш.

*чо̀чка̣м[1] (стб. **чьчкати**) *несв.* Карам насила някого да направи нещо или го подканвам настойчиво. Чо̀чка̣х гу и чо̀чка̣х, ни штѐ.

чу̀ва̣м *несв.* Пазя. Уста̀вили ми са̣ да̣ чу̀ва̣м д'ѐт'е̣су.

чурѝлка̣ *ж.* Бутало; приспособление за ръчно биене на мляко в дървено каче (бурило). Ша̣ да̣ржѝш чурѝлка̣та̣ пра̀ва̣ и ша̣ на̣тѝска̣ш ма̀лку на̣х тѐб'е̣.

чуруд'ѐсва̣ *несв.*, чуруд'ѐса̣ *св. 3 л. ед.* За дърво, което отвътре е изгълбано, проядено от червеи. Ейсва̀ до̀рву йе̣ чуруд'ѐса̣лу.

ша̣ма̣т'о̀т *несв.*, *3 л. мн.* Шумят, приказват високо. Рѐчи хми да̣ йда̣т ма̀лку на̣хво̀н, чи ѐца̣ ми ша̣ма̣т'о̀т.

ша̣пш'ѐк *м.* Малка чаша. Сѝпи ми во̣дѝца̣ ф е̣йсо̀йе̣ ша̣пш'ѐк.

ша̣рѝйа̣ и ша̣рѝйе̣ *ж.* Шега, невинна пакост. Еца̣ га̀л'е̣т да̣ ст'ѐга̣т ша̣рѝи.

ша̣рла̀н *м.* Нерафинирано растително масло. Дру̀гуш ним'ѐ о̀л'уву, а̣ми пра̀в'е̣хм'е̣ ша̣рла̀н.

*ш'ѐйка̣ *ж.* (тур.) Пирон, гвоздей. Тр'ѐва̣ да̣ за̣ко̣вѐш а̣дно̀ ш'ѐйка̣ на̣ два̣ро̀.

шижѝм *м.* (сиджим - тур.), шижѝмча̣к *умал.* Връв, тънко въженце от коноп (вж. ва̣ркузу̀н', сука̀р). На̀йди ма̀лку шижѝмча̣к да̣ ст'о̀гним чува̀ла̣с.

шѝка̣лка̣ *ж.* Шишарка. Збра̀х а̣дѝн чува̀л шѝка̣л'ки за̣ по̀тпа̣лка̣.

шл'ѐв'е̣(м) са̣ *несв.* Лигавя се, глезя се. Еца̣ са̣ шл'ѐви, га̀ ду̀ма̣.

шл'е̣вут'о̀ *ж.* Разлигавен, разглезен човек. Гул'ѐма̣ шл'е̣вут'о̀ йе̣ ста̀на̣лу.

*шо̀нка̣м *несв.* Обикалям, надзъртам, обхождам с цел да използувам нещо; тършувам, претърсвам. Ка̣кво̀ л'у шо̀нка̣ ф со̀ба̣на̣?

шо̀та̣к *м.* Шетане, шетня. Падна̣ гул'ѐм шо̀та̣к.

---

[1] Днес тази дума не се употребява с посоченото от Ст. Кабасанов значение 'чопля по малко, бавно работя и др.'

*штạрвạлȍк *м.* Сладкиш, лакомство. Фсѐ хми нѐси штạрвạлȍци.

*штȕквạм *несв.*, штȕкнạ *св.* Изчезвам бърже, избягвам. Штȕкнạ ми ọт йумȍс - изчезна ми от ума, забравих.

шувѝш *м.* Сватбен подарък – нещо за дома, покъщнина. Ейсȍйẹ с'ẹрвѝс ни йẹ шувѝш.

шȕпạвник *м.* Бавен, несръчен, неорганизиран човек. Имạм си ạдѝн шȕпạвник, ни тѝ йẹ рȁбутạ.

шȕп'ẹ(м) сạ *несв.* Мотая се, заглеждам се (вж. г'ȍп'ẹм сạ, пѐтлạм сạ). Пу цȁл' дѐн' сạ шȕп'ẹм и нѝшту нạ м'ẹйдȁн'.

*шурȕпкạ, -и *ж.* Препържени, прегорели в тлъстина малки парчета месо. Гȁл'ẹм кạчạмȁк с шурȕпки удгȍрạ.

*шȕт (стб. шоутъ) *прил.* 1. Безрог (за животно). Шȕтạ ȍфцạ; 2. Прен. - странно, необикновено, несвойствено. Айнạкȍф, бис нѐгạ ми йẹ шȕтọ!

*шушȕлкạ *ж.* Сушен плод. Накѝснạх шушȕл'ки да свȁрạм л'ȕту.

ПРИЛОЖЕНИЯ

АНКЕТА № 1

I. Социодемографска характеристика

1. Местопроизход

■ Къде сте родени и къде сте израсли? ____________

■ Живели ли сте извън Момчиловци - къде и колко време?

■ Откъде са вашите родители, съпруг(а)? ____________

2. ***Образование*** (подчертайте вярното с черта): начално; основно; средно; полувисше; висше

3. ***Социален статус***: учещ; работник; служител; пенсионер

■ Какво работите? ____________

■ Какво сте работили преди? ____________

4. ***Възраст***

■ На колко години сте? ____________

5. ***Пол***: мъж; жена

II. Експертиза на диалектната вещина и оценъчните нагласи

1. **Говорите ли на диалект?** (заградете с кръгче)

ДА НЕ

Къде и с кого? ____________

2. Навсякъде по еднакъв начин ли говорите или си променяте говора? ____________

Как говорите

- с приятели: ____________
- с роднини: ____________
- с външни хора: ____________

3. **Кой във вашето семейство най-много говори на диалект? А най-малко?** ____________

4. **Еднакво или различно говорят хората в Момчиловци? Има ли разлика между говора на младите и на възрастните? В какво виждате основните разлики?** ______________________________
____
____
____

5. **Знаете ли какво означават следните думи:**
авля̀ть ______________________________
уму̀тлак ______________________________
шаркѐть ______________________________
со̀ха ______________________________
шу̀лек ______________________________

Чували ли сте тези думи? ______________________________
Използвате ли ги някога? ______________________________

6. **Подчертайте думите или изразите, в които има някаква диалектна особеност:**
Ца̀ла зѝма са нѐ рабутили.
Чякай сигà, àз ша го ò̀чистя.
Бая ѝмаме уму̀т, чи нема да на изло̀жат.
Адѝн чиляк хи са е оба̀дил.

7. **Харесва ли ви диалектът, на който се говори в Момчиловци?**
ДА НЕ
Какво ви харесва и какво не? ______________________________
____

8. **След 20 години ще се говори ли на диалект в Момчиловци?**
ДА НЕ
Това хубаво ли е или лошо? ______________________________
____

9. **Кое най-много влияе върху промените в говора?** ______________________________
____
____

АНКЕТА № 2

I. **Социодемографска характеристика на анкетирания**

1. **Местопроизход и продължителност на пребиваването в селото**

■ Къде сте роден(а)? ____________________

■ Колко време (откога) живеете в Момчиловци? ____________

2. **Образование** (подчертайте вярното с черта): начално, основно, средно, полувисше, висше

3. **Социален статус** (подчертайте вярното с черта): учещ, работник, служител, пенсионер

4. **Възраст**

■ На колко години сте? ____________

5. **Пол**: мъж; жена

II. **Установяване на конвенционалните изрази, формиращи нормите на езиков живот в селото**

1. **Как поздравявате при среща с близки и познати** (подчертайте ѐдин или няколко от посочените варианти в първата колона с една черта)? **А с непознати** (подчертайте един или няколко от посочените варианти в първата колона с две черти)? **Как отговаряте при поздрав** (подчертайте с една или с две черти посочените варианти във втората колона)?

Добрѐ утро (Добрутро)	-	Добрѐ утро (Добрутро); Дàл бѐг добрѐ
Дѐбър ден (Дѐбър день)	-	Дѐбър ден (Дѐбър день); Дàл бѐг добрѐ
Дѐбър вечер (Дѐбър вѐчар)	-	Дѐбър вечер (Дѐбър вѐчар); Дàл бѐг добрѐ
Колàгеле	-	Алàразосун (Алàразола)
Урла	-	Алàразосун (Алàразола)
Мàраба	-	Мàраба
Хѐшгельдинь	-	Хѐшболдук
____________		____________

2. **Какъв израз използвате за сбогуване при раздяла с близки и познати** (подчертайте с единa черта) **и с непознати** (подчертайте с две черти)?
Съдрàве; Сбòгом; Довѝждане; Всѝчко хубаво; Чàо, Чàоте;
____

3. **Какви думи използвате за изразяване на благодарност към близки и познати** (подчертайте с една черта) **и към непознати** (подчертайте с две черти)?
Благодаря; Мерси; Берекять версѝн; Гòспоть здрàве да ти дàва;
____

4. **С какви думи си служите, за да се извините на близки и познати** (подчертайте с една черта) **и на непознати** (подчертайте с две черти)?
Извинявай, Извинявайте; Прощавай, Прощавайте; Сòри;
____

5. **Кои от следните частици употребявате за обръщение към близки и познати** (подчертайте с една черта) **и към непознати** (подчертайте с две черти)?
ма, мари, бе, бре, брей (рей), ра, ___________________

6. **Как честитите при радостен повод на близки и познати** (подчертайте с една черта) **и на непознати** (подчертайте с две черти)?
Честито; За много години; ___________________

7. **Как изразявате съчувствие или съболезнование към близки и познати** (подчертайте с една черта) **и към непознати** (подчертайте с две черти)?
Всяко зло за добро; Моите съболезнования; Тò са е куртулѝсало; ___________________

8. **Какви заклинателни думи и изрази използвате за предпазване от злото?**
Гòспоть да чува и брàни; Да не дава господ; ___________
____

Списък на информаторите
с кратка социална характеристика

$И_1$ – 14-годишен, незавършено основно образование, ученик, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_2$ – 14-годишен, незавършено основно образование, ученик, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_3$ – 14-годишен, незавършено основно образование, ученик, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_4$ – 14-годишна, незавършено основно образование, ученичка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_5$ – 14-годишна, незавършено основно образование, ученичка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_6$ – 14-годишна, незавършено основно образование, ученичка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_7$ – 14-годишна, незавършено основно образование, ученичка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_8$ – 14-годишна, незавършено основно образование, ученичка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_9$ – 15-годишен, незавършено основно образование, ученик, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{10}$ – 15-годишна, основно образование, ученичка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{11}$ – 17-годишен, основно образование, ученик, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{12}$ – 18-годишна, средно образование, работничка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{13}$ – 25-годишна, висше образование, служителка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{14}$ – 28-годишен, средно образование, работник, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{15}$ – 30-годишен, средно образование, служител, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{16}$ – 32-годишна, средно образование, работничка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{17}$ – 34-годишна, полувисше образование, служителка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{18}$ – 35-годишен, средно образование, работник, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{19}$ – 37-годишна, средно образование, работничка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{20}$ – 40-годишен, основно образование, работник, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{21}$ – 40-годишна, средно образование, работничка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{22}$ – 41-годишен, средно образование, служител, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{23}$ – 42-годишна, висше образование, служителка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{24}$ – 43-годишен, висше образование, служител, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{25}$ – 46-годишна, висше образование, служителка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{26}$ – 49-годишен, средно образование, служител, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{27}$ – 53-годишна, средно образование, работничка, родена в съседно село и омъжена в Момчиловци.

$И_{28}$ – 54-годишна, основно образование, работничка, родена в близко родопско село и омъжена в Момчиловци.

$И_{29}$ – 57-годишна, основно образование, пенсионерка, работничка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{30}$ – 60-годишен, основно образование, пенсионер, работник, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{31}$ – 60-годишна, полувисше образование, пенсионерка, служителка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{32}$ – 62-годишна, средно образование, пенсионерка, служителка, родена в североизточна България и омъжена в Момчиловци.

$И_{33}$ – 63-годишна, основно образование, пенсионерка, работничка, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{34}$ – 63-годишна, основно образование, пенсионерка, домакиня, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{35}$ – 64-годишна, основно образование, пенсионерка, домакиня, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{36}$ – 65-годишна, основно образование, пенсионерка,

домакиня, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{37}$ – 66-годишна, основно образование, пенсионерка, домакиня, родена и живееща в Момчиловци.

$И_{38}$ – 68-годишен, основно образование, пенсионер, работник, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{39}$ – 70-годишен, основно образование, пенсионер, работник, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{40}$ – 73-годишен, основно образование, пенсионер, роден и живеещ в Момчиловци.

$И_{41}$ – 78-годишен, основно образование, пенсионер, роден и живеещ в Момчиловци.

ЗНАЦИ, БУКВЕНИ ОЗНАЧЕНИЯ И СЪКРАЩЕНИЯ

/ - кратка пауза, интонационна незавършеност;

// - дълга пауза, интонационна завършеност на изказването;

↲ - еналакса на приглаголните клитики;

→ - ‘клони към’;

> - ‘преминава в...’;

< - ‘получено от...’;

∅ - отсъствие, изчезване вследствие на определена причина;

♦ - фразеологизми или изрази, в чийто състав е включена основната дума в речниковата статия;

~ - в речниковата статия след този знак и възвратната частица се дават възвратните глаголи, когато значението им не е отдалечено от семантиката на основната форма на глагола;

... - изпусната част на изказването илюстрация;

...Н... - записът на съответното място е неясен и част от лингвопотока не може да се транскрибира;

...Ф... - използване на фонационно паралингвистично средство, което в скоби се обяснява;

...Д... - използване на жестова или мимическа кинема, описана подробно в кръгли скоби;

В - ‘водещ сеанса’;

$И_1$–$И_{41}$ - информаторите;

КЕ - ‘книжовен език’;

$П_1$– $П_{14}$ - основните лингвистични променливи (езикови признаци) от № 1 до № 14;

СЛП - ‘социолингвистични променливи’;

ТТД - ‘традиционен териториален диалект’;

а, в, с - отделните езикови формации (книжовна, мезолектна и диалектна);

а.л. - анкетирани лица;

безл. - безличен;

вж. - виж;

гр. - гръцки;
др.под. - други подобни;
ед. - единствено число;
ж. - съществително от женски род;
л. - лице;
м. - съществително от мъжки род;
межд. - междуметие;
мест. - местоимение;
мн. - множествено число;
м.с. - маркирана ситуация;
нарч. - наречие;
неизм. - неизменяема дума;
неопр. - неопределен;
несв. - глагол от несвършен вид;
нм.с. - немаркирана ситуация;
остар. - остаряла дума;
прил. - прилагателно име;
св. - глагол от свършен вид;
сз. - съюз
ср. - съществително от среден род;
стб. - старобългарски;
субст. - субстантивиран;
тур. - турски;
умал. - умалително;
част. - частица.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2000: Алексова, Кр. Езикът и семейството. Към методиката за проучване на речта в микрообщностите. София, 2000.

Ангелов 1999: Ангелов, А. Правилата на езика в столичния квартал. София, 1999.

Байчев, Виденов 1988: Байчев, Б., М. Виденов. Социолингвистическо проучване на град Велико Търново. София, 1988.

Бокова 2000: Бокова, П. Ю. Лексикограматична интерференция в условията на българско-руското двуезичие (върху материал от с. Суворово, Шекерлик-Китай). Автореферат на дисертация. София, 2000.

Бояджиев 1987: Бояджиев, Т. Родопските говори и тяхното значение за историята на българския език и славянската филология. – Родопи, №1, 1987, 1.

Бояджиев 1999: Бояджиев, Т. Склонени членувани форми в българските диалекти. – В: Диалектология и лингвистична география. София, 1999, с. 99-105.

Вайнрайх 1972: Вайнрайх, У. Одноязычие и многоязычие. – В: Новое в лингвистике, вып. VI. Языковые контакты. Москва, 1972, с. 25-60.

Вачева-Хотева, Керемидчиева 2000: Вачева-Хотева, М., Сл. Керемидчиева. Говорът на село Зарово, Солунско (с оглед към лексикалната му система). София, 2000.

Виденов 1990: Виденов, М. Българска социолингвистика. София, 1990.

Виденов 1990а: Виденов, М. Съвременната българска градска езикова ситуация. София, 1990.

Виденов 1998: Виденов, М. Социолингвистическият маркер. Към теорията и практиката на теренните изследвания. София, 1998.

Виденов 2000: Виденов, М. Увод в социолингвистиката. София, 2000.

ГСБКЕ - I: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. I. Фонетика. София, 1982.

Кабасанов 1956: Кабасанов, Ст. Говорът на с. Момчиловци, Смолянско. – В: Известия на ИБЕ, изд. на БАН, кн. IV, 1956, с. 5-101.

Кабасанов 1963: Кабасанов, Ст. Един старинен български говор. Тихомирският говор. София, 1963.

Канев 1975: Канев, К. Миналото на село Момчиловци, Смолянско. София, 1975.

Каневска-Николова 1996: Каневска-Николова, Е. Към въпроса за лексикалната близост на родопските говори със старобългарския език. – Български език, кн. 5, 1996, 59-64.

Каневска-Николова 1998: Каневска-Николова, Е. Смолянският градски език. София, 1998.

Керемидчиева 1993: Керемидчиева, Сл. Говорът на Ропката (Родопска граматика). София, 1993.

Кочев 1978: Кочев, Ив. Общославянското значение на някои фонетични явления в югоизточните български говори. - В: Славянска филология. Т. 15. Езикознание, 1978, с. 128 и сл.

Куркина 1982: Куркина, Л.В. Лексические архаизмы родопского диалекта. – Этимология, Москва, 1982, 16-30.

Лабов 1968-75: Лабов, У. Отражение социальных процессов в языковых структурах. – В: Новое в лингвистике, вып. VII. Москва, 1975, с. 320-335 (руски превод на оригинала, изд. през 1968 г.).

Лабов 1970-75: Лабов, У. Исследование языка в его социальном контексте. – В: Новое в лингвистике, вып. VII. Москва, 1975, с. 96-182 (руски превод от Labov, W. The Study of Language in its Social Context. In: Studium General, 23, 1970, p. 30-87).

Милетич 1912: Miletic, Lj. Die Rhodopemundarten der bulg. Sprache. Wien, 1912.

Москов 1972: Москов, М. Старинни родопски думи – общославянски съответствия. – Родопи, №1, 1972, 37-8.

Мъжлекова 1979: Мъжлекова, М. Старобългарски глаголи в съвременните родопски говори. – Родопи, №6, 1979,28-9.

Мъжлекова 1990: Мъжлекова, М. Речник на старобългарски думи в днешните български говори. София, 1990.

Николова 1996: Николова, Цв. Езиковата ситуация в едно бъл-

гарско село. – В: Проблеми на социолингвистиката V. Езикът и социалните контакти. София, 1996.

Пачев 1993: Пачев, А. Малка енциклопедия по социолингвистика. Плевен, 1993.

Русек 1986: Русек, Й. Из историята на няколко български думи. – В: Помагало по българска историческа лексикология. София, 1986, 121 и сл.

Саламбашев 1963: Саламбашев, Ан. Старобългарски думи в родопските говори. – Родопски устрем, бр. 7, 8 и 9, 1963.

Стойков 1949, 1993: Стойков, Ст. Българска диалектология. София, 1949, 1993.

Стойков 1966: Стойков, Ст. Увод във фонетиката на българския език, III изд., София, 1966.

Цонев 1915: Цонев, Б. Кои новобългарски говори стоят най-близо до старобългарски в лексикално отношение. – Сп БАН, XI, 1915, 1-32.

Янакиев 1977: Янакиев, М. Стилистиката и езиковото обучение. София, 1977.

THE ACCENT OF MOMTCHILOVTZI VILLAGE, SMOLIAN REGION - ONE CENTURY LATER

The sociolinguistic research on the contemporary linguistic state of Momtchilovtzi, Smolian Region, does outline the real state of that accent at present time in contrast with the traditional linguistic peculiarities tracked down by St. Kabassanov half a century earlier. The research traces the changes and the firm trends in today's accent of Momtchilovtzi – on all levels of language; the mutation of the sociolinguistic markers (phonetic and grammatical) depending on the various sociodemographic conditions and situational factors; the phenomenon of the ***diglot*** and the mechanism of transmuting of codes.

The local village inhabitants dwell in a state of being diglots of the type SB – TRD[1] or TRD – SB, which engenders the deviations from the norm of one or the other of the two systems, that is we are apparently faced with a specific in its dimensions and character interference of the norm of one of the systems within the boundaries of the other one. In an unmarked situation TRD proves to be dominant for adults and for the better part of grown-ups, and in a marked situation (in a conversation with visitors to the village) – SB does, but with a considerable interference on phonetic and grammatical level. In the speech of the younger generation the interference is a two-way one, Standard Bulgarian being the main source. The local highbrows are also affected by the phenomenon of the ***diglot***, which causes an almost unnoticeable interference; the transformation from an unmarked to a marked situation takes place fairly easily.

Through combining the descriptive-linguistic method and the glottochronological one the links between the social and the linguistic indicators are presented (Chapter 4). The results of the dispersion (variation) analysis of those links unequivocally prove the prevailing influence of the socio-demorgaphic factor „age“ on all linguistic variables, but that influence is different with the two structural types. With the phonetic linguistic indicators there can be observed an overtly expressed linear dependence on the informants' belonging to the respective generation – the averages of those indicators progressively increase with age, while the grammatical features are rather more characteris-

[1] **SB** hereinafter stands for *Standard Bulgarian*, while **TRD** stands for *Traditional Regional Dialect* (note of the translator).

tic for the adults, and are used by the representatives of the younger generation inconsistenly and sporadically. The factor of „sex“ is most influential in Ist age group – boys of schoolage as well as younger men tend to be rather more conservative in their speech and allow of more dialect deviations from standard linguistic norms, while girls, and women in general, are more easily adapted, they tend to get rid of certain dialect peculiarities in their speech easier. The factors of „social status“ and „education“, which are compatible, are irrelevant to the overall variation of the linguistic variables in everyday colloquial speech.

Chapter 5 outlines the main markers in the speech of the local highbrows. The type of a-formation in Momtchilovtzi shares all major specificities, characteristic of the standard Smolian everyday colloquial speech formation, but the a-normative type developed in Momtchilovtzi contains an ampler variety of markers that have higher averages, and is more variable – with a wider sphere of use that depends on the socio-demographic characteristics of the speakers (age mainly), as well as on the situational factors.

The speech situation, serving as a motif for transmuting the code, is the subject of Chapter 6. There is an outline of the two dominant situational factors: „participants in the communication“ and „topic“ and of how they influence the major linguistic variables. The change of the interlocutor with a person that is not a local inhabitant of the village, or the change in the type of interlocutors, in addition to the change of the topic, lead to the exclusion of the contrastive dialect markers and to a reduction of the frequency of the rest of the markers.

Chapter 7 presents the results of the self-inquiry of the speech behaviour, whose main goal was a survey of the local inhabitants' dialectic knowledgeability and linguistic attitudes.

The qualitative and quantitative analysis of the sociolinguistic material, as well as the comparison of the objective data with the subjective assessment inclinations indicates that many of the characteristic peculiarities of Momtchilovtzi village, rendered down half a century ago by St. Kabassanov, unalternatively cede, ousted by the expansion of Standard Bulgarian. The registered and the statistically proved dying out of the Traditional Regional Dialect is a reflection of the social changes that take place in today's village of Momtchilovtzi.

tic (of the locals), and are used by the representatives of the younger generation (accompanied and unpredictable). The factor of "sex" is most influential in 1st age group – boys of schoolage as well as younger men tend to be rather more conservative in their speech and allow of more dialect deviations from standard linguistic norms, while girls, and women in general, are more easily adapted, they tend to get rid of certain dialect peculiarities in their speech easier. The factors of "social status" and "education", which are compatible, are irrelevant to the overall variation of the linguistic variables in everyday colloquial speech.

Chapter 5 outlines the main markers in the speech of the local inhabitants. The type of a formation in Momchilovtsi shares all major speech features, characteristic of the Standard Smolian everyday colloquial speech formation, but the a normative type developed in Momchilovtsi contains an higher variety of markers that have higher averages, and is more variable – with a wider sphere of use that depends on the socio-demographic characteristics of the speakers (age mainly), as well as on the situational factors.

The speech situation, serving as a frame for transmitting the code, is the subject of Chapter 6. There is an outline of the two dominant situational factors, "participants in the communication" and "topic" and of how they influence the minor linguistic variables. The change of the interlocutor with a person that is not a local inhabitant of the village, or the change in the type of interlocutors, in addition to the change of the topic, lead to the exclusion of the contrastive dialect markers and to a reduction of the frequency of the use of the markers.

Chapter 7 presents the results of the self-inquiry of the speech behaviour, whose main goal was a survey of the local inhabitants' dialectic knowledge/ability and linguistic attitudes.

The qualitative and quantitative analysis of the sociolinguistic material, as well as the comparison of the objective data with the subjective assessment inclinations indicates that many of the characteristic peculiarities of Momchilovtsi village, conferred down half a century ago by St. Kabasanov, dialectmore, etc., ousted by the expansion of Standard Bulgarian. The register and the statistically proved dying out of the Traditional Regional Dialect is a reflection of the social changes that take place in today's village of Momchilovtsi.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ[1]

[1] Не са включени имената от примерите, илюстриращи лингвистичния материал.

СЪДЪРЖАНИЕ

Елена Каневска-Николова

ГОВОРЪТ НА СЕЛО МОМЧИЛОВЦИ, СМОЛЯНСКО - ПОЛОВИН ВЕК ПО-КЪСНО

Рецензент: проф. дфн Михаил Виденов
Редактор: доц. д-р Мария Петрова
Технически редактор: Ева Георгиева
Художник на корицата: Димитър Гайдаров
Снимки на корицата: Сашо Сарандалиев
Предпечатна подготовка: Филиал на ПУ „Паисий Хилендарски“ - гр. Смолян

Формат 60 x 84 / 16

Издава Международно социолингвистическо дружество - София

Печатница „Принта КОМ“ - Смолян

ISBN 954-8818-09-4

Книгата "Говорът на село Момчиловци, Смолянско - половин век по-късно" е опит да се погледне на един съвременен диалект, като се сравнят два среза. Първият представя системата според изследването на Ст. Кабасанов, публикувано през 1956 г., но обхващащо архаичния тип на диалектната реч според методиките и схващанията на по-старата диалектоложка доктрина. Вторият срез е синхронно описание на диалекта днес по методите на социолингвистиката, т.е. с отчитане на социалните селски структури в корелацията им с определено речево поведение.

По замисъл и по изпълнение трудът е новаторски и е без аналог в българското езикознание, което и сега изследва селския език по стари диалектоложки методики, без да отчита неговата динамика.

Авторката е отлично школуван социолингвист, способен не само да събира и описва материал, а и да го подлага на анализ с най-модерни методики, използувани днес в САЩ и в напредналите европейски страни.

Предлаганият труд представя Ел. Николова като самостоятелна изследователка, овладяла научните методики и способна да генерира идеи с новаторски характер. Авторката значително е надраснала изследователския си опит, прилаган в досегашните й проучвания.

проф. дфн Михаил Виденов

